

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Використання методу проєктів у процесі
вивчення українського дисидентського руху (на
матеріалі життя та діяльності Алли Горської)»**

Студентки 2 курсу, групи СОІ-2м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Зварич Аліни Юріївни

Керівник:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії,
кандидат історичних наук
Паска Богдан Валерійович

Рецензент:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії,
кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Зварич А. Ю. Використання методу проєктів у процесі вивчення українського дисидентського руху (на матеріалі життя та діяльності Алли Горської). Івано-Франківськ, 2025. 142 с.

Zvarych A. Yu. Using the project method in the process of studying the Ukrainian dissident movement (based on the life and activities of Alla Horska). Ivano-Frankivsk, 2025. 142 p.

Актуальність роботи полягає у необхідності всебічного та комплексного вивчення постаті А. Горської – однієї з ключових постатей руху шістдесятників, що дозволяє проаналізувати рух опору 1960-х рр. у загальному. На основі опрацьованих джерельних архівних та історіографічних матеріалів у дипломній роботі висвітлено ключові періоди життя та діяльності А. Горської. У роботі досліджено період формування світогляду та становлення особистості А. Горської у дитячі та юнацькі роки, проаналізовано її участь в шістдесятницькому середовищі, а також репресії радянського режиму як відповідь на правозахисні дії А. Горської. Мета дослідження полягає у комплексному висвітленні життя і творчості А. Горської шляхом застосування проєктної методики з урахуванням розвитку ключових компетентностей, знань, умінь і навичок із залученням сучасних інноваційних інструментів, що сприятимуть формуванню системного мислення учнів старших класів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО). Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані у науково-дослідницькій та навчальній роботі, при підготовці учнів до олімпіад з історії, а також для підготовки методичних рекомендацій для викладання історії України в ЗЗСО.

Ключові слова: Алла Горська, шістдесятниця, Клуб творчої молоді «Сучасник» (КТМ), мистецька діяльність, Комітет державної безпеки (КДБ), висвітлення правди, проєкти, компетентності, ЗЗСО, здобувачі освіти, профільна освіта.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	10
1.1. Стан наукової розробки теми	10
1.2. Джерельна база до вивчення творчості і діяльності А. Горської.....	15
РОЗДІЛ 2. РАННІ РОКИ ЖИТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ	21
РОЗДІЛ 3. МИСТЕЦЬКИЙ ШЛЯХ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ	30
РОЗДІЛ 4. АЛЛА ГОРСЬКА-ШІСТДЕСЯТНИЦЯ, ПРАВОЗАХИСНИЦЯ ...	46
РОЗДІЛ 5. НЕЗ'ЯСОВАНІ ОБСТАВИНИ ВБИВСТВА АЛЛИ ГОРСЬКОЇ...	73
РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ ...	83
РОЗДІЛ 7. МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ.....	100
ВИСНОВКИ	116
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	122
ДОДАТКИ	143

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У наукових публікаціях А. Горська досить часто згадується, як одна з найбільш активних учасників руху відомого як «шістдесятництво». Попри часті епізодичні згадки у науковому та інформаційному просторі багато окремі аспекти життя художниці залишаються досі не висвітленими, перший з яких прояви громадянської активності суспільно-політичній атмосфері страху, та боротьба за справедливість незаконно засуджених осіб. Радянський репресивний апарат робив все можливе задля того, щоб історична і мистецька спадщина А. Горської піддалась знищенню. Знищення пам'яті А. Горської відбувається навіть в сучасний період, так в період повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р. було знищено одну з найвідоміших мозаїк А. Горської «Боривітер».

Висвітлення постаті А. Горської особливо постає актуальною в сучасних умовах коли певна частина населення ще не готова прийти до національного самоусвідомлення, за таких умов діяльність А. Горської постає ефективним прикладом формування в молодого покоління громадянської та патріотичної активності.

У своє чергу метод проєктів дозволить репрезентувати культурно-історичну спадщину художниці, що дозволить здобувачам освіти визначити завдяки чому А. Горська постала символом спочатку культурного руху шістдесятників, а пізніше й громадянського. Окрім того, висвітлюючи постать А. Горської учні сприятимуть популяризації відновлення історичної спадщини мисткині.

Мета роботи полягає у дослідженні можливостей використання матеріалів про життєвий шлях, біографію та діяльність А. Горської – однієї з найбільш активних учасників шістдесятницького руху – у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) шляхом використання проєктної діяльності серед учнів старших класів.

Реалізація поставленої мети обумовлена вирішенням наступних **завдань** дослідження:

- з'ясувати стан наукової розробки обраної теми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- окреслити формування світогляду А. Горської у дитячі та юнацькі роки;
- охарактеризувати мистецький шлях А. Горської;
- оцінити роль А. Горської у шістдесятницькому русі;
- проаналізувати громадську діяльність А. Горської в руслі опозиційного руху щодо радянського режиму;
- простежити обставини загибелі А. Горської;
- визначити особливості застосування методу проєктів під час вивчення новітньої історії України у старшій школі;
- розробити навчально-методичні комплекси реалізації методу проєктів у здобувачів освіти старшої школи відповідно до навчальної програми з історії України;
- проаналізувати шляхи формування ключових компетентностей учнів профільної школи на основі життя і творчості А. Горської шляхом застосування методу проєктів;
- напрацювати приклади тем проєктів, що стосуються особистості А. Горської та рекомендації щодо їх реалізації під час навчального процесу.

Об'єктом дослідження виступає метод проєктів, спрямований на висвітлення постаті А. Горської та її діяльності.

Предметом дослідження виступає актуальність впровадження проєктної методики під час висвітлення культурно-політичної діяльності А. Горської, та її ролі в русі опору 1960-х років.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1929–1970 рр. – період життєвої діяльності А. Горської, а також певний період після її смерті, коли з'ясовувались суспільно-політичні настрої кола її спілкування, пов'язані з висвітленням правди про загибель А. Горської.

Географічні межі магістерської роботи охоплюють територію УРСР, а саме м. Київ, де проживала А. Горська; м. Івано-Франківськ, Львів, Одеса, які пов'язані з громадською і мистецькою діяльністю А. Горської та викликами у ролі свідка до КДБ, а також межі Донецької області, пов'язаної з періодом монументальної творчості художниці.

Методи дослідження: В ході виконання роботи були використані методи аналітико-синтетичної обробки інформації (використано при дослідженні ранніх років життя А. Горської), узагальнення (за допомогою цього методу розкрито основні напрями діяльності А. Горської), систематизація (за допомогою даного методу окреслено основні методи, за допомогою яких стає можливим ефективно використання життя і творчості А. Горської із застосуванням методу проєктів у закладах ЗЗСО). Також, було використано метод порівняльного аналізу, що дав змогу проаналізувати діяльність А. Горської в контексті шістдесятницького руху. Окрім того використано історико-типологічний метод (дозволив класифікувати мистецьку творчість А. Горської за різними стилями і жанрами); джерелознавчий (дозволив проаналізувати на основі архівних документів звіти КДБ про певні суспільно-політичні дії А. Горської); історико-порівняльний (надав змогу порівняти унікальність творчості А. Горської відмінної від соцреалістичного напрямку мистецтва, а також виокремити діяльність мисткині у Клубі творчої молоді «Сучасник»). На основі загальнонаукових методів дослідження: метод спостереження, аналізу та синтезу, систематизації та класифікації, а також кількісний та описовий методи на основі яких охарактеризовано актуальність впровадження методу проєктів під час вивчення історії України у ЗЗСО, зокрема при вивченні постаті А. Горської. Крім того у роботі використано комплекс спеціально-історичних методів дослідження, якими виступають принципи всебічності (при висвітленні постаті А. Горської у ході застосування методу проєктів слід враховані не тільки знання, якими учні повинні оволодіти і застосувати, але проаналізовані навички та уміння, які учні зможуть удосконалити), історизму

(аналіз аспектів життя А. Горської в контексті конкретного історичного періоду і умов, що його характеризують, та історичний розвиток проєктної методики) об'єктивізму(висвітлення вбивства А. Горської на основі аналізу достовірності опублікованих джерел і архівних матеріалів, а також урахування більшості можливих викликів з якими можуть стикнутись учні в ході роботи над проєктом).

Наукова новизна отриманих результатів. У ході дослідження життя, творчості, діяльності А. Горської вдалося проаналізувати маловідомі факти з ранніх років життя художниці, та простежити умови в яких формувався світогляд А. Горської. На основі архівних матеріалів вдалось виявити маловідомі факти, що стосуються правозахисної діяльності А. Горської, та які наслідки це мало для мистецької творчості; проаналізувати позицію А. Горської під час допитів у КДБ у справах її однодумців; проаналізувати дії А. Горської, що викликали особливе невдоволення з боку органів влади. Окрім того вдалось проаналізувати документи КДБ у яких А. Горська фігурувала навіть після своєї смерті та проаналізувати публікації еміграційної періодики, що допомогли зберегти історичну пам'ять про А. Горську. Аналіз накопиченого матеріалу став основою для розробки прикладів проєктної методики, що має на меті висвітлення постаті А. Горської при викладанні історії руху опору 1960-х років, що сприяє розвитку ключових компетентностей при комплексному вивченні історії України та внеску окремих постатей в українську культуру.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні напрацьованого матеріалу освітніми та науковими установами при підготовці інформаційних матеріалів, що стосуються руху шістдесятників і А. Горської загалом. Також, даний матеріал може бути використаний під час написання наукових робіт, розробки лекцій виступів та можливість використання студентами історичного та мистецтвознавчого напрямку при підготовці до семінарських занять.

Методичне значення результатів роботи полягає у розробці інноваційних проєктів, що стосуються А. Горської. Приклади проєктів розроблені з методичними рекомендаціями щодо їх застосування, з урахуванням завдань, що покликані розвивати ключові компетентності здобувачів освіти старшої школи і, які можуть бути використані вчителями історії при впровадженні проєктної методики у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), як у межах курсу зі історії України так і з інтеграцією інших шкільних курсів.

Апробація магістерської роботи. Напрацьовані матеріали були апробовані шляхом публікації тез у матеріалах IX Науково-практичного форуму «Чорноволівські читання» (Київ, 12 квітня 2025 р.) на тему: «Алла Горська як один із лідерів Клубу творчої молоді «Сучасник» (див. Додаток А.1). Частину матеріалів апробовано під час звітної студентської наукової конференції КНУ ім. В. Стефаника, підсекція історії України і методики викладання історії (м. Івано-Франківськ, 2025 р.) (див. Додаток А.2). На основі архівних матеріалів музею-архіву «Смолоскип» опубліковано статтю у 17 випуску «Студентських історичних зошитів» студентського часопису, факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського університету на тему «Висвітлення вбивства А. Горської в українській та діаспорній пресі» (див. Додаток А.3).

У збірнику тез «XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 150-річчю Чернівецького університету імені Юрія Федьковича» (Чернівці 17–18 жовтня 2025 р.) опубліковані тези на тему: «Знищення вітража «Шевченко. Мати» у 1964 р. в контексті посилення владного тиску на шістдесятників», які були презентовані на XV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції. За участь у конференції отримано сертифікат (0,5 кредита ECTS) (див. Додаток А.4, А.5).

Подальшою апробацією дослідження стала подача статті у збірник тез доповідей X Науково-практичного форуму «Чорноволівські читання» на тему: «Алла Горська у судових процесах над українськими дисидентами в 1960-х рр.

(О. Заливаха, В. Чорновіл, В. Мороз)») (див. Додаток А.6), та заочна участь у регіональній науково-практичній конференції «Історія українського визвольного руху в експозиції історико-краєзнавчих музеїв» з подачею тез для публікації у збірнику матеріалів конференції). (див. Додаток А.7).

Загалом під час навчання в магістратурі в межах роботи над дипломною роботою на проходження науково-дослідної практики опубліковано 2 статті та взято участь у 5-ти наукових конференціях.

Структура роботи дипломної роботи складається з вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг основного тексту роботи становить 121 сторінку, список використаних джерел нараховує 190 найменувань.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Стан наукової розробки теми

На сьогоднішній час найбільш повним дослідженням, яке висвітлює біографію, мистецьку творчість та правозахисну діяльність А. Горської є дослідження авторства О. Зарецького «Мисткиня у просторі тоталітаризму» [81]. З даної книги можна найбільш детально дізнатись про ранні роки життя, умови та обставини у яких сформувався світогляд А. Горської. Цінною є стаття О. Зарецького про роки життя А. Горської у Ленінграді, автор відтворює умови юнацьких років А. Горської, про які практично нічого невідомо. О. Зарецький відтворює історію родини А. Горської крізь призму суспільно-політичних подій, та загальної атмосфери, яка панувала у блокадному місті [18].

З книги «Алла Горська. Спалах перед світанком» авторства О. Лодзинської можна простежити біографію А. Горської, яка підкріплюється родинним фотоархівом [94]. Бібліографічний нарис «Плеяда нескорених: (Алла Горська, Віктор Зарецький, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Севрук)» містить реконструкцію біографії А. Горської, її життєвого шляху, а також подає ґрунтовний перелік мистецьких робіт, літератури та творів присвячених художниці [126].

Інформацію про стильові риси у мистецтві А. Горської, та прагнення, які художниця намагалась відтворити, простежуємо у монографії Л. Тарнашинської «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління» [127], та статті О. Дробот «Риси національного стилю у мозаїках Алли Горської як представниці київської групи монументалістів» [75]. Дані дослідження дають можливість простежити форми, елементи, кольори, символіку на основі яких А. Горська відтворювала національний колорит.

У житті А. Горської був період, коли вона активно займалась розробкою ескізів до певних театральних постановок. Умови в яких А. Горська творила, та перешкоди з якими стикнулася будучи художником театру простежуємо у

статтях авторства І. Несен [102], Л. Брюховецької [59], Н. Авер'янової [48]. Окремо слід виділити публікацію Л. Огнєвої, що стосуються мистецького доробку А. Горської на Донеччині, у якій авторка аналізує комплекс мозаїчних панно на Донбасі співавтором яких була А. Горська. Л. Огнєва намагається провести паралелі творчості А. Горської з українською міфологією [104].

Завдяки своїй творчості А. Горська приєднується до Клубу творчої молоді «Сучасник», який був організаційною основою шістдесятницького руху. Про діяльність А. Горської серед шістдесятників маємо змогу дізнатись завдяки публікаціям Я. Секо [116; 117; 118; 119; 120], Р. Мокрика [98]. Про безпосередню діяльність А. Горської у клубі творчої молоді «Сучасник» найбільш ґрунтовно дізнаємось зі статті С. Білоконя [57]. Автор подає обширну інформацію про організаційні моменти КТМ, учасників, події, які організовувались, спроби відродження спадщини «Розстріляного відродження».

Нез'ясовані обставини смерті А. Горської по теперішній час викликають суперечності. Так, у статтях О. Зарецького: «Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість операції» [16], «Смерть А. Горської» [19], є змога простежити застосування методів КДБ на протидію діяльності А. Горської. Окремо слід виокремити публікацію С. Білоконя «Життя і смерть Алли Горської» [14]. На основі кримінальної справи А. Горської та І. Зарецького, з якою С. Білокінь мав можливість ознайомитись, дослідник, вказує на невідповідності у офіційні версії слідства, окрім того подає невідомі раніше подробиці стосовно загибелі А. Горської та І. Зарецького.

Всебічному вивченню життя і діяльності А. Горської на уроках історії в ЗЗСО сприятиме метод проєкту. Метод проєктів дозволяє розвинути ключові навички і компетентності, виступає інноваційною моделлю навчання, що допомагає практичній реалізації діяльнісного і дослідницького підходу до навчання. Визначити актуальність застосування методу проєктів у старшій школі та акцентувати увагу, як саме проєкти сприяють професійному визначенню сприяли дослідження С. Сисоєвої [121], С. Губаревої [153].

Дослідження І. Чуян [130], М. Вітюка [63], О. Дебре [70], Н. Ігнатенко [79], репрезентують загальні методичні рекомендації щодо впровадження методу проєктів у старшій школі. Публікація авторства Т. Мелещенко, В. Ухаль [96], та публікація О. Ільїна [83], дають характеристику ролі вчителя на кожному етапі виконання учнівських проєктів.

Значущою є стаття Л. Мартинець [95], у якій аналізуються засоби, якими володіють заклади загальної середньої освіти, що сприяють залученню учнів старших класів до проєктної діяльності. Т. Шаріпова окреслює важливість впровадження інноваційних технологій під час проєктного навчання, що сприятиме зацікавленню учнів [132]. У дослідженні В. Грінченка проаналізовані практичні аспекти впровадження проєктів з інформаційно-комунікаційними технологіями у шкільному курсі історії, а також висвітлені приклади проєктів для учнів старших класів відповідно до навчальних програм [67]. А. Пуліна простежує історичний розвиток проєктної технології, а також окреслює рекомендації для запровадження методу проєктів у шкільній освіті, а також акцентується увага на перешкодах з якими може стикнутись вчитель [113]. Публікація Л. Довгополової дає можливість простежити досвід іноземних держав при запровадженні методу проєктів та аналізі ключових навичок, які розвиваються під час роботи над проєктом [73].

Методичні рекомендації розроблені В. Долідом та П. Долгановим [151], щодо запровадження проєктів в історичній освіті, надають практично-організаційні рекомендації вчителю, що стосуються сутності проєктного навчання, практичної значущості вибору теми, етапів реалізації, та оцінювання. Автори акцентують увагу на практичних перевагах і можливостях використання інформаційно-комунікаційних технологій, які допоможуть підсилити дослідницьку активність учнів. Також автори наголошують увагу на такій перевазі проєктного навчання, як залучення до роботи дітей з особливими освітніми потребами.

На сьогоднішній час ґрунтовно опрацьована мистецька спадщина А. Горської і обширно висвітлена інформація про ключові віхи її біографії,

проте дослідниками не проаналізовані умови та загальна атмосфера у якій творила А. Горська, зокрема це стосується її монументальної творчості на Донеччині, позаяк відомо, що і там за художницею вели стеження. На основі досліджень О. Зарецького відомо, що А. Горська була активним учасником поширення самвидаву, але практично немає інформації, якими каналами вона його поширювала і яку саме літературу. Про правозахисну діяльність мисткині значною мірою відомо тільки зі спогадів сучасників, якщо в інформаційному просторі і є інформація, то вона дає тільки інформацію про рік і подію, яка стосується А. Горської. На жаль практично нічого невідомо і про ранні роки життя А. Горської, формування її світогляду і життєвих цінностей, які протягом життя змінювались. Прикладом може слугувати перехід А. Горської з російської мови на українську, що свідчить про практичне усвідомлення національної ідентичності. Малодослідженим є внесок А. Горської у шістдесятницьке середовище, зокрема і КТМ «Сучасник» і хоча нами згадана у дослідженні стаття Н. Авер'янової, яка аналізує діяльність А. Горської у когорті шістдесятників більше обширних публікацій про цей період життя художниці ще не написано. У даному дослідженні, нами була здійснена спроба висвітлити вище перераховані аспекти життя мисткині, головню це стосується висвітлення громадянської позиції, а також здійснена спроба хронологічного викладу подій з життя А. Горської, які привели до комунікацій А. Горської з органами КДБ.

На основі проаналізованої методичної літератури відомо, що методи проєктів всебічно сприяють висвітленню історичних тем попри виклики з яким у ході запровадження може зіткнутись вчитель, а також і учні у ході виконання. Авторами методичних статей зроблена класифікація методів проєкту, його актуальність та методичні рекомендації. Проте недостатньо висвітленою залишаються роль вчителя під час проєктної діяльності. Актуальним було б висвітлення у наукових досліджень кейсів ситуацій з якими вчитель історії може зіткнутись при затвердженні певних тем, які учні можуть йому запропонувати. Недостатньо висвітленими на нашу думку є

критерії оцінювання проєктної роботи, позаяк не акцентується увага, що пріоритетним при проєктній діяльності, окрім кінцевого матеріалізованого продукту повинна виступати поточна практична реалізація відтворення знань умінь і навичок здобувачем освіти.

Досить часто вчителі-методисти рекомендують запроваджувати групову форму проєктної діяльності, випускаючи з дослідження аналіз заохочення соціально не мобільної дитини до групової або парної роботи. Нерідко старші учні ставляться до проєкту як до примусової і нецікавої діяльності, що може бути пов'язане з браком часу у зв'язку зі здачею національного мультипредметного тестування. Актуальним виступлять дослідження, які сприятимуть синхронній організації вчителем проєкту, що підвищить якість навчання учнів.

Таким чином, історіографія дослідження постаті А. Горської представлена епізодичним згадками у загальних працях присвячених руху опору шістдесятників і дисидентів. І хоча на сьогоднішній день є окремі статті, присвячені життю і діяльності А. Горської, в більшості вони є загально-описовими. Це, у свою чергу, є наслідком того, що протягом кількох десятиліть її ім'я було під заборонаю. Окрім того, документи, які підтверджували або спростовували причетність КДБ до обставин загибелі художниці залишаються або знищені або ж досі залишаються під грифом «таємно».

Зрештою, вищезгадані фактори і спонукали нас до вибору теми дослідження, оскільки у наукових публікаціях та інформаційному середовищі основна інформація щодо А. Горської висвітлює або монументальну творчість художниці або ж версії її загибелі, тому мета нашого дослідження полягала у комплексному висвітленні життя А. Горської з акцентом на прояві громадянської діяльності, яка у зв'язку з обмеженою кількістю інформації залишається поза увагою науковців, але сприятиме виховному потенціалу здобувачів освіти та формуванні громадської, а у майбутньому і політичної активності методом проєкту.

1.2. Джерельна база до вивчення творчості і діяльності А. Горської

Грунтовному висвітленні діяльності А. Горської сприяє джерельна база, яка охоплює архівні матеріали та збірки, у яких висвітлено епістолярну спадщину художниці, листи до друзів і рідних, звернення та скарги до влади, спогади близького кола художниці, а також твори, що присвячені А. Горській.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) містяться документи стосовно А. Горської, основу яких складають спецповідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ щодо настроїв у середовищі А. Горської з приводу обставин загибелі художниці, та доповідні записки про прийняття КДБ, під керівництвом вищих партійних органів заходів, що мали на меті уникнення прояву ворожих дій з числа дисидентського середовища під час похорону А. Горської [4; 5]. Розміщуються також, доповідні записки у яких фігурувала А. Горська у перші роки і після своєї смерті, зокрема це звіти про осіб, які відвідували могилу А. Горської, пам'ятні вечори присвячені А. Горській, та рекомендації прокурору, який вів справу про обставини загибелі А. Горської, щодо рекомендацій проведення бесід з Є. Сверстюком, О. Сергієнком, І. Гелем задля припинення поширення провокативних чуток про можливу причетність органів влади до смерті художниці [6; 7; 8; 9].

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України Івано-Франківської області зберігаються кримінальні справи О. Заливахи [11], і В. Мороза [12], які містять протоколи допитів А. Горської. Ознайомлення з даними документами дозволяє простежити чітку, безкомпромісну позицію А. Горської.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань та україніки зберігаються доповідні записки надіслані до ЦК КПУ, що стосуються участі А. Горської у покладанні квітів біля пам'ятника Т. Шевченка, виключення А. Горської зі СХ УРСР за підписання «Листа 139», що містив «антирадянський зміст, а також звіт про перебіг похорону А. Горської, що відбувся 7 грудня 1970 р. [1; 2; 3].

З допомогою Електронного архіву українського визвольного руху постала можливість ознайомитись з клопотанням до Верховного суду УРСР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р. та відкритим листом до редакції «Літературна Україна» [24; 25].

Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип» містить наявність матеріалів, які дають можливість ознайомитись з біографією мисткині та творчою діяльністю, версіями які були поширенні серед населення стосовно обставин загибелі А. Горської та простежити неточності у ході ведення офіційного розслідування загибелі А. Горської. Основу фонду А. Горської складають уривки публікацій з української та діаспорної преси, які містять спогади М. Коцюбинської, Є. Сверстюка, О. Заливахи, І. Левицької, Б. Плаксія, Р. Корогодського, Л. Танюка, О. Сергієнка, Л. Семикіної. Дані спогади надають можливість зрозуміти цілісно-особистісний портрет мисткині, її погляди, риси характеру і творчі мрії [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23].

Окремо слід виділити перше і основне джерело, завдяки якому громадськість дізналась інформацію про діяльність А. Горської – IV Випуск «Українського Вісника», було присвячено: «Світлій пам'яті Алли Горської – громадянки – митця – людини...» [47]). (див. Додаток Б). Текст вісника написав В. Чорновіл, котрому А. Горська допомагала поширювати самвидав. Окрім того, даний випуск вісника став практично основним джерелом про формування історичної пам'яті А. Горської, публікації у періодиці, які виходили на Заході загалом опирались на текст «Українського Вісника».

Перший збірник присвячений постаті А. Горської: «Алла Горська: Червона тінь калини» [33], був надрукований 1990 р. за ініціативи О. Зарецького – сина А. Горської. Основу збірника складає листування А. Горської, спогади сучасників про художницю, певні документи та певні матеріали досліджень. Частина матеріалів була опублікована вперше, окрім

того збірка містить фотоматеріали, за допомогою яких можна детальніше дізнатись про творчість А. Горської 1960-х років.

Л. Огнєва зібрала та впорядкувала наявні матеріали, що стосуються А. Горської і видала наступні книги: збірка «Алла! Алла! Аллилуя!» [33], що містить вірші, пісні і репродукції картин А. Горської відтворенні друзями художниці; «Життєпис мовою листів» [38], «Квітка на вулкані» [39], «Та, що всім світила» основу книг складають листування, статті, спогади, документи, щоденники художниці, твори мистецтва [40].

У 2015 році було видано збірку «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва» [37]. Збірка дає змогу ґрунтовно ознайомитись з епістолярною спадщиною мисткині починаючи від 1949 р. і до моменту трагічної загибелі художниці. Збірник видано на основі архівних матеріалів ЦДАМЛМУ. Так, можна проаналізувати заяви, скарги та звернення Алли Горської до влади; ознайомитись з нотатками про мистецтво, щоденниками; образотворчими, прозовими і поетичними творами, пов'язаними з А. Горською; фотографіями, репродукціями творів А. Горської; спогадами сина та друзів художниці чернетками листів надісланих до В. Вовк та О. Заливахи.

Окрему частину нашого дослідження становлять спогади учасників шістдесятницького і дисидентського руху, що дають можливість охарактеризувати психотип особистості А. Горської, світоглядні цінності та орієнтири. Від осіб, які особисто знали і працювали з А. Горською, ми мали змогу ознайомитись більш детально з її діяльністю у різних сферах життя. «Щоденники» Л. Танюка виступають унікальним джерелом інформації про А. Горську. Вони надають всебічний огляд матеріалів про діяльність А. Горської у КТМ «Сучасник», та шістдесятницький рух комплексно, висвітлюють події 1962 р. – знахідки у Биківні, від першої особи включно. Ведучи запис за кілька днів після певних подій або ж і в той самий день Л. Танюк надає розповідь, діалоги, листи, заяви, що стосуються перешкоджання з боку влади сценографічній творчості А. Горської [147].

Багато подій з життя А. Горської можна дізнатись з наступних мемуарних праць близького оточення А. Горської: М. Коцюбинської: «Книга Споминів» [144], «Р. Мороз: «Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня» [145], Н. Світличної: «Із живучого племені Дон Кіхотів» [146]. Обширну інформацію стосовно правозахисної діяльності А. Горської відомо з праць В. Чорновола. Так, є можливість ознайомитися з колективними заявами, які А. Горська підписувала на захист прав людей, а також скаргами, які писала до органів влади [45; 46].

Історичну і мистецьку спадщину художниці зберігає і поширює Олена Зарецька – онука А. Горської. О. Зарецька заснувала «Фонд Алли Горської та Віктора Зарецького», фонд зберігає ґрунтовний фотоархів про життя А. Горської, а також зображення творів художниці та ініціює різнопланові проєкти задля збереження мистецької спадщини художниці. (див. Додаток В).

Творча спадщина мисткині зберігається у Національному художньому музеї в Києві, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Музеї шістдесятництва, Національному художньому музеї ім. А. Шептицького у Львові, Національному Шевченківському заповіднику, Національному музеї Т. Г. Шевченка, Національній Академії образотворчого мистецтва та архітектури, Музеї Берлінської стіни «Чекпоінт-Чарлі». Містяться твори художниці і в колекції Нортон та Ненсі Додж Ратгерського університету у США [81, с. 13].

Історична пам'ять про А. Горську зберігається у організаціях, які взяли ім'я А. Горської: «Відділення Алли Горської Жіночої асоціації» ODDFFU мало суміжну структуру «Музей народного мистецтва імені Алли Горської Українського культурного центру в Манчестері» («Асоціація українців у Великій Британії») [81, с. 29]. Пам'ять про А. Горську відтворена також у фільмах так, кадри А. Горської присутні у короткометражному фільмі «Камінний живопис» [189], документальних фільмах: «Усім нам смерть судилася зарання» [187], «Алла Горська» [182; 183; 184; 185; 186].

За ініціативи Українського інституту, було розроблено серію інтерактивних новел: «60. Втрачені скарби», про українських жінок, які вплинули на культурне життя України 1960-х років. Однією з героїнь гри стала і А. Горська (див. Додаток Г). У 2024 р. відбулась масштабна ретроперспективна виставка художниці у Києві: «Алла Горська. Борівітер». На виставці було представлено понад 100 робіт мисткині, які оглянули понад 50 тисяч осіб. У жовтні 2025 року у Києві відбулась виставка робіт А. Горської та В. Зарецького на якій вперше представлено біля 20 творів художників. (див. Додаток Д). Відтворення правозахисної діяльності А. Горської відтворено у виставі «Ребелія». Вистава акцентує увагу на творчості А. Горської у КТМ «Сучасник» та її ролі у знайденні масових поховань у Биківні (див. Додаток Е).

В межах курсу історії України відповідно до навчальної програми: «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи» [31], за індивідуально пропонованими темами були розроблені авторські навчально-методичні комплекси з прикладом кінцевого матеріалізованого продукту, що охоплюють теми курсу 10–11 класів.

Методичну джерельну основу дослідження складає Державний стандарт профільної освіти [26]; модельна навчальна програма з історії України для 10–12 класів поглибленого рівня [30]; навчальна програма для закладів загальної середньої освіти: «Історія: Україна і світ. 10–11 класи» [27]; модельні навчальні програми інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти: "Історія: Україна і світ" 10–12 класи, основного і поглибленого рівня [28; 29].

На основі вимог громадянської та історичної галузі Державного стандарту профільної освіти були розроблені приклади формування ключових компетентностей, що стосуються діяльності А. Горської, практично з кожним перерахованим прикладом учні зіткнуться при розробці проєкту.

Відповідно до перерахованих навчальних програм були рекомендовані до розробки приклади інтегрованих, практико-орієнтованих, творчих, рольових, індивідуальних, парних, групових, короткострокових, довгострокових проєктів та приклад проєкту в межах одного уроку. Проєкти

розроблені з аналізом ключових навичок та умінь, які учні вдосконалять. Окрім цифрових форм виконання проєктної діяльності пропонуються повноцінно розроблені проєкти у вигляді сторітелінгу, скрайбінгу, роботи з ІІІ.

Джерельна база висвітлення життя А. Горської та її правозахисної діяльності, яка не достатньо висвітлена в науковому обігу включає матеріали певних архівних структур, а також спогадів самих шістдесятників, що дозволяє крізь аналіз постаті А. Горської відтворити тоталітарні умови, в яких А. Горська з близьким оточенням протистояли системі, яка виявляла спроби у нищенні особистості не тільки у психологічному аспекті але й за різних обставинах фізичному, а методична джерельна база дає можливість розробити проєктну діяльність для учнів старших класів на прикладі А. Горської, що висвітлює ініціативу і роль однієї людини на суспільно політичну атмосферу вузького кола.

РОЗДІЛ 2. РАННІ РОКИ ЖИТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Алла Олександрівна Горська народилася 18 вересня 1929 року в Ялті. Походила Алла Горська із заможної родини радянської партійної номенклатури, яка мала зв'язок з культурною сферою. Батько А. Горської – Олександр Горський на момент народження доньки був директором Української республіканської художньої кіностудії, а з 1931 року працював директором Ялтинської кіностудії. Мати Олена працювала вихователькою, а з переїздом в Ленінград створювала художні ескізи до костюмів [36, с. 7; 50, с. 234; 81 с. 44]. (див. Додаток Є).

Перед тим, як продовжити розгляд ранніх років життя А. Горської, доцільним, на нашу думку, буде розвіяння поширеної тези у біографії діячки, щодо її народження у «російській родині та наявності російського походження». Дана теза набула поширення за наявності того, що у більшості дослідженнях згадується про народження Алли Горської у «російськомовній родині», відповідно до цього виникає одразу асоціація про російське походження майбутньої дисидентки пов'язане і з тим, що часто Олександр Горський згадується, як основоположник радянського кіномистецтва [64; 126, с. 9; 134].

Дане дослідження немає на меті аналіз підходів, що визначають етнічну приналежність чи ідентичність, але варто розглянути декілька фактів, які вказують на те, що родина Горських була зрадянizedованою, але ніяк не російською.

Мати Алли Горської Олена Давидівна Горська, походить з під Кременчука, що на Полтавщині, яка вважається територією однієї з етнічних українських земель, батько – О. Горський народився в м. Олександрії, Херсонської губернії, яка у 18 ст. активно піддавалась колонізації українцями. Окремими аргументами на розвіяння даної тези є те, що родина Горських жила в період сталінського тоталітарного режиму, який винищував та спотворював

національну та історичну пам'ять. Олена та Олександр Горські над своєю приналежністю не надто замислювалися, оскільки в той період це було не надто безпечно [81, с. 38–39; 172; 176].

Іншим важливим фактом послугує те, що на початку своєї кар'єри та у період Української революції протягом 1918–1920 рр. О. Горський працював асистентом режисера українських театрів у Вінниці та Житомирі а також адміністратором у новоствореному українському театрі в Олександрії [81, с. 40, 42].

Ще однією можливою обставиною, яка спонукала родину Горських переїхати в Крим, який у той період часу не входив до складу УРСР, було те, що в Радянській Україні в середині 1920 років розгорталась українізація, а для кар'єрного зростання у Радянському Союзі, потрібно було мати «прозору» біографію. Тому той факт, що родина Горських не досліджувала своє родинне походження та замовчувала деякі факти біографії не є чимось дивним, оскільки втрата знань про свою родину та професійне зростання було взаємопов'язане з тодішньою ідеологією та репресіями [81, с. 39, 69].

Протягом 1920-х років розпочався перебіг формування нових радянських еліт, який протягом 1930-х років пришвидшується. На користь того, що О. Горський входив до новоутвореної кіноеліти Союзу вказує те, що він підписував важливі документи, зокрема «Декларацію першої художньої майстерні під художнім керівництвом С. Юткевича». Професія О. Горського була наближена до влади і, він, як і належало членам тодішньої номенклатури не акцентував увагу на національному питанні. Працівники кіноіндустрії, також перебували в умовах репресій і, хоча кар'єра Олександра Горського мала успіх, Алла Горська однаково очікувала нічних арештів батька, оскільки період 1930-х рр. характеризувався посиленням репресій і партійних чисток [54; 81, с. 50, 51, 53, 61; 170].

Можливо, саме ці події і внутрішній страх, який вона відчувала будучи ще дитиною, А. Горська описує в листі до батька від 23.07.1961 р.: «...Спогади

тиснуть страшним тягарем. Спогад тридцятих років. Від душевного болю жахливо калатає серце...» [37, с. 36].

Початковим засобом впливу на становлення особистості є виховання, а також стосунки з батьками, які визначають цінності, якими особистість керуватиметься протягом життя. А. Горська виросла у злагожденій та добре забезпеченій родині, була улюбленицею своїх батьків. Про стосунки батьків і доньки багато розповідає їхнє листування. Подружжя Горських у листах до доньки лагідно звертаються: «...Аллусик!... Аллушко!...Аллочко!», А. Горська у свою чергу до батьків у листах звертається: « ...Дорогі мої, любі, хороші!...», з певною ніжністю і теплотою майже в кожному листі промовляє: «.. Татусю! і Мамусю!..». Олена та Олександр Горський багато уваги приділяли вихованню та освіті доньки, підтримували доньку, коли вона захопилась живописом [33, с.118; 37, с. 11–13, 15, 23].

Освіта є важливим осередком та одним з найбільш ранніх чинників, що формують світоглядні орієнтири у становленні особистості та закладають певні уявлення та цінності про світ. У 1936 році А. Горська вступає до середньої школи в Ленінграді (нині Санкт-Петербург, РФ), куди переїздить разом з батьками у 1933 році. Причиною переїзду було отримання батьком посади заступника директора «Ленфільму». У школі дівчинка зіткнулася із значним русифікаторським тиском, адже уроків російської мови було дуже багато [18, арк. 118; 60, с. 126; 81, с. 65; 133, с. 751].

В Ленінграді родина Горських мешкала на вулиці Великій Пушкарській 46/48, що розміщувалась на Петроградській стороні і яка вважалась престижною, оскільки на ній розміщувався Петропавловський собор, де було поховано чимало російських правителів доби імперії [18, арк. 118].

У 1941 р. під час Другої світової війни розпочалася блокада Ленінграда німецькими військами, і А. Горська разом з матір'ю Оленою пережили дві блокадні зими в місті. Розпочинаючи з листопада 1941 р. у місті розпочався голод, який через місяць став масовим. Місто бомбардували з повітря бомбами, хоча Петроградська сторона, де проживала А. Горська з матір'ю

знаходилась віддалік основних бойових дій, проте снаряди однаково долітали туди. Також у місті не працювала каналізація, транспорт та водогін. Тисячі людей помирали від холоду та голоду, а тіла не встигали прибирати. Алла та Олена Горські змогли евакуюватись тільки навесні 1943 р. до м. Алма-Ата (нині Алмати, Казахстан), де їх очікував О. Горський, який працював на кіностудії [18, арк. 122; 38, с. 6].

Розлука з батьком, блокада, голод та загибель брата Арсена в 1943 р. спричинили тяжкий емоційний стан, і згодом А. Горська майже не згадувала про пережиті події. Знайомі родини Горських акцентували на тому, що, А. Горська мала дещо короткі руки, як для її статури, що очевидно могло бути наслідком недоїдання у підлітковому віці [18, арк. 123].

Евакуювавшись до Алма-Ати у вересні 1943 р., А. Горська йде до місцевої школи, де навчається тільки пів року, позаяк на початку 1944 р. переїздить з батьками до Києва. У столиці УРСР О. Горський був призначений на нову посаду директора київської кіностудії; ймовірно, про це призначення було домовлено з відомим кінорежисером О. Довженком, адже відомо, що колеги перебували у хороших ділових стосунках [81, с.75; 94, с. 16] (див. Додаток Ж).

Надалі варто зупинитись на детальному розгляді життя А. Горської в Києві, адже, приїхавши сюди дівчинкою-підлітком, вона саме тут пережила період формування цілісної дорослої особистості зі своїми життєвими цілями, поглядами й переконаннями [168, с. 806] (див. Додаток З).

Ще у ранньому віці майбутня художниця почала малювати. На жаль, не відомо, чи ходила А. Горська до спеціалізованої школи з художнім нахилом, чи можливо батьки організовували їй приватні уроки малювання. У 1946 р. А. Горська розпочинає навчання у Київській художній середній школі (надалі КХСШ), яку закінчує у 1948 р. У школі А. Горську характеризували, як ученицю, яка: «...дуже культурна, здібна, чудовий товариш, завжди витримана...». Навчання у школі не було легким, учні виконували значний обсяг художніх завдань, а для того, щоб отримати оцінку, потрібно було бути

організованим та старанним. Протягом двох років навчання в школі А. Горська була секретарем комсомольської організації. Ця посада була важливою, оскільки секретар надавав учням характеристику для вступу в молодіжні організації. Поєднуючи громадську роботу з навчанням, А. Горська закінчує школу з золотою медаллю, що є ознакою того, що художниця не піддалась тривожним поштовхам, старалась боротись з ними, а також відновлювала практичні сили. Вважаємо це свідченням про те, що вже на той момент у А. Горської був стійкий тип особистості [33, с. 144, 198; 38, с. 446; 81, с. 74, 148] (див. Додаток І).

Навчалась А. Горська у класі художника-монументаліста Володимира Бондаренка. Галина Зубченко згадувала, що початковий вплив на визрівання національної свідомості художниці справив саме В. Бондаренко, позаяк у ті роки більша частина учнів та молоді не спілкувались українською мовою. Власне, В. Бондаренко прищеплював своїм учням повагу до українськості та розкривав значення постаті Т. Шевченка. КХСШ носила ім'я Т. Шевченка, і щороку школу прикрашали орнаментами для Шевченківського вечора. Саме тоді А. Горська вперше взяла активну участь в організації дійства та розробила композицію з індивідуальним мистецьким світобаченням [33, с. 148; 112, с. 145–146].

Іншим фактором формування світогляду виступають матеріальне становище особистості, відносно чого поведінка людини може змінюватись. Олександр Коровай, навчаючись разом із художницею, згадував її як «розкішну дівчину», яка виокремлювалась серед ровесників та завжди ділилась обідами, не виявляла нетактовності та задиркуватості. Походивши із заможної родини, А. Горська не зазнавалась та не проявляла свою перевагу над іншими, а навпаки, завдяки своїй товариськості зуміла стати лідером та об'єднувала учнів навколо себе [60, с. 25; 94, с. 22; 112, с. 146].

Одразу після закінчення КХСШ А. Горська вступає у Київський художній інститут на факультет живопису. Студентські роки художниці пройшли через стиль сталінської доби, та реалізації нового ідеолого-

освітнього курсу, затвердженого в 1930-х роках. Інститут оформлявся під партійним контролем. Митців було позбавлено різноманітності, а роботи реалізовувались в умовах ідеологічного тиску, та мали на меті висвітлення авторитарності і стереотипності з акцентом на міфологічній досконалості радянської влади. Таким чином, студенти під час навчання у своїх роботах повинні були зображати «народний характер влади». В інституті А. Горська пройшла школу Сергія Григор'єва, яка багатьом сучасникам була незрозумілою. Основними його ідеями в мистецтві були ідеї «конфлікту», власне на цей постулат і опиратиметься дипломна робота художниці. Іншим викладачем А. Горської був Михайло Шарнонов, який викладав студентці А. Горській рисунок. Згадувані викладачі практично не вплинули на А. Горську як на особистість, але протягом майже шести років навчання вони формували та навчали її саме як художника. Саме ці викладачі допомогли їй оволодіти рисунком олівцем, живописом, а через деякий час технікою лінгравюри та мозаїки [37, с. 220; 53, с. 52; 81, с. 99, 109, 113, 148; 170, с. 4].

Навчання в інституті мало свої особливості, які були пов'язані з партійною політикою Радянського Союзу. Вище ми вже згадували, що, починаючи з 1930-х років сталінський режим посилював ідеологічне підґрунтя своєї влади. Було започатковано традицію організації двох найважливіших свят радянського суспільства – Першого травня та річниці Жовтневої революції. За два тижні до святкування заняття в інституті припинялись, студентів та викладачів змушували створювати композиції. Можна припустити, що під час навчання А. Горська щонайменше 10 разів брала участь у таких «святкуваннях». Оформлення робіт було тяжким, часто студенти працювали ночами без їжі та сну, адже щороку художнє оформлення було новим. Але студенти під час такої праці активно об'єднувались у бригади, оскільки оплата було високою [81, с. 116].

Влітку 1952 р. А. Горська вийшла заміж за Віктора Зарецького. Позналились вони під час навчання – В. Зарецький викладав рисунок, а Алла була його першою ученицею. Сучасники, що навчались з А. Горською в

інституті, пригадували, що навчання давалось їй просто, але малюванням вона нібито особливо не вирізнялась, і саме її чоловік допомагав їй із вибором художнього напрямку. Ведучи мову про те, що В. Зарецький виступав наставником для А. Горської як художниці, навчаючи її фаховим тонкощам, слід звернути увагу на той аспект, що під час вступу в інститут В. Зарецький був вже розвиненим художником-любителем. Він мав за мету повністю оволодіти академічною школою рисунку, у той час як навчання А. Горської стійко залишалося у межах стандарту та не надто цікавої шкільної справи. Для того, щоб художниця зуміла подолати вагання і вузькість фахової підготовки інститутських догм, В. Зарецький вдосконалював уміння А. Горської [49, с. 70; 63, с. 63, 143; 81, с. 105, 122; 112, с. 147; 170, с. 4] (див. Додаток І).

Пошук художнього шляху в умовах тоталітарної імперії повинен був тісно пов'язуватися із соцреалізмом, сенс якого виявлявся у служінні владі та спрямовувався на ідеологічне виховання населення. Використовуючи свій талант без ідейності, яка б прославляла радянську державу, художник міг бути затаврований як «ворог народу». А. Горська безстрашно пробуватиме відійти від ідей соцреалізму, на що вказуватимуть її композиції, листи, нотатки та конспекти [81, с. 105; 49, с. 12].

У 1954 р. під науковим керівництвом Сергія Григор'єва А. Горська захистила дипломну роботу у живописній техніці. На дипломній композиції «Санкомісія» було закарбовано шкільну кухню, на якій учні середньої школи піддають ревізії санітарну роботу працівників. Полотно було складним і багатофігурним, адже однією з його особливостей було те, що за положеннями колишньої художньої освіти постать людини копіювалась з натури. Зрозуміло, що дітям досить тяжко позувати, оскільки вони швидко починають нудитись та ставати неспокійними. Дане полотно експонувалось на III Всесоюзній виставці дипломів у Москві, саме за цю роботу А. Горську ухвалили прийняти до Української спілки радянських художників у 1954 р. Це було першим кроком у кар'єрі художниці, проте важливим елементом вступу до Спілки,

було те, що художники зобов'язувались створювати композиції у догматах соцреалізму [37, с. 347–348; 81, с. 148–150].

Варто звернути увагу, що одним із компонентів формування свідомості особистості, особливо у зрілому віці виступають можливості одержання правдивої інформації. Це взаємопов'язано з епохою, суспільством, соціальною групою чи певною установою, що формувало в тогочасних особистостях уявлення про реальність, зокрема мова йде про XX з'їзд КПРС 1956 р., який сприяв обширним витокам інформації про закордонне мистецтво, що спричинило світоглядний злам у цілого покоління. Шукаючи власний художній стиль А. Горська цікавиться різними сферами, зокрема монументальним мистецтвом, графікою, сценографією, живописом. А. Горська усвідомлювала, що мистецтво СРСР було відособленим від перебігу західного мистецтва, тому вона починає цікавитись українською школою бойчукістів, про яку дізналась ще під час навчання у КХСШ. Також цікавиться художниця і народною майстерністю, зокрема, творами Марії Примаченко, а згодом і Анатолія Петрицького. А. Горській XX з'їзд КПРС надав можливість ознайомитися з мексиканським монументалізмом, який у подальшому буде дуже сильно впливати на її творчість. Художниця починає дізнаватися інформацію з часописів і книжок (мистецькі книжки з Заходу тоді мало цікавили КДБ) та переймається ідеєю українського національного, але водночас державного мистецтва. Унаслідок атмосфери колективного обговорення індивідуального досвіду ця ідея стає однією з ключових у колективі художників А. Горської, В. Зарецького, Г. Зубченко, Б. Плаксія. Зрештою, саме ці художники стануть засновниками одного з напрямів в українському монументалізмі [41, с. 19; 75, с.106; 81, с. 150 – 151; 112, с. 147; 120, с. 115; 168, с. 806–807].

Виховувалась А. Горська в умовах тоталітарного тиску, внаслідок чого батьки майбутньої художниці не надто зосереджувались на своїх коренях, внаслідок чого виникає головний міф у біографії мисткині стосовно її російського походження. Змінюючи кілька разів місце проживання у зв'язку з

професією батька А. Горська опиняється в Ленінграді, де протягом Другої світової війни переживе дві блокадні зими. Будучи вже підлітком А. Горська переїжджає до Києва, де в обстановці післявоєнних подій, репресій та розрухи закінчує школу, а пізніше й художній інститут. Формування особистості А. Горської відбувається за допомогою узгоджених стосунків з батьками, освіти, яка піддавала особистість русифікації, та колективу однодумців, за допомогою якого формується національна свідомість. Навчаючись в інституті художниці мала опиратись на ідеологічну спрямованість, однак після закінчення художнього інституту А. Горська намагається різними способами реалізувати власну творчість за межами соцреалізму.

XX з'їзд КПРС 1956 р. відбувається практично у той період часу коли А. Горська шукає індивідуальний художній стиль відмінний від її чоловіка – В. Зарецького, і який чинить переворот у світосприйнятті художниці стосовно ізолюваності радянського мистецтва та дає можливість зацікавитись народною майстерністю і українським національним мистецтвом.

РОЗДІЛ 3. МИСТЕЦЬКИЙ ШЛЯХ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

У Радянському союзі ідеологічна політика була не менш важливою, аніж науково-технічна, оборонна чи економічна, оскільки, завдяки їй влада могла акцентувати увагу на колективній свідомості та ідеалах комунізму, тим самим обмежуючи індивідуальність особистості. Контроль влади над культурною сферою життя уповільнював розвиток мистецтва, адже практикувалися такі методи, як цензура, ідеологічні приписи, заборона і вилучення робіт, репресії культурних діячів, обов'язковість соцреалізму. Все це обмежувало творчі можливості та ініціативу художників, адже було взаємопов'язано з страхом утиску й переслідування.

Радянська влада з кожним роком посилювала тиск на плюралізм у творчості, а в середині 1930-х років за допомогою сталінського терору культурне самовираження інтелектуалів та художників практично було придушене на кілька поколінь. Протягом десятиліть комуністична влада робила наголос на ілюзії народності влади засновуючи псевдоінституції, котрі буцімто дбали про розвиток критики та самокритики, але котрі у свою чергу ревізували мистецькі твори та створювали психологічну істинність соцреалізму [81, с. 148; 110, с. 1].

Ще в ранньому дитинстві батьки майбутньої художниці А. Горської виявляють у неї нахил до малювання. Про те, що батьки підтримували художницю у виборі творчої професії, свідчать матеріали листування. Так, зокрема, Олена Горська писала, що їй до вподоби та цікавий вибір тем творів доньки, а також сама висловлювала свої ідеї щодо тематики художніх робіт і надавала поради, як краще їх інтерпретувати на мольберті [37, с. 16–17; 127, с. 415].

Олександр Горський також підтримував доньку в її творчій діяльності. Так, в одному із листів до доньки він писав: «...Бажаю тобі удачі і свого почерку. Дерзай, уперто добивайся цікавого вирішення теми. Дитина-то ти

здібна...». А. Горська надсилала ескізи своїх робіт до батька разом із листами, у яких ділилась своїми думками щодо створення робіт [37, с. 13, 30–31].

Пам'ятаючи, що художниця виховувалася в номенклатурній родині, слід враховувати соціо-психологічні особливості радянської інтелігенції. Хоча О. Горський і підтримував доньку й заохочував її талант, він звертав увагу доньки на те, що її творчість повинна обов'язково пов'язуватися з інтересами державної політики [37, с. 32; 109, с. 123] (див. Додаток Й).

Закінчивши Художню школу імені Тараса Шевченка, де Алла навчалась за ініціативи батьків, майбутня художниця вступає до Київського художнього інституту на факультет живопису. Варто зауважити, що практично вся пов'язана з навчальним процесом інформація, що стосувалась технічних навичок, живопису та методів рисування була стереотипною та зрадянізованою [81, с. 105; 126, с. 8].

Важливою частиною становлення мисткині як художниці під час навчання в Інституті було навчання жанрового живопису у майстерні Сергія Григор'єва. С. Григор'єв надавав студентам актуальну інформацію стосовно мистецтва, розширював їхній кругозір поїздками до музеїв. Його студенти мали змогу досліджувати й аналізувати фонди музеїв, які не були загальнодоступними для широкого загалу. С. Григор'єв наголошував своїм студентам, що важливими аспектами у роботі художника є вміння витримувати перше враження натури, розвивав навички роботи з начерками та тренування пам'яті, що стане у пригоді молодій художниці під час роботи над дипломною роботою [80, с. 7; 81, с. 108].

Дипломна робота А. Горської «Санкомісія» висвітлює групу учнів на шкільній кухні середньої школи, де учні нібито здійснюють перевірку чогось (див. Додаток К). У 1955 році видавництво «Радянський художник» замовило у художниці публікацію листівок «Санкомісія» з накладом у 100 тисяч примірників. Цю дипломну роботу експонували на III Всесоюзній виставці дипломів художніх вузів у Москві, за яку пізніше молоду художницю рекомендували кандидатом до Спілки художників 1954 р. Аллу Горську

прийняли до Спілки художників УРСР, що надавало нові професійні можливості, але в той же момент зобов'язувало дотримуватись істинності соцреалізму [38, с. 450; 81, с. 149–150] (див. Додаток Л). У 1957 році її полотна експонуються одразу на чотирьох виставках, дві з яких проходили в Києві та інші дві в Москві, того ж самого року художниця на замовлення Міністерства культури УРСР виконує картину «Мій Донбас» [182].

Загалом становлення творчості А. Горської проходило в умовах своєрідного вето щодо індивідуального та національного самовираження, мистецтво заперечувалось ідеологічними настановами. Тим не менше, індивідуалізм та національне почуття будуть проявлятися у її майбутніх полотнах – їхній візуальній мові, техніці твору, ознаках, підтексті, алюзіях [123, с. 34].

XX з'їзд КПРС 1956 р. наполовину «привідкрив» ідеологічну ізольованість Радянського Союзу, створивши культурне середовище, до якого проникали окремі твори західного мистецтва і літератури. Брак інформації зумовив особливий прецедент – українські митці засвоювали історію мистецтва XX століття не в її поступовому розвитку, а в сукупності різних стилів, які усвідомлювались водночас. У 1950-х роках набуває поширення знову доступний імпресіонізм та мексиканський монументальний живопис. У період відлиги у Радянському Союзі експонуються твори мексиканського мистецтва, що дало змогу А. Горській ознайомитися з мистецтвом таких художників, як Давида Альфаро Сікейроса, Дієго Рівери і Хосе Клемента Ороско, котрий був одним з засновників школи монументального живопису.

Відбуваються виставки експозицій українських митців кінця XIX ст. – 1920 років та виставки тогочасних митців Закарпаття, котрі перебували у середовищі європейського культурного впливу, яке потрясало експресивно-декоративною мовою – усе це мало місце в ментальному просторі свідомості, що наголошувало на потенційних можливостях. Дані напрями були А. Горській практичні, оскільки роботи ужгородських художників, зокрема А. Горват, Л. Кремницької та П. Бедзіра, художниця зберігала вдома.

Приблизно в той же час у республіках Радянського Союзу отримують змогу розвиватися ідеї національного самоусвідомлення. Зрозуміла річ, що художника, котрий висвітлював у своїх роботах фольклорні, національні або індивідуальні риси, інтерпретували як націоналіста і в такій напруженій атмосфері емоційно-психологічного напруження А. Горська та її покоління творять нове художньо етнічне мистецтво [48, с. 58; 81, с. 151; 110, с. 1, 3].

Після закінчення університету А. Горська намагається відгалужитися від соцреалізму та формалізму Інституту, що швидше за все буде пов'язано з наявністю рефлексивного та критичного розуму, життям у великому культурному осередку та впевненою позицією молодої людини. Художниця розпочинає пошуки власного творчого стилю, практикуючи різні стилі та напрями мистецтва. Можна припустити, що першочерговим чинником, що вплинув на експериментування художниці, стало чітке прагнення відійти від мистецької діяльності її чоловіка – В. Зарецького, котрий на той період уже був відомим молодим художником. Іншим чинником слугувало усвідомлення, що «хрущовська відлига» не затягнеться на довгий період часу і потрібно використовувати всі можливості для самовираження [81, с. 105, 152; 126, с. 8; 170, с. 4].

Шукаючи свій мистецький індивідуалізм, Алла Горська відходить від поширених у той час мистецьких нахилів енергійної канонізації трудових здобутків соціалізму, а зосереджує увагу на пересічних людях зі стандартними професіями та цікавістю до їхнього повсякденного життя, яке було більш невимушеним та невдаваним на відмінну від удаваного життя партійних чиновників. Художниця у своїх творах опиралась на власні внутрішні переконання, що були опорою в житті, внутрішньо силою, яка робила людину людиною і яка змушувала несвідомо шукати цю силу і в інших. А. Горська інтерпретуватиме цей стрижень, насамперед у портретах В. Симоненка, Є. Сверстюка, О. Довженка, І. Світличного, Б. Антоненка-Давидовича [126, с. 10; 127, с. 415].(див. Додаток М)

Будучи багатогранною особистістю, А. Горська не тільки цікавиться різними сферами образотворчого мистецтва, але й працює у них, сюди можна віднести графіку, живопис, сценічне мистецтво, монументальне мистецтво. Характеризуючи А. Горську як художницю, в першу чергу наголошують на її монументальній творчості, але необхідно акцентувати увагу і на тому, що мисткиня цікавилась українським бароко, бойчукізмом, мексиканським стилем, вона є автором серії живописних полотен та портретів її сучасників [75, с. 106.].

Певний період часу А. Горська працювала на Донбасі та Поліссі, що було пов'язано з роботою її чоловіка – В. Зарецького, який відтворював на полотнах роботу у шахтах. На той відрізок часу її творчість також пов'язується із шахтарською тематикою. Використовуючи побутовий реалізм, художниця зображає втомлених шахтарів, що повертаються з шахт. Таке зображення колективізму та праці вписувалось у рамки соцреалізму та вже в 1959 році її приймають до Спілки художників [33, с. 118; 34, с. 141; 81, с. 155] (див. Додаток Н)

Однак після вступу до Спілки А. Горська вирішила, що шахтарська тематика на полотнах є завершеним етапом і планувала зосередитись більш на дитячій тематиці творів і навіть пише декілька репродукцій для дитячих журналів. На початку 1960-х років мисткиня активно відхиляє у роботах догми соцреалізму, її роботи відхиляють виставкові комісії. Протягом 1960–1961 років А. Горська працює в ч. Горностайпіль (нині Вишгородського р-ну Київської обл.) та його ближніх селах. Не бажаючи відзеркалювати творчість чоловіка, А. Горська ставить перед собою різносторонні мистецькі завдання, у першу чергу намагається вдосконалено оволодіти технікою темпері (це практично напівпрозора фарба різної пігментації, яка сполучається з яєчним жовтком. Складність такої техніки полягає у незмивності та швидкому висиханні малюнка; відповідно, за таких умов зробити правки до ескізу практично неможливо) [33, с. 118, 152–154, 156; 158, с. 18].

У листах до батька А. Горська описує, що у неї виникають труднощі з роботою «Пором», яка мала бути виконана у техніці темпер, оскільки їй потрібно більше досвіду, щоб зрозуміти, котрий матеріал потрібно обирати [37, с. 35–36].

Захоплючись мексиканським монументалізмом, художниця паралельно відчуває нахил до української народності, через що пізніше візуально відтворюватиме полеміку з бойчукістами, котрі, на її думку, залишали без уваги народне мистецтво. Зокрема, у своїй роботі «Абетка» авторка зображує матір у вишиванці, а на столі – рушники [81, с. 156; 127, с. 417] (див. Додаток М.1).

Із деяким поширенням інформації про світове і західне мистецтво у радянських республіках, зокрема і в Києві, поширюється нонконформізм. Нонконформізм характеризується як щось «невідповідне» або «незгодне». У випадку з радянським тоталітаризмом, нонконформізм можна охарактеризувати як заперечення або відхилення від усталених догм колективної ідеології та поширення індивідуального світобачення. Частиною нонконформізму є андеграунд, що перекладається, як «підпільний». Нонконформізм у Києві 1960-х років можна охарактеризувати як сукупність художніх течій, котрі не вкладались у стандарти офіційного радянського мистецтва. Перебуваючи під мистецьким впливом Заходу та традиціями українського національного мистецтва, для тогочасних художників нонконформізм став втечею від реальності [62, с. 171-172; 81, с. 137; 122, с. 305].

Із просуванням нонконформізму утворюється визначення «квартирники» – це були андеграундні виставки у помешканнях митців. Згодом одним з таких «неофіційних центрів» стане і квартира А. Горської та В. Зарецького в Києві. Слід зауважити, що український андеграунд майже ніколи не перетинав межу в радикалізм неоавангардистського або постмодерністського мистецтва. Це стосується творчості А. Горської, О. Заливахи, В. Зарецького. Митці поєднували модернізований

нонконформізм із реалістичною картиною, доступною для спостерігача, та експериментували зі змістовими та формальними засобами, що розмивало межі дозволеного [62, с. 172; 81, с. 137; 123, с. 132].

У пошуках мистецького стилю А. Горська вдосконалювала професійні навички в зображенні портретів. Згадувала художниця, що було нелегко працювати у цьому підході, оскільки досить важко задовільнити бажання портретованого, який хотів портрет вдалого вигляду, а вона, як мисткиня, схилялась до виразності. Однак художниця вдосконалювала свої навички портретного живопису та створює портрети Тараса Шевченка (1960 р.) (див. Додаток М.2.), Бориса Антоненка-Давидовича (1963 р.) (див. Додаток М.3), Євгена Сверстюка (1963 р.) (див. Додаток М.4), Івана Драча (1964 р.), Василя Симоненка (1964 р.) (див. Додаток М.5), серію портретів Івана Світличного (1965 р.) (див. Додаток М.6) та ін. Портрети А. Горської допомагали їй сповнюватись самопізнанням, а також відтворювати внутрішній світ портретованого [37, с. 25, 50; 49, с. 78; 81, с. 167; 135, с. 290; 180] (див. Додаток О).

Портрети А. Горської створені у техніці лінограв'юри (створення ілюстрації на лінолеумі), малюнка (створення зображення за допомогою ліній, контурів, штрихів, силуетів з урахуванням світлотіні), темпері з гуашшю (поєднання обидвох фарб). У кожному з портретів є своя особливість і техніка виконання. Так, у портреті Василя Симоненка присутній певний надриг, що висвітлює данину любові до поета, сполин душі. Портрети В. Симоненка, Є. Сверстюка та І. Драча мають умовну метафоричність та умовність. До прикладу зображення народно-епічних символів, як образи соняшника і калини, підкреслюють символ існування та єднання народу. Для А. Горської калина виступала певним символом оберегу [81, с. 168–167; 128, с. 106; 148, с. 6].

Окреме місце у мистецькій творчості А. Горської посідають сценографічні роботи художниці (див. Додаток П). На межі 1950-х – 1960-х рр. молодий режисер Л. Танюк створює експериментальний Новий театр, котрий

мав оживити сценічні задуми Леся Курбаса, і А. Горська фактично стає головним художником театру. Протягом двох років А. Горська створила п'ять робіт для вистав театру: «Матінка Кураж та її діти» (див. Додаток П.1), що була поставлена за п'єсою Бертольда Брехта (1962 р.), «Ніж у сонці» за поезією Івана Драча (1962 р.) (див. Додаток П.2), дві вистави за мотивами п'єс Миколи Куліша «Патетична соната» (див. Додаток П.3) і «Отак загинув Гуска» (1963 р.) (див. Додаток П.4, П.5). та вистава за романом Михайла Стельмаха «Правда і Кривда» (1963 р.) (див. Додаток П.6), ескізи до якої Л. Танюк охарактеризував як «унікальну роботу» [81, с. 180–181, 193; 102 с. 104–105].

Будучи театральним художником, А. Горська не тільки малювала ескізи й макети, а брала безпосередню участь у роботі цехів; для неї не існувало театральних дрібниць, художниця комунікувала з теслярами, декораторами, реквізиторами, разом із ними вона уточнювала деталі, експериментувала, малювала костюми. Великий художній досвід А. Горська отримала від А. Петрицького. Копіюючи певні ескізи його костюмів, вона відкриває нові фактури, способи формотворення та образності персонажів. Опановуючи прийоми авангарду, художниця поєднує яскравий живопис, фантастику і видумки [102, с. 105; 129, с. 3].

Зокрема, «Патетична соната» виконана у кубістичному стилі з синтезом геометризації людської постаті і статури. У ескізах до сонати переважає червоний колір, котрий виступає революційним забарвленням. Ескізи до вистави «Ніж у сонці» насичені монументальним мисленням художниці, а також у даній виставі мисткиня вперше звертається до образу Т. Шевченка [102, с 106] (див. Додаток П.7).

Працюючи над п'єсою «Отак загинув Гуска», А. Горська разом з Л. Танюком розробляли нариси до костюмів, проте художниця вносить індивідуальну образність та іконографію в костюми та аксесуари. До цієї вистави художниця оживляє авангардну традицію стилізованих шрифтів, якими підписує імена персонажів та використовує техніку колажу кольорового паперу, що перегукується з творами художників 1920-х років, надбання яких

у той час відроджувалось [81, с. 189; 102, с. 106]. Ще однією складовою театральної роботи художниці було малярство. Відомо, що А. Горська досліджувала та аналізувала засоби і конструкцію роботи Ганни Собачко-Шостак та Марії Примаченко [102, с. 105].

Мистецьке бачення А. Горської та його відтворення відбувалось через емоційні враження від стилістики, колориту та художніх форм вишиванок, народного одягу, рушників, писанок, набиванок. Створюючи полотна та монументальні твори, А. Горська вирізняє у них виразність та барвистість українського народного мистецтва. Художниця працювала над мистецтвом, яке було б сучасним, українським та висвітлювало коріння народу, нації. Такі тенденції А. Горська підхопила, будучи під ефектом мексиканського мистецтва, яке, на її думку, висвітлювало історії нації, яку ніхто не може знищити [39, с. 97–98; 48, с. 58].

Алла Горська найбільш відома завдяки своїм роботам у сфері монументального мистецтва, до якого відносяться твори живопису, скульптури а також декоративного мистецтва, які можуть бути не тільки індивідуальними але й пов'язаними з архітектурними спорудами. Монументалізм чітко окреслює погляди та світогляд культури у певний період його розвитку і часто практикується державною владою для відображення ідеологічних наративів певного суспільного ладу [89, с. 7]. Художниця усвідомлювала, що монументальне мистецтво виступає засобом агітації, свої роботи вона забарвлює національним колоритом, декоруючи соняшниками і послуговуючись синьо-жовтими кольорами [124].

На момент прийняття А. Горської до Спілки художників УРСР при Спілці вже діяла монументальна секція, у якій А. Горська була активним виконавцем. Художниця починає цікавитись мозаїкою, до якої згодом залучить і свого чоловіка В. Зарецького. За спогадами у роботі з мозаїкою А. Горській не було рівних. Слід наголосити, що робота з мозаїкою потребує великих зусиль, оскільки потрібно одержати замовлення на об'єкт, до якого слід створити незліченну кількість ескізів, котрі повинні затвердитись на

певних комісіях, самостійно шукати матеріали для роботи і, найголовніше, зосередити біля себе бригаду творчих людей, яка допоможе викладати мозаїку влітку і на високому риштуванні [34, с. 141; 80, с. 9].

Розгорталась творчість А. Горської у монументальному мистецтві з мозаїки фасаду піонерського табору поблизу Житомира, яку виконувала у співавторстві з О. Заливахою, за спогадом котрого ця робота була для них учнівської і вони воліли з А. Горською про неї не згадувати [81, с. 209]. Наступне замовлення художниця виконувала з Галиною Зубченкою. Художниці оформляли ресторан «Метро» та готель «Дніпро» у Києві. У ресторані потрібно оформити два зали, ескізи стіни великого залу зображали червону плахту або запаску, на іншій стіні того ж залу мав бути зображений козак Мамай. У другому залі художниці мали розмалювати чотирикутні колони, які вони вирішили змалювати, як українські писанки. Ресторан мав бути оформлений в українському стилі, однак далі ескізів не пішло, можливо комісії їх не затвердили. Орієнтовно в той же час в ресторані готелю «Дніпро» здійснювалась робота стіни, яка декорувалась українськими мисткинями. А. Горська допомагала шукати різноманітні миски, адже, за пропозицією Г. Синиці, вирішили оздобити стіну мисками з різних областей. А. Горська активно допомагала декілька разів чіпляти миски на стіну, оскільки архітектор проекту Н. Чмутіна їх знімала, будучи проти цієї ідеї [33, с. 151].

Протягом 1962–1963 роках А. Горська практикує тему Т. Шевченка у своїх роботах, що представлені ліноритом «Гнівний Тарас» і циклом «Дума (Т. Шевченко)», що були складовою ескізів до вистави «Ніж у сонці» (за поемою І. Драча). Дані роботи є модерним трактуванням постаті Кобзаря, оскільки на картинах художниця поряд із його фігурою зображує сонце, сову та українські пейзажі, коли в той же час популярним було змальовування Т. Шевченка дідом у кожусі [81, с. 198–201].

Під час наступного замовлення А. Горська отримує змогу і далі працювати з фігурою Т. Шевченка та зобразити поета не тільки, як пророка але і змалювати власну національну свідомість. У 1964 р. А. Горська разом з

О. Заливахою, Г.Зубченко, Г. Севрук, Л. Семикіною створює вітраж до 150-річчя із дня народження Т. Шевченка на замовлення Київського університету. Вітраж отримав назву «Шевченко. Мати». Команда художників виконувала роботу з запалом і завзяттям, оскільки коштів на матеріали не було виділено і їх доводилось отримувати самотужки [56, с. 12] (див. Додаток Р). За ескізом А. Горської вітраж планувався з п'яти частин, із використанням різнокольорового скла. Композиція вибудовувалась урочиста і розважлива. У центрі зображено Т. Шевченка котрий правою рукою прихиляє жінку, що символізувала матір України, а ліву руку піднімає у жесті заклику. Ліворуч у комбінації зображено матір із немовлям, праворуч – сивого кобзаря з кобзою. Низом твір охоплювала калина і соняшники з птахами, що було віковими символами України, робота встановлювала ідею людської гідності [49 с. 77; 81, с. 199; 171]. Вітраж доповнював текст Т. Шевченка: «...Возвеличу малих отих рабів німих, а на сторожі коло них поставлю слово...». Можна припустити, що вітраж таким чином поставав не просто твором мистецтва, а осередком революційної ідеології [14, арк. 22]. Вітраж мав ознаки притаманні самотній мистецькій техніці – ритмізована структура малюнка, кольорове різнобарв'я, художнє оздоблення, площинна стилістика навіювало певну тотожність з творами народного мистецтва [81, с. 199]. Відомо, що автентичний вітраж «Шевченко – Мати», одразу по закінченні роботи пізно вночі бачили тільки двоє людей: Роман Корогодський і Михайлина Коцюбинська. На ранок вітраж було знищено ректором Київського університету за вказівкою міському КПУ з ідеології, причиною стала нібито безідейність вітражу [40, с. 88].

У монументальних творах А. Горська висвітлювала національні оповіді. С. Білокінь згадував, що часто художниця повторювала, монументалізм є державним мистецтвом, але, на жаль, держава не була такою, як вона хотіла. Вона не переносила «безпроблемних» мозаїк, мета і концепція яких була незрозумілою для широкої публіки або неважливою. А. Горська належала до

тих митців, котрі у своїх роботах намагались відтворити страждання позбавленого можливостями народу [14, арк. 23].

Новим етапом у творчості А. Горської став 1965 р., починаючи з цього року сама художниця починає звати себе монументалістом (див. Додаток С). Того самого року формується бригада під керівництвом Г. Синиці до якої, окрім А. Горської входить Г. Зубченко, В. Зарецький, Г. Марченко, Б. Плаксій [41, с. 7]. У 1965 р. команда Г. Синиці отримує замовлення на оздоблення школи №5 у Донецьку. Це була перша робота у якій бригада монументалістів працювала не за принципами академічного мистецтва, а народного [104, с. 4] (див. Додаток С.1, С.2).

Про монументальну сферу мистецтва В. Зарецький згадував так: «Пішов по сірники, а захряс на багато років». Починаючи з 1965 р. А. Горська буде працювати у стилі монументалізму практично до своєї загибелі. Згадував про це й В. Зарецький під час роботи у Донецьку: *«Ми працювали, захоплені ідеєю, не думаючи про гроші, відпрацьовували величезну кількість варіантів. Ішли найскладнішим шляхом. Шукали оригінального, а не звичайного рішення»*. Доказом цього слугує і те, що за рослинні і тваринні орнаменти була невисока платня, трохи вищу платню можна було отримати за зображення людей і найвищу звісно за зображення комуністичних керівників [34, с. 142; 41, с. 8; 49, с. 87; 81, с. 87].

Тема ансамблю мозаїки Донецької школи № 5 – робітники Донецька у поєднанні з благословенною природою. Сукупність загальної площі мозаїки становить 220 кв. м. Протягом 1965–1966 рр. потрібно було виконати найбільше мозаїчне панно розміром у 132 кв. м. і та вісім менших за розміром панно від 12 до 14 кв. м. Так, найбільше панно «Прометей» виконано на фасаді школи [49, с. 91; 93, с. 53; 104 с. 4–5] (див. Додаток С.3).

Створюючи мозаїки художники намагались продовжувати розвивати національний професійний живопис на засадах народних звичаїв, тому на прикладі творчості О. Саєнко, М. Примаченко та Г. Собачко-Шостак художник – монументалісти поставили собі за мету відтворити художні образи

природних явищ, що з давніх давен оточують людину, так на бокових стінах школи створено вісім менших панно – «Космос» «Вода», «Вогонь», «Земля», «Життя», «Надра», «Сонце», «Повітря» [74, с. 108; 93, с. 53–54] (див. Додаток С.4, С.5, С.6). Практично одразу під час роботи виникли труднощі через незатвердження ескізів у яких була змальована ідея А. Горської зобразити на головному і найбільшому панно образу України жінки, яка одягнена у національне вбрання [74, с. 108; 104, с. 9] (див. Додаток С.7).

Оскільки дозвіл на зображення ескізів України так і не надали, то виникло центральне панно «Прометеї», що зображало шахтаря і металурга, які з глибин землі добули вогонь, у мозаїці відтворена ідея людини і природи. Композиція сприймається цілісно, оскільки основна мета уславлення працівників України висвітлена але окремі деталі мозаїки змушували шукати аналогій, до прикладу, що символізує добутий вогонь [104, с. 16]. Вісім менших панно зображають язичницькі уявлення про створення світу на основі праукраїнських міфів. Ці панно є важливим та унікальними адже саме вони є прикладом нового монументального стилю, що базувався на фольклорній основі та на народних символах і світогляді [74, с. 109].

На панно «Космос» зображені птахи, крила яких подані у вигляді розмальованих українських мисок. У цьому вбачається наслідування техніці О. Саєнко. У панно «Надра» простежуються трипільські орнаменти, а тварини нагадують звірів з картин М. Примаченко. Панно «Земля» зображає соняшники, які були для А. Горської символом незламності та колоски пшениці, що наголошують на українській ідентичності та працелюбності [41, с. 24; 93, с. 54]. «Вогонь» і «Вода» уособлюють невід’ємність одне одного при створенні світу. «Сонце» зображене у просторі Галактики, власна назва котрої Чумацький шлях, що символізує астральну прабатьківщину, нескінченість, національну історію та культуру. За переказами перші чумаки, які їхали з Криму зазначали дорогу сіллю, яку Бог переніс на небо і з того часу чумаки вночі орієнтувались по небу. У листі до О. Заливахи А. Горська писала, що по житті вона йде Чумацьким шляхом, котрим ішли люди для яких життя не було

засобом заробляння грошей [37, с. 102; 41, с. 27]. Панно «Життя» створено у вигляді українського килиму, на якому зображено оленів, котрі символізують в українських повір'ях людські відчуття [41, с. 25; 93, с. 54–55]. У панно «Повітря» зображено дерево верби, яке є символом роду, а для наших предків символізувало Матір Всесвіту і навіть на сьогоднішній день люди протягом тижня у перед Великдень віддають сакральну шану вербі, що свідчить про тяглість народних традицій [104, с. 26].

У 1967 року А. Горська, В. Зарецький і Г. Синиця завершують роботу над мозаїкою «Жінка – Птах» або «Рубін» у ювелірній крамниці в Донецьку. З записів А. Горської відомо, що вона зосереджувала неабияку увагу на кольорах мозаїки, оскільки вони робили наголос на народному мистецтві [38, с. 277; 104, с. 29;] (див. Додаток С.8, С.9).

Того ж самого року А. Горська у Маріуполі в ресторані «Україна» разом із В. Зарецьким, Н. Світлично, Б. Плаксієм, Г. Зубченко та іншими створює дві мозаїки «Дерево життя» (див. Додаток С.10). і «Птах Елалади», яка більш відома за назвою «Боривітер» (див. Додаток С.11, С.12). Розробляючи обидва панно, монументалісти прагнули сполучити українське народне мистецтво зі світовими на той час ідеями. Зобразивши на панно Головне дерево і птахів, автори переказують історію про створення світу [41, с. 115; 125]. Ескізи до «Боривітра» були затверджені але митці вирішують змінити зображення, замість птаха-борця, котрий повинен був бути змальований у рамках соцреалізму постає сокіл, якого в Україні називали «боривітер» [104, с. 42].

Робота над двома мозаїками проводилась паралельно, але першою все-таки почали викладати «Дерево життя», яке зображало рослину з корінням, котра вказувала на українську ідентичність. Мозаїки несли в собі експериментальний характер, митці використовували непоширений метал, шлакоситал, а «Боривітер» містить навіть фрагменти нержавіючих ложок. Сюжет обидвох панно був позбавлений домінуючого соціалістичного реалізму [76; 125].

У 1968 р. група співавторів на чолі з А. Горською та В. Зарецьким отримують державне замовлення на виконання панно «Прапор перемоги» у Краснодонському меморіалі «Молода гвардія» (див. Додаток С.13). Меморіал щороку відвідувало кілька тисяч школярів, і А. Горська усвідомлювала, що він слугуватиме ефективним засобом пропаганди, що мала оспівувати радянський ляд. А. Горська не бажала, щоб її роботи пропагувала штучну ідеологію, тому, взявши за основу образи мексиканських монументалістів, які відображали боротьбу за свободу, художниця зображає на мозаїці тріаду: живі – поранені – мертві. Не пройшло не поміченим для замовників проєкту те, що монументалістка зобразила радянського героя мертвим і до низу головою, що в радянському мистецтві було сюрреалістичним. Хоча мозаїка має ознаки, які притаманні для монументальних робіт радянського періоду, мисткиня зуміла не зобразити ані одного радянського символу [66; 75, с. 107; 81, с. 235–236, 238–239].

У 1970 році А. Горська разом із В. Зарецьким у селі Гельмязів (нині Золотонізького р-ну Черкаської обл.) у ресторані «Супій» викладають мозаїку «Птах» (див. Додаток С.14, С.15). Окрім цього, вони розписують зали всередині ресторану за мотивом «Козак Мамай». У жовтні того ж року А. Горська з чоловіком повернулась до Києва, ця робота стала практично останньою для художниці, а вже в листопаді 1970 р. за нез'ясованих обставин А. Горська загинула [81, с. 243; 136].

Таким чином, А. Горська була художницею, що творила своє самобутнє мистецтво у жорстких канонах соцреалізму. Практикуючи різноманітні техніки, мисткиня намагається знайти власний новаторський стиль та захоплюється українським народним мистецтвом. У своїх роботах художниця робить акцент на традиціях та історичній пам'яті. Попри монументальне мистецтво, у якому А. Горська найбільш відома, та яке пропагувало на противагу соцреалізму українську самобутність, важливим є і її театральна діяльність, оскільки ескізи її малюнків до вистав допомагали відроджувати пам'ять про розстріляне відродження. У русі шістдесятників мистецтво

А. Горської постає нонконформістським, та таким, котре піддає критичному аналізу нав'язану радянську ідеологію і культуру. Мистецька діяльність А. Горської фіксувала конфлікт між керівництвом режиму і периферією народу. Роботи художниці заборонялись і фізично нищились, а її саму намагались зруйнувати, як художника, виключаючи зі Спілки художників УРСР, що на той момент означало професійну смерть. Попри репресивний тиск, мисткиня і надалі у своїх полотнах та монументальних роботах змальовувала давні символи, котрі наголошували на українській ідентичності.

РОЗДІЛ 4. АЛЛА ГОРСЬКА-ШІСТДЕСЯТНИЦЯ, ПРАВОЗАХИСНИЦЯ

Після смерті «вождя народів» Й. Сталіна у Радянському Союзі починає актуалізовуватися процес «відлиги», який характеризується частковим послаблення репресивного апарату, що у свою чергу супроводжувався мінімальним рівнем зниження суспільного страху. Попри це органи влади різко придушували будь-які виступи проти влади, практикуючи цензуру, а також суворий регламент починаючи від політичної і культурної діяльності завершуючи втручанням і контролем особистого життя особистості. Однак, попри ідеологічний контроль системи влади та можливостями лібералізації виникає певна група людей – шістдесятників, творчість котрих чинитиме культурний спротив та звертатиметься до національної свідомості.

У ніч з 24 на 25 лютого відбувається XX з'їзд КПРС, на якому виголошується таємна промова тогочасного Першого секретаря партії М. Хрущова про злочини сталінського режиму. Промова поклала початок процесам десталінізації у Радянському Союзі, що в першу чергу характеризується розвінчанням культу особи Сталіна, реабілітацією незаконно засуджених осіб та частковим пом'якшенням цензури [32, с. 10; 92, с. 52]. З'їзд надав можливість колективно висловити індивідуальний досвід, ревізувати власний світогляд, люди почали критично аналізувати інформацію, яку їм надавали протягом років [120, с. 115–116].

Хоч в Україні процеси десталінізації проходили менш активно, вони все ж таки зачепили культурну сферу життя [92, с. 52]. Не будучи свідками жаху попереднього покоління, та не маючи страху до влади у новому курсі системи влади, молодь побачила потяг до змін та з явним скептицизмом практикує внутрішню опозицію [119, с. 102]. Молоді люди, котрі зазнали меншого впливу радянської ідеології починають інтегрувати у власну систему цінностей індивідуалізм, свободу самовираження, естетизм, інтелектуалізм, поєднання національних і світових традицій без класового підходу, верховенство загально людських цінностей, культурний плюралізм, що

супроводжувався опором соцреалізму, так виникли шістдесятники [69, с. 178; 92, с. 52].

Шістдесятники – когорта індивідуальностей, що вели активну культурну діяльність, яка мала усі ознаки опозиційного характеру, щодо соціалістичного реалізму у культурній сфері [98, с. 108, 113]. Рух шістдесятників започатковує молодь, яка складається з письменників: В. Симоненка, Л. Костенко, М. Вінграновського, Є. Гуцала, В. Шевчука; художників: А. Горської, О. Заливахи, Л. Семикіної, Г. Севрук; літературних критиків: І. Світличного, І. Дзюби, М. Коцюбинської; кіномитців і театральних діячів: С. Параджанова, Л. Танюка, Ю. Ілленка, Л. Осики; публіцистів та правозахисників: В. Чорновола, В. Мороза, Ю. Литвина, О. Тихого, М. Зваричевської та ін. [55, с. 6; 69, с. 178].

Організаційним центром шістдесятників став Клуб творчої молоді «Сучасник» (надалі – КТМ) (див. Додаток Т.1). Нажаль, немає точної дати щодо заснування клубу, однак на основі інформації узятій із «Щоденників» Л. Танюка, котрий вважається першим президентом КТМ існує припущення, що КТМ виник під час новорічних колядок і щедрівок наприкінці 1959 р. [37, с. 632; 178].

Четвертого березня 1961 року до КТМ приєдналась А. Горська, яка привела з собою інших художників. Л. Танюк, котрого було обрано президентом клубу, згадує, що саме з приходом А. Горської розпочалась справжня діяльність КТМ [37, с. 8]. При КТМ діяли художня, музична, театральна, письменницька, та секція кіно. Київські шістдесятники створили навіть джазову секцію, яка на той момент вважалась «декадентською» (занепалою) [98, с. 116; 169].

Найчисельнішою була художня секція, понад 200 художників, котру очолювала А. Горська [37, с. 634]. Г. Зубченко згадувала, що в клубі художники робили все по своєму, і це приймалось, зокрема учасники клубу поставили перед собою завдання – відродження історії та культури, стимулом якого була А. Горська [33, с. 150]. У художній секції в обов'язки А. Горської

входив зв'язок з народними майстрами. Секція ставила перед собою завдання реабілітації художників-бойчуків. Окрім цього, А. Горська з Л. Семикіною, та Л. Панченко створювала ескізи українського одягу на основі народного мистецтва [33, с. 151].

Досягненням А. Горської в КТМ стала практична реалізація головної ідеї клубу – об'єднання творчих сил молоді Києва [39, с. 120]. У 1961 р. було утворено хор «Жайворонок». За спогадами Н. Світличної, А. Горська брала активну участь в його оформленні, та організації. Багатьох залучала до хору, в тому числі і Н. Світличну. Їздила з хором на Черкащину, під час подорожей створювала ескізи, які хотіла використати для майбутніх робіт [40, с. 86–87].

На початку 1960-х в середовищі шістдесятників А. Горська активно організовувала піші походи хору «Жайворонок» та автобусні екскурсії видатними історико-архітектурними пам'ятками. За спогадами, під час таких поїздок А. Горська звертала увагу на церкви й собори, її вражав розпис ікон та іконостасу. Подорожі Україною були одним з основних занять КТМ, під час таких поїздок шістдесятники усвідомлювали історичну цінність пам'яток, та почали створювати певні звернення з вимогами про захист пам'яток від руйнації (див. Додаток Т.2, Т.3, Т.4, Т. 5). Під час однієї з таких поїздок до Канева А. Горська познайомилась з В. Симоненком, за спогадом якого, вони з художницею одразу порозумілись (див. Додаток Т.6, Т.7). Згадували учасники подорожей, що під час однієї з таких подорожей А. Горська на руїнах стародавнього собору навколішках дала обіцянку у вірності Україні [43, с. 547; 81, с. 159–161; 185].

Для А. Горської головним елементом об'єднання творчої інтелігенції виступала українська мова. У 1961 р. А. Горська починає вивчати українську мову, разом з Л. Семикіною і Г. Зубченко. Навчала художниць Н. Світлична, яка пригадувала, що А. Горська була найбільш цілеспрямованою. На питання Л. Танюка про те, що стало стимулом вивчення української мови у зрілому віці художниця відповіла: «...Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно...» [33, с. 169; 39, с. 10; 40, с. 87].

У той період часу, людина, яка розмовляла українською мовою стикалась з труднощами, це у першу чергу пов'язано зі сприйняттям української мови, як мови «неосвічених». Російська мова виступала мовою можливостей, оскільки на основі неї відбувалась асиміляція народів Радянського Союзу і на основі котрої повинен був виникнути радянський народ. А. Горська розмовляючи українською мовою викликала до себе негативне ставлення, позаяк людей, що розмовляли українською мовою часто могли клеймувати, як «націоналістів», яких радянський режим сприймав політично небезпечними [81, с. 261–262].

З листів А. Горської до батька відомо, що протягом 1962 р. художниця окрім активного вивчення української мови захоплюється українськими романсами, та вчить стрілецьку пісню «Чуєш брате мій». Згадує у листах А. Горська і книгу «Народ і слово Шевченка», швидше за все авторства Є. Шабліовського, у якій на її думку: «...Дуже добре, коротко, стисло, принципово викладена історія розвитку української літератури, паралельно – українського народу...» [33, с. 42].

Для А. Горської великим відкриттям стала «Книга буття українського народу», у якій основна ідея полягала у національному відродженні. Л. Танюк згадує, що А. Горська робила все для того, щоб учасники КТМ повірили у засади реалізації цієї ідеї [22, арк. 51–52]. 14 травня 1962 р. при КТМ «Сучасник» відбулась перша найбільш масова подія – вечір пам'яті присвячений до 75-річчя Л. Курбаса. На цьому вечорі до Л. Танюка, котрий був його організатором, підійшла схвильована жінка зі словами: «...От ви все про Соловки, хто і як там розстріляний, а в нас там під Києвом свої Соловки. Людей полягло не менше там ніж на Соловках; А їх же поховать треба по-людськи, по-християнськи...» [67, с. 44; 147, с. 539]. Перевірка масових поховань у Биківні є однією з ключових подій у становленні шістдесятництва та безпосередньо правозахисній діяльності А. Горської. Знахідки, які були виявленні, розповіді очевидців та місцевих мешканців були гнітючими і

спричинили значний психологічний відблеск на шістдесятників [98, с. 214–216].

А. Горська разом з Л. Танюком і В. Симоненком 26 серпня 1962 р. їдуть до Биківні, щоб особисто перевірити інформацію (див. Додаток Т.8). Їм вдається знайти очевидця тих подій – Петра Захаровича, котрий їм розповів про те, що поблизу Козельця було виділено територію у 4–5 га. На цю ділянку вночі кожного дня на протязі чотирьох з половиною років по 5–6 машин, у кожній з яких було по 40–60 тіл, разом з перевізним трамваєм звозили тіла «політично незгодних», яких розстрілювали у Лук'янівській спеціальній в'язниці та у підвалах жовтневого палацу [147, с. 538–539, 541].

Перевірка чуток щодо Биківні у той період часу мала велике суспільно-політичне значення тому доцільним буде цитування даної події. Л. Танюк у щоденнику від 26 серпня 1962 р. пише: «...А може це німці? – спитала Алла?...» (мається на увазі чи була можливість причетності німецьких військ до розстрілів у катівнях). ... – Німці стріляли у концтаборі, це звідси кілометрів за сім, а тут наші..., й жаргон свій був. ...» [147, с. 538–539, 540]. На запитання В. Симоненка про те, кого саме тут розстрілювали Петро Захарович відповів: «... – Більшовиків. Старих лєнінців, тих, що робили революцію...» [147, с. 540].

Та навіть не це найбільше вразило шістдесятників Л. Танюк пише, що вони зустріли хлопчиків, які грали у футбол і на перший погляд не було нічого незвичного, але В. Симоненка звернув увагу Л. Танюка та А. Горської на те чим саме хлопчики грали у футбол: «...Діти грали у футбол дитячим черепом, набитим сіном. На воротах лежали теж черепи – більші. Вимиті з землі, відшліфовані часом. Ми огледілись. Все навколо було всіяне черепами...» [147, с. 541–542, 541]. Для кожного з шістдесятників Биківня стала в певному сенсі шоковою революцією. Лєсь Танюк пригадував: «... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити...» [57, с. 36]. Існує версія, що після відвідин В. Симоненко написав один з найвідоміших своїх текстів «На цвинтарі розстріляних ілюзій Уже немає місця для могил» [98, с. 217].

Л. Танюк підсумки відвідин Биківні описує так: «...350 днів на чотири роки – це 1300 днів. Шість ходок на добу (а привозили ж і трамваєм) – це триста. За ніч! За 1400 днів – 420 000...» [147, с. 543].

Важливо, що окрім поховань у Биківні шістдесятники виявили масові поховання на Васильківському і Лук'янівському цвинтарях [117, с. 234]. А. Горська разом з В. Симоненком і Л. Танюком розповіли іншим учасникам КТМ про відвідини Биківні. Члени КТМ вирішують створити при «Сучаснику» комісію у складі А. Горської, В. Симоненка і Л. Танюка, яка повинна була знайти докази злочинів не тільки у Биківні, але й у підвалах Жовтневого палацу де на той час розміщувався КТМ [98, с. 218].

Алла Горська разом з Л. Танюком досліджували історію Жовтневого палацу, їздили до катівень НКВД, а також вивчали списки розстріляних [81, с. 284]. Н. Корнієнко – дружина Л. Танюка згадує, що комісія детально все вивчала, а також зверталась до різноманітних інстанцій, вказуючи на те, що розстріли відбувались з участі НКВД [98, с. 219]. Інформацію щодо Биківні комісія вирішила узаконити. Так було подано документ «Меморандум № 2» з проханням дослідити інформацію про злочини сталінського режиму у Биківні до Київської міськради. Підписав документ тільки Л. Танюк – як голова комісії КТМ, підпису А. Горської і В. Симоненка не було [81, с. 286].

Після відвідин Биківні, та «Меморандуму № 2» А. Горська стала «цікавити» КДБ. Відомо, що їй телефонували з погрозами, у Спілці художників УРСР без вагомих причин давали зауваження. Вимагали негайного скасування репетицій вистави «Ножа у сонці», над якою вони з Л. Танюком працювали [22, с. 55; 81, с. 286, 290].

Після викриття злочинів у Биківні театральні постановки над, якими працювала А. Горська з Л. Танюком заборонялись з різних причин, до прикладу протягом другої половини 1962 р. А. Горська з Л. Танюком активно працюють над п'єсою «Отак загинув Гуска», адже при КТМ діяв експериментальний театр головним сценографом якого була А. Горська. Театр ставив собі за мету оживити забуті імена, таких діячів як Л. Курбас і М. Куліш.

П'єса «Отак загинув Гуска» була відголосом естетики старої української буденної комедії. А. Горську вразив сценарій п'єси, вона навіть пропонує Л. Танюку призупинити інші роботи і зосередити увагу на даній п'єсі. Художниця разом з режисером приїжджають до Львова, де у театрі імені М. Заньковецької проводять основні репетиції [59, с. 22; 69, с. 179; 81, с. 183, 189; 102, с. 105, 107].

У Львові розповсюджувалась інформація щодо прем'єри вистави, активно розкуповувались квитки. Один вчитель придбав 30 квитків для цілого класу, що було для тогочасних владних структур зібранням націоналістів. Прем'єру вистави планували на 7 квітня, однак вистава була знята з показу. Достеменно невідомо чому виставу зняли з показу, можливо цьому посприяло рішення щодо костюму, одного з персонажів – студента П'єра, підкладка плаща котрого була синьо-жовтою [59, с. 22; 81, с. 191]. Проте відомо, що на виставу була написана скарга в обком партії, цікавим є те що скаргу написав один з акторів, який був залучений до вистави. На той час ідеологічний відділ Львівського обкому, очолював В. Маланчук, який був відомий радикальними антиукраїнськими поглядами та співпрацею з КДБ [59, с. 22].

Є припущення, що заборона вистави була спільною операцією обкому та обласного КДБ, які були не в захваті від рішення вільного входу під час репетицій. В. Маланчук з цього приводу телефонував навіть до головного режисера із доганою: «...Хто дозволив запрошувати глядачів? Хто взагалі керує театром?...». За три дні до прем'єри Л. Танюку надходить телеграма від ректора Київського театрального інституту І. Чабаненко з наполяганням невідкладно приїхати. У Києві стало відомо, що ніхто ніяку телеграму не надсилав. Повернувшись до Львова з'ясувалось, що телеграма, яка була надіслана – знищена. Окрім цього, Л. Танюк згадував, що по приїзді до Львова його намагались застерегти: «Танюк, є рішення, щоб ви з Аллою Горською залишили Львів протягом 24 годин, інакше вас заарештують». І хоча Л. Танюк вважав дану заборону політичною акцією і звертався на той час до міністра культури СРСР К. Фурцевой, яка дала розпорядження створити комісію, котра

не була організована і виставу відповідно таки не було поставлено [81, с. 191; 143, с. 285].

Б. Горинь згадує, що підчас однієї з зустрічей Ростислав Братунь, який був членом комуністичної партії повідомив йому, що в обкому партії, шукають привід для заборони вистави [181]. Слід зазначити, що у п'єсі «Отак загинув Гуска» події відбуваються у період Української революції протягом 1918 – 1919 рр., яка в історичній науці СРСР висвітлювалась, як спроба контрреволюції буржуазними націоналістами, що мала на меті повалення радянської влади [137, с. 33; 188]. У загальному період Української революції піддавався цензуруванню в СРСР, тому можемо припустити, що саме через висвітлення подій даного періоду у п'єсі вистава була заборонена.

Іншим чинником, що вказує на політичний підтекст заборони даної вистави, може слугувати те, що за А. Горською на той час вже слідкували органи КДБ, що було пов'язано з її участю у розкритті злочинів у Биківні про що ми вже згадували [81, с. 290].

А. Горська багато працювала над ескізами та розробкою п'єси, оскільки та її сильно зацікавила і на заборону п'єси «Отак загинув Гуска» художниця відреагувала наступним чином: «Уперше присутня на власному похороні». [81, с. 189–191]. У 1963 р. А. Горська з Л. Танюком працювали над постановкою п'єси в Одесі «Правда і Кривда» М. Стельмаха, проте до Одеси прибули з Києва представники органів влади, які обґрунтували, що постановка п'єси не на часі, оскільки у сільських обкомах складна продовольча ситуація, а в Одесі – особливо, у п'єсі нібито проходили паралелі з хлібним невдоволенням. Представники з Києва наполягали на повідомленні, що вистава переноситься з технічних причин на що А. Горська відповіла: «...І на коли ж?...Доки не знімете Хрущова? Ми, що не розуміємо, хто це все затіяв, – з хлібом? Хто недовольство сіє.». Звинувачення А. Горської сприйняли, як «ворожий прояв» [81, с. 194–195].

На 1964 р. припадало 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, що в Радянському Союзі було значною політико – ідеологічною подією, адже це не

була звичайна шаблонна подія – завдяки українській громаді у Вашингтоні було відкрито пам'ятник Т. Шевченку [81, с. 195].

З даної події ректорат Київського університету замовляє вітраж, котрий мав прикрасити фойє Червоного корпусу. Після затвердження макетів А. Горська, О. Заливаха, Г. Зубченко та Л. Семикіна розпочинають роботу [81].

Вітраж відомий ще за назвою «Шевченко. Мати». Робота була створена у нарисах українського іконопису, та яка відхилялась від рамок соцреалізму з дозволом на трактування Шевченка, як «революціонера – демократа», та «атеїста» [109, с. 124]. М. Коцюбинська згадує: «...Враження колосальне. Замислений і гнівний Шевченко готовий оборонити жінку, Україну, що припала до нього шукаючи захисту. Настрій і символічний підтекст самозрозумілі...» [33, с. 183]. Зображення алегоричної постаті України – матері з дитиною поряд з Т. Шевченком символізувало ідею людської гідності [44, с. 132]. На мозаїці було подано цитату « ...Чи буде суд! Чи буде кара! Царям, царятам на землі?...». Невідомо з яких причин але художники вирішили додати текст: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх Поставлю слово» [81, с. 198].

Варто зазначити, що завершений макет вітражу не був новиною для ректора, оскільки художники затверджували з ректоратом не тільки загальний вигляд ескізів, але й технічні моменти, позаяк, ректорат виступав посередником замовлення, яке мало оплатити художній фонд УРСР [78, с. 19]. М. Коцюбинська згадує, що вона чи не єдиний сторонній глядач, що бачив вітраж у завершеному вигляді, на наступний день прийшовши на призначену годину, замість урочистого відкриття вітража вона побачила розбиті уламки [33, с. 183].

Шевченківські заходи повинні були відбуватись у чітко окреслених догмах, тому напередодні урочистого відкриття вітражу, його приїхав затвердити секретар київського обкому з питань ідеології В'ячеслав Бойченко. Йому не сподобалось кількість людей, які збирались біля макета, тому він

віддає вказівку «сховати» семиметровий макет під драпіруванням допоки Спілка художників не визначиться з фаховою оцінкою [78, с. 19; 81 с. 201].

З цього моменту вітраж стає практично політичною подією. Є припущення, що окрім В. Бойченка макет оглядав секретар КПУ А. Скаба з працівниками ідеологічного відділу, котрі заявили, що макет виступає хуліганством у мистецтві, та дає підстави виключити художників зі СХ УРСР [78, с. 19].

Ввечері 18 березня 1964 р. повинна була прибути до Київського університету фахова комісія, яка мала оцінити вітраж, проте за годину до їхнього прибуття за вказівкою ректора Івана Швеця вітраж було демонтовано в головному вестибюлі [37, с. 298; 98, с. 349]. І. Жиленко так занотувала дану подію: «...Сталося жахливе: Ректор знаючи, що сьогодні має зібратися культурна громадськість і обговорювати вітраж, наказав вітраж розламати, а до університету нікого не пускати... Опанас ще більше посивів...Алла стояла в кутку, спиною до гурту і плакала...» [99].

Михайлина Коцюбинська вказує, що І. Швець попри те, що не дочекався висновків комісії власноруч молотком почав нищити вітраж з вигуками: «Чому мати - Україна така сумна? Який «суд», яку «кару»? І на кого накликає Тарас? І взагалі чому це Україна за ґратами?» [33, с. 183]. Мається на увазі кістяк вітражу, до котрого мало кріпитись скло, окреслили грубо немов ґрати і таким чином візуально складалось враження ніби Кобзар перебуває за тими ґратами [14, арк. 22].

Пізніше члени комісії СХ УРСР трактували вітраж не за ескізами, а за уламками, і витрактувала його комісія, як ідейно хибний [78, с. 19]. У квітні 1964 р. відбулось «Обговорення справи про Шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка». Наведемо декілька реплік, які звучали на обвинувачення групи художників проти вітражу: «...Вітраж – ідейно – порочний витвір. Шевченко за ґратами. Тракткування суто формалістичне. Не містить нічого спільного з образом Кобзаря... Вітраж –

халтура. Спотворений Шевченко, жінка. Це ганьба, а не мистецтво...» [47, с. 12–13] (див. Додаток Т.9).

Але на цьому справа з вітражем не закінчилась, на нашу думку буде доречним висвітлення висновків даної комісії, щодо цієї події, а також відстоювання позиції А. Горської стосовно прийнятого рішення, у заяві до ідеологічної комісії ЦК КПРС з відповідями на обвинувачення [37, с. 297]. Дана заява є важливою, оскільки це було одне з перших протистоянь А. Горської у відкритій офіційній формі де вона вказувала на те що не погоджується з несправедливими рішеннями окремих владних структур.

У пункту 3 вказується: «...Вітраж дає грубо спотворений, архаїзований у дусі середньовічної ікони образ Т. Г. Шевченка, який нічого спільного немає з образом великого революціонера-демократа...».... Відповідь: «Ми намагалися передати любов і ненависть, силу й енергію великого Кобзаря, його відданість народу, його великий історичний подвиг – самовідданий і мужній виступ на захист народу...» [37, с. 301].

Пункт 4: «Шевченківські слова, висмикнуті з контексту (Возвеличу малих рабів отих німих)...звучать ідейно двозначно...». Відповідь: «Цей пункт звучить не так «двозначно», як просто безглуздо. Адже ці слова, знову-таки, безліч разів використовувались у подібних роботах...» [37, с. 302].

Пункт 5: «... Образи, що створені художниками, навмисно повертають у далеке минуле...Художники створили твір, глибоко чужий принципам соціалістичного реалізму...». Відповідь: «Дозволено задати запитання: як може твір на історичну тему, образ історичного діяча – не «вести» в минуле?...» [37, с. 302].

Комісія ухвалює рішення про виключення А. Горської разом з Л. Семикіною зі СХ УРСР обґрунтовуючи рішення тим, що художниці створили ідейно-хибний твір на основі помилкових переконань, які завзято відстоювали не сприйнявши жодної критики [81, с. 207].

Виключення зі СХ УРСР було творчою смертю для митця, оскільки він не міг більше офіційно працювати, його твори не могли експонуватись. Попри

це у митця забирали майстерню, яка часто слугувало йому житлом, художник не міг отримувати державних замовлень за які він отримував фінансову винагороду [81, с. 234–235].

Однак, А. Горська намагалась оскаржити рішення про її виключення зі СХ УРСР, що розцінювалось, як спроба заперечення рішень центральними органами влади. Було прийнято компромісне рішення перевести А. Горську в кандидати в члени СХ УРСР з можливістю її переведення у члени після аналізу її робіт протягом року [81, с. 207–208].

Відомо, що після розголосу зі Шевченківським вітражем у квартирі А. Горської були встановлені прослуховуючі пристрої [21, арк. 78]. За А. Горською почали стежити відповідні органи влади. У травні 1964 р. А. Горська разом з М. Коцюбинською вирушили до Черкас щоб віддати матері В. Симоненка щоденник сина. На кладовищі вони помітили машину, яку навіть не намагались ефективно замаскувати. М. Коцюбинська так описує цю подію: «...«Диви нас фотографують», – голосно сказала Алла. Вийняла гребінець, зачесала свою білу кучму, ще й мене зачесала до ладу. «Тепер готово!» – і ми повернулися обличчям до наших «друзів» одверто позуючи [33, с. 181–182]. Дана ситуація свідчить про іронічне ставлення художниці до наглядців, котрі здійснювали спостереження за її діяльністю.

Розбиття вітража не було єдиним епізодом у житті А. Горської пов'язаним з постаттю Т. Шевченка. Шістдесятники вели з представниками влади боротьбу за вшанування пам'яті Т. Шевченка [87, с. 75–76].

Постать Т. Шевченка постала колізією між шістдесятниками і радянськими органами влади, Т. Шевченко виступав для молодих людей національним пророком, бажаючи віддати честь йому шістдесятники відроджують заборонені шевченківські традиції. 22 травня 1962 р. членами КТМ була започаткована традиція покладання квітів біля пам'ятника Т. Шевченка навпроти Червоного корпусу Київського університету [52, с. 46; 118, с. 86].

Роман Корогодський пригадує, що йому було невідомо про традицію покладання квітів допоки 21 травня 1963 р. А. Горська не повідомила йому про неї. 22 травня 1963 р. Р. Корогодський описує так: «...Попереду урочисто, просто величаво йшла Алла Горська з величезним оберемком червоних тюльпанів... З двадцять другого травня 1963 року ми регулярно клали квіти... У цьому процесі Відродження Аллі Горській належить провідна роль. Вона окрилювала невеликий гурт громадян України й постала проти цілої Імперії Зла...» [81, с. 298]. 22 травня 1966 р. А. Горська бере знову участь у покладанні квітів до могили Кобзаря, про це відомо з доповідного листа «Першому секретарю ЦК КП України товаришу Шелесту П. Ю.» у якому повідомляється, що такі зібрання стають більш масовими та набирають антигромадського звучання [1, арк. 1]. Ідеологічні структури приписували ініціативність даної події А. Горській [52, с. 64].

У березні 1964 р. А. Горська при КТМ організовує останню масову подію, вечір пам'яті Т. Шевченка, символом вечора були шевченкові слова: «...Караюсь, мучуся, але не каюсь...». А. Горська розробляла запрошення на цей вечір, яке складалось з 5 частин і на кожній частині була написана або назва твору Т. Шевченка, або ж певні цитати з творів, за спогадами учасників того ж самого вечора запрошення одразу вилучались. Вечір проводився українською мовою, але під час розпалу вечора декілька провокаторів намагались дестабілізувати вечір, на що А. Горська незворушно покинула залу Жовтневого палацу разом з іншими членами КТМ [13, арк. 8; 40, с. 9].

Алла Горська разом з І. Світличним були постатями, які консолідували шістдесятницький рух. У вересні 1964 р. А. Горська з І. Світличним святкували «70-ліття на двох». З нагоди святкування було розіграно інтермедію з Центральним Ювілейним Комітетом (наділі ЦЮК), який пародіював партійно – бюрократичну систему влади на чолі з М. Хрущовим. Було розіслано запрошення на святкування 19 вересня у майстерні А. Горської та В. Зарецького, однак безпосередньо захід проходив у майстерні Л. Семикіної. В. Чорновіл згадує, що саме при виданні саморобних брошур з

пародіями на промови Першого Голови при ЦЮКу, роль якого дісталась В. Чорноволу з'явилося слово «самвидав» [144, с. 47; 146, с. 34; 166].

У запрошеннях виступало звернення до святкування: «...Спільної 30-річної творчої бездіяльності А. Горської та І. Світличного...» [37, с. 659]. На 1964 р. обоє ювілярів були безробітними, що в офіційно інтерпретувалось мало не як ворог народу [13, арк. 8]. Атмосфера свята була насичена кепкуваннями над системою влади, яка не змогла позбавитись сталінської спадщини [117, с. 234] (див. Додаток Т.10).

Діяльність КТМ спричиняла непоодинокі труднощі з боку влади, що мали на меті ліквідацію активних учасників клубу, та загалом його діяльності, посприяли владі у цьому арешти 1965 р. Після заборони збиратися шістдесятникам у Жовтневому палаці саме квартира та майстерня А. Горської стала одним з найбільших осередків шістдесятницького руху. Сучасники А. Горської згадували, що в її квартирі були постійні відвідувачі Правозахисники, колишні в'язні ОУН та УПА знаходили підтримку і допомогу у київському помешканні А. Горської. Є. Сверстюк припускає, що саме ця допомога викликала у кадебістів найсильнішу лютю, оскільки художниця знижувала уцент систему їхнього перевиховання своєю антирадянською атмосферою. (див. Додаток У, Ф). У майстерні А. Горської М. Брайчевський та О. Опанович читали лекції з історії України. Пізніше збори в квартирі А. Горської працівники обкому партії називатимуть зборами націоналістів [19, арк. 70; 33, с. 107, 145, 153; 58, с. 43; 184]. Протягом 1964 р. А. Горська займається збором коштів для допомоги родині В. Симоненка. У Києві та низці інших міст проводився неофіційний конкурс на кращий пам'ятник В. Симоненку організатором котрого виступила А. Горська [46, с. 494]. (див. Додаток Х). У А. Горської були кошти, якими вона матеріально допомагала родині політв'язнів або тим хто повертався з таборів. О. Зарецький – син А. Горської – припускає, що кошти художниці могли передавати київські дисиденти, таким чином А. Горська цілком можливо могла виступати скарбником правозахисного руху [19, арк. 69, 71, с. 234].

У 1965 р. протягом декількох днів відбулись арешти української інтелігенції, сумарно було заарештовано 25 осіб, серед яких Є. Кузнєцова, О. Мартиненко, та І. Русин. Метою арештів була ліквідація самвидаву, що для тодішньої влади носила опозиційний характер, під час арештів було вилучено близько 900 примірників самвидаву. Є. Кузнєцова, О. Мартиненко та І. Русин були разом обвинувачені за 62 ст. КК УРСР ч.1 «Антирадянська агітація і пропаганда». А. Горську допитували у цій справі, однак художниця відмовилась свідчити з метою протесту проти порушень КДБ законних дій під час проведення слідства. На той час КДБ уже здогадувались, що А. Горська була також причетна до поширення самвидаву, але не змогли довести це, попри те, коли обвинувачених привезли на судові засідання А. Горська разом з Н. Світличною, Л. Костенко та І. Дзюбою зустріли їх з букетом гвоздик [15, арк. 38, 41; 116, с.57, 66; 167; 173; 174; 175] (див. Додаток Ц).

Після викриття в 1965 р. центрів розповсюдження самвидавної літератури у Івано-Франківську, Львові, Тернополі, Луцьку Житомирі та Києві згідно оперативних слідчих документів КДБ, правоохоронці пропонували звернути виняткову увагу до групи осіб, що були причетні до розповсюдження самвидаву серед яких і А. Горська. Відомо, що А. Горська допомагала поширювати «Український вісник», який привозили зі Львова та передавали їй та М. Плахотнюку, а перший випуск отримала і З. Франко. Після виголошення вироків заарештованих осіб у справі «Блок» у КДБ заявляли, що А. Горська була причетна не тільки до розповсюдження «Українського Вісника», але й допомагала його випускати [51, с. 718; 143, с. 136, 152].

У 1965 році у зв'язку з арештами А. Горську викликали до КДБ у ролі свідка та наочні ставки ще по двох справах [19, арк. 69]. Перша з котрих справа О. Заливахи, близького друга А. Горської, з котрим вона знайомиться у 1962 р. і, який також увійде до шістдесятницького середовища. О. Заливаха мав товариські стосунки з А. Горською, зокрема про дисидентську діяльність художниці, він згадував наступним чином: «...вона мала свій національний хребет», «...навколо неї гортувались всі шістдесятники щоб виявити своє

українське лице серед культур народів світу...» У свою чергу А. Горська сприяла сумлінному ставленню О. Заливахи до мистецької діяльності, та національній самоідентифікації себе, як українець [114, с. 6–7].

28 серпня 1965 р. О. Заливаху затримують у Івано-Франківську, та висувують обвинувачення за 62 статтею КК УРСР про «антирадянську агітацію та пропаганду» [106, с. 152]. Відомо, що слідчі активно розпитували О. Заливаху про його стосунки з київськими дисидентами, зокрема А. Горською на що О. Заливаха відповів: «Про своїх друзів я ніяких показів не намірений давати з причин, про які говорити не хочу» [108, с. 128]. 1 грудня 1965 р. А. Горську викликають на допит свідком у справі О. Заливахи. Допит розпочався з запитання про те де познайомились художники, і що саме А. Горській відомо про діяльність О. Заливахи [11, арк. 41]. Не звільнившись відповіддю А. Горської слідчий запитує прямо, що художниці відомо про антирадянську діяльність художника, на що мисткиня відповідає, що їй відома тільки художня діяльність О. Заливахи [11, арк. 42].

Цікавим виступає те, що слідчий спочатку намагався ставити загальні запитання, не отримуючи відповіді на яку він сподівався А. Горську починають обвинувачувати у неправдивості свідчень, до прикладу запитання: «Як ви знаєте Курило Анну і що вона привозила від Заливахи ?». А. Горська відповідає, що познайомилась з А. Курило 30 квітня 1965 р., коли та зателефонувала А. Горській на квартиру, та під час зустрічі пізніше передала кілька листів від О. Заливахи і писанки. Слідчий одразу запитує, що А. Горська передала О. Заливасі, А. Горська відповідає, що нічого йому не передавала, однак, слідчому дана відповідь не сподобалась, він звинувачує А. Горську у брехні, та починає тиснути на художницю стосовно фотокопії книги І. Кошельця «Сучасна література в УРСР», яку А. Горська начебто передала за посередництва А. Курило. А. Горська твердо стояла на своїх свідченнях про те що дану книгу вона не передавала, оскільки її в неї взагалі не було. Не допомогли слідчому і зачитування показань О. Заливахи у яких він стверджує, що саме А. Горська передала йому дану книгу [11, арк. 41–43].

Надалі слідчий запитує А. Горську про те, яку антирадянську літературу вона отримувала від О. Заливахи, можемо висунути припущення, що дане запитання було пов'язане з показами О. Заливахи, і він сподівався, що після визнання О. Заливахи достовірності інформації про передавання самвидаву А. Горською, А. Горська у відповідь надасть інформацію, яка допоможе розвивати обвинувачення проти О. Заливахи [11, арк. 43]. Попри те, А. Горська у свідченнях твердо стояла на лінії: «Я нічого не знаю, мені про це нічого невідомо, я нічого не передавала і ні від кого нічого не отримувала». Заперечення художницею фактів обміну самвидавною літературою швидше за все було пов'язано зі сподіваннями, що О. Заливаха отримає якнайкоротший термін ув'язнення [114, с. 7].

Під час ведення слідства над О. Заливахою відбулось ще одне зіткнення А. Горської з КДБ. У той період КДБ активно практикувало «шокову терапію» – копірвання в інтимному житті підсудного з метою подальшого шантажування. Під час допиту А. Горської слідчі намагались приписувати стосунки О. Заливахи з І. Жиленко, однак А. Горська у різкій манері обірвала слідчого, що було проявом відваги і неповаги до методів слідства [145, с. 70].

Також А. Горська була однією з 10 осіб, які підписали «Клопотання до Верховного суду УРСР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р.» у якому висловлюють прохання: «...переглянути його справу згідно з гуманним духом наших законів, так, щоб зберегти його, як художника, як творчу силу справді в інтересах радянського суспільства, радянського мистецтва...» [25]. І хоча клопотання залишилось без відповіді це був ще один прояв розбіжностей між А. Горською та органами влади УРСР.

10 грудня 1965 р. А. Горську допитують у справі заарештованого Я. Геврича, котрий заявляв, що у художниці він взяв почитати видану за кордоном книгу «Україна і українська політика Москви» (на той момент дисиденти змогли отримати з Америки певні видання). Під час очної ставки А. Горська спитала Я. Геврича, що змусило його надати неправдиві свідчення

проти неї, на що він відповів: « За 105 днів навчать брехати». Після цього мисткиня пише скаргу прокурору УРСР у якій вимагає зафіксувати дану фразу до протоколу, оскільки попередньо її не внесли. А. Горська стверджує, що цим Я. Геврич визнає акт здійснення психологічного тиску щодо нього. Вказує художниця і на те, що слідчі, які проводили допит не нехтували коректними образами і погрозами ув'язненням. У заяві А. Горська вказує, що через три дні її знову викликають на допит на котрому їй пред'яви нове необ'єктивне звинувачення щодо іншого затриманого О. Мартиненка, котрий стверджував, що у майстерні А. Горської він знайшов книгу, з якої зробив певні виписки. Відмовившись свідчити А. Горська вимагає, щоб фразу Я. Геврича було внесено до протоколу на що слідчі сказали, що Геврич і близько нічого не говорив подібного. Оскільки допити відбуваються без присутності прокуратури дії КДБ неможна трактувати, як законні, а протоколи нефальсифіковані [47, с. 15–17; 45 с. 225–226].

У офіційному протоколі очної ставки на питання А. Горської до Я. Геврича про те, що ж спонукає його давати не правдиві свідчення стосовно неї, Я. Геврич відповідає, що йому набридло бути під слідством і він вирішує казати правду. Підписі А. Горської та Я. Геврича в даному протоколі відсутні [11, арк. 46]. У березні 1966 р. А. Горська пише повторну скаргу до прокурора УРСР стосовно закритого засідання над Я. Гевричем на яке художницю не викликали пояснивши це тим, що її свідчення спростовуються на основі показаннями безпосередньо Я. Геврича та речовими доказами. А. Горська у відповідь саркастично пише: «А якби Геврич показав, що я вбила Кеннеді?». Даними скаргами А. Горська намагалась досягти дотримання основних стандартів законодавства, зокрема свідчення обвинувачуваного, які не підтвердженні другорядними доказами не можуть виступати основою для обвинувачувального вироку [45, арк. 225–226]. А. Горська вихована радянським оточенням не могли терпіти брехні стосовно слів і вчинків, які практикувались радянською владою. Антирадянська діяльність, у якій було обвинувачено коло однодумців художниці поставала у зацікавленні

літературою з якої можна було дізнатись інформацію стосовно історії та культури, цікавилась мистецтво 1920-х років, народним мистецтвом усіх часів, брала участь у відродженні певних традицій у першу чергу це стосується колядування, однак, ці речі ніяк не закликали до повалення Радянського Союзу [40, с. 92–93].

Починаючи з 1960 р. у київському середовищі починає утворюватися мережа обміну інформацією, пов'язані з розповсюдженням самвидаву. Відомо, що А. Горської було близько 30–40 примірників «Собору» О. Гончара, котрі вона давала почитати тим людям, котрим вважала за потрібне з вимогою повернути книгу. О. Зарецький стверджує, що А. Горська, І. Світличний і В. Чорновіл були одними з головних учасників організації даної мережі [19, с. 69–70].

І. Світличний робив спроби встановлення каналів зв'язку з допомогою яких можна було б отримати книжки із Заходу, рідкісні і вживанні книжки зі Львову, відомо, що І. Світличний мав один з перших радянських магнітофонів, «Весна», який купила А. Горська. Мисткиня також підтримувала І. Світличного у питанні налагодження зв'язків із закордонними представниками. У цій мережі поширення самвидаву А. Горська відповідала за книги мистецького спрямування, відомо, що вона отримувала такі книги від Віри Вовк, що надавало можливість отримувати нову інформацію про різноманітні мистецькі напрямки [81, с. 307, 310–311]. За спогадом С. Білоконя художниця подарувала йому Мінею общу Києво-печерської друкарні 1680 року, а також книгу про Вишневецький замок авторства братів Лукомських з книгозбірні Г. Нарбута, та його ініціалами. [14, арк. 21]. А. Горська віддала на зберігання С. Білоконю також книгу М. Прокопа «Україна і українська політика Москви», та книгу Ю. Лавріненка «Розстріляне відродження» [14, арк. 23].

Відомо, що у 1965 р. А. Горська передала О. Заливасі фотокопію книги Івана Кошелівця «Сучасна література в УРСР», що була видана 1964 р. Мюнхені [106, с. 151]. На початку 1966 р. В. Чорновіл закінчив написання

праці «Правосуддя чи рецидив терору?», яку у травні того ж року надсилає владним колам УРСР. А. Горська допомагала перекласти цю працю на російську мову перед тим як розіслати [142, с. 111].

У 1966 р. В. Чорновіл пише одну з найбільш відомих праць дисидентського руху: «Правосуддя чи рецидиви терору?», яку А. Горська разом з супровідними листами допомагала В. Чорновілу надсилати до представників вищих органів влади. Не отримавши реакції від представників влади В. Чорновіл пише наступну працю: «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)», у якій описує порушення законодавчих норм правоохоронними органами у судових процесах українських дисидентів. Даний примірник, також було розіслано, А. Горська один навіть принесла голові СХ УРСР. На збірник «Лихо з розуму...» влада відреагувала миттєво [142, с. 114–115].

У серпні 1967 р. В. Чорновола було заарештовано у Львові, суд відбувся у листопаді 1967 р. і вперше був відкритим, що дало змогу його друзям та однодумцям потрапити на нього, А. Горська також була присутньою. В. Чорновола обвинувачували у статті, яка була прийнята роком раніше, а саме стаття 187-1 «Поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський і державний лад». Дана стаття фактично була спрямована на знищення інакодумства в УРСР [81, 325; 142, с. 114–115; 177].

В'ячеслава Чорновола судили за написання та поширення книги «Лихо з розуму», яка містила біографії заарештованих. А. Горська сподівалась, що В. Чорновіла звільнять, оскільки аргументація адвоката доводила про відсутність складу злочину. Попри те, В. Чорновіла засудили до максимального терміну ув'язнення заданою статтею – 3 роки. Як наслідок на незаконність вироку, та факти порушень судових процесуальних стандартів А. Горська разом з І. Світличним, Л. Костенко, І. Дзюбою, та Н. Світlichною пише заяву про Захист В. Чорновіла на ім'я першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста [81, 325; 142, с. 115; 45, с. 797]. Автори звернення наголошували: «...Не кажемо вже про те, що ні прокурор, ні суд зовсім не цікавилися перевіркою фактів і не пробували встановити, що з написаного

В. М. Чорноволем є документальним, а що вигаданим. Жоден матеріал справи В. М. Чорновола не був розглянутий перевірений, стверджений або спростований з погляду його фактичності й істинності. Жодне з прохань підсудного- викликати свідків та долучити до справи додаткові матеріали, що ствердили б документальність зібраних ним матеріалів, – не було задовільнене...». Пізніше А. Горська згадувала, що В. Чорновіл тримався на суді виважено, шановано і з гумором. [45, с. 800; 81, с. 325].

Існує припущення, що саме за дисидентські переконання А. Горську було відряджено на Донбас та до Жданова (сучасне місто Маріуполь), саме туди надійшло художниці замовлення на створення мозаїк. Після суду над В. Чорноволем А. Горська проявить велику сміливість заперечивши члену політбюро Центрального Комітету компартії: «... Вам, товаришу Ботвине, ніхто не давав права говорити, про те, що Чорновола було засуджено за антирадянську діяльність...» [20, арк. 93; 143, с. 178].

У 1968 р. А. Горська виступила не тільки одним з підписантів листа – протеста, відомого під назвою «Лист 139-ти», але була одним з ініціаторів його створення. Лист було адресовано Л. Брежнєву, О. Косигіну, М. Підгорному. Лист вказував на порушення прав прописаних у Конституціях Радянських республіках, а також наголошувалось на порушенні принципу гласності під час судових розглядів, котрі проходили у закритому форматі [33, с. 129; 46, с. 172].

Важливо наголосити, що «Лист 139-ти» не виходив за межі офіційного догмату але влада відчула страх, оскільки лист підписали не тільки люди творчих професій але й робітники, студенти, науковці та журналісти. Оскільки «Лист 139-ти» був наслідком несправедливого суду над В. Чорноволем, представники влади різко відреагували, всі підписанти зазнали репресій. А. Горську вдруге виключили зі СХ УРСР того ж року, оскільки, ані вона, ані Л. Семикіна з якою вони розробляли Шевченківський вітраж 1964 р. від своїх підписів не відмовились [81, с. 327; 32, с. 19; 38, с. 7; 115, с. 106].

У доповідній записці, яка була надіслана Секретарю ЦК КП України Ф. Овчаренку, акцентувалась увага, що «Лист 139-ти», є антирадянський, оскільки й його було передано за кордон, що у свою чергу сприяло пропаганді проти СРСР. Окрім цього зверталась увага на те, що А. Горська разом з Л. Семикіною та Г. Севрук не засуджують свій вчинок і як наслідок художниць було погоджено виключити зі Спілки художників УРСР [2, арк. 232–233]. (див. Додаток Ч).

Після підпису листа-протесту 139-ти ширились чутки про утворення підпільного, терористичного угруповання, очолюваного західними спецслужбами, одним з керівників якої була А. Горська. Існує припущення, що кадебісти самі пустили ці чутки. [15, арк. 38].

Це могло бути пов'язано з тим, що під час зборів СХ УРСР, коли збирались вищі представники керівництва, А. Горська могла вказувати на розбіжності або ж і перекручування фактів, на таке мала відвагу тільки вона, такі збори ставали ледь не легендарними. Керівництво було не задоволене такою поведінкою художниці, та створювало негативний образ стосовно неї. До того ж, коли чинили тиск на осіб, котрі підписали «Лист-139-ти» висловлювались наступним чином: «Ваш підпис стоїть поруч із підписом Горської, а Ви мали б знати, що це за людина» [81, с. 322].

Однак А. Горська разом з Г. Севрук та Л. Семикіною пишуть заяву до Президії спілки художників СРСР про оскарження цього рішення, а у листі до О. Заливахи А. Горська виключення зі СХ УРСР коментує наступним чином: «...Вас почали стріляти в 65-му, нас – 15 червня 1968...», у той день відбувалось засідання у СХ УРСР, стосовно тих осіб, що підписали «Лист 139-ти» [37, с. 103; 38, с. 381].

Того ж 1968 р. А. Горська разом з Л. Костенко, Є. Сверстюком, В. Некрасовим, І. Дзюбою, М. Коцюбинською пише відкритий лист до редакції газети «Літературна Україна» з протестом на рахунок статті О. Полторацького: «Ким опікуються деякі «гуманісти» ». Автори листа вказують, що О. Полторацький перекрутив зміст «Листа 139-ти», у котрому

безпосередньо вказувались факти порушення процесуальних норм під час судових засідань, окрім того автори листа були обурені, що О. Полторацький вказував, що автори «Листа 139-ти» захищають «ворогів» та «ідеологічних диверсантів» і нібито безпосередньо у листі стають на захист С. Караванського, окрім того заявляє, що В. Чорновіла було засуджено за «пропаганду націоналістичних поглядів», та передання за кордон літератури антирадянського спрямування [21, с. 78; 24; 47, с. 4].

1968 або 1969 р. А. Горська їде до Мордовії у концтабірну зону на Явас, де відбував ув'язнення О. Заливаха. Про цей приїзд О. Заливаха згадує: «...Пізнали ми її по зросту і знаменитій довжелезній шубі. Вигляд був такий ніби, ніби княгиня приїхала до свого маєтку і не може зайти, бо загубилися ключі...» [33, с. 166]. У табір до О. Заливахи А. Горська окрім листів відправляла книги та гроші [33, с. 45].

А. Горська сильно опікувалась О. Заливахою, в кінці літа, коли О. Заливаха повинен був вийти з ув'язнення А. Горська створює оргкомітет, члени якого повинні були дістати для О. Заливахи елементи вбрання або виконували інші доручення щодо організації його зустрічі, окрім цього у чітко окреслені дні й години члени оргкомітету повинні були надавати звіт стосовно виконаних завдань. [33, с. 187]. Учасники оргкомітету організували зустріч О. Заливасі у ресторані «Полтава» [105, с. 155].

1969 р у майстерні А. Горської. відбулось святкування до 75-річчя з дня народження О. Довженка. На заході були присутні В. Стус, І. Жиленко, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк. Захід спричинив невдоволення у КДБ, за оповіщенням якого у СХ УРСР було заведено справу про цей вечір, який найменували «збіговиськом націоналістів». КДБ поставило вимогу більше не проводити подібні вечори, на що В. Зарецькому – чоловікові А. Горської довелось пообіцяти погодитись, адже саму її на той час було вдруге виключено зі СХ УРСР [81, с. 297; 117, с. 235].

У 1970 р. А. Горську викликають на допит у зв'язку з арештом В. Мороза, того ж року проти В. Мороза КДБ провело спецоперацію,

В. Мороза було викликано у місцеве управління КДБ в Івано-Франківську та оголошено підозру за статтею 62 КК УРСРС. В. Морозу були висунуті звинувачення у написанні та поширенні наступних праць: «Серед снігів», «Хроніка опору», «Я бачив Магомета», «Мойсей і Датан» [107, с. 40].

Есей В. Мороза «Серед снігів» дає відповідь на одне з актуальніших питань періоду в якому жили дисиденти: «... Що робити в умовах тотальної русифікації для національного самозбереження? Я рятуватися від національної смерті?...» [35, с. 3]. Відомо, що радикальні погляди висловлені В. Морозом у даному творі А. Горська підтримала, у той час коли більшість їхніх однодумців або поставились стримано, або засудили даний твір [105, с. 118].

У липні 1970 р. А. Горську було викликано до Івано -Франківська на допит. Слідчий майор Баранов, який проводив допити відзначався методами шантажу та тиску щодо підсудного [105, с. 129]. Так під час допиту А. Горської слідчого Баранова особливо цікавило ознайомлення А. Горської з статтею В. Мороза «Серед снігів» [12, арк. 246].

Надаємо уривок листа, щоб можна було краще зрозуміти суть: «...Дякую за квітку серед снігів. Вона полум'яно вибухова. Ніхто не пройде повз неї байдуже. Кожен зірве. Проте один залиште собі – вона запалає, а інший викине – вона вибухне...» [42, с. 379].

Однак А. Горська не вперше будучи на допитах в КДБ і швидше за все здогадуючись, яку саме інформацію від неї намагатимуться дізнатись на пред'явлення вищезгаданого листа, який органи КДБ намагались пов'язати зі статтею відповіла: «...В листі словами: «Дякую за квітку серед снігів» я втілила особу Мороза, бо я найкращої думки про нього, як про людину з точки зору життєвих подій...» [12, арк. 247]. Тим самим, художниця заперечила порівняння В. Мороза у листі з «квіткою серед снігів» з ознайомлення статті «Серед снігів» [105, с. 129].

Відомо, що на суд до В. Мороза, котрий проходив 17–18 листопада 1970 р. мали приїхати чимала кількість представників дисидентського руху,

А. Горська у тому числі, однак у зв'язку з тим що, представники влади намагались багатьма способами уникнути суспільного розголосу, щодо дисидентів були організовані заходи спрямовані на їхнє залякування (погрози, трудові дисципліни, виклики до міліції), які мали на меті ізолювати підтримку В. Мороза у період судового процесу [107, с. 42].

За декілька днів до смерті А. Горська виявляла жаль стосовно того, що не поїхала на суд В. Мороза до Івано-Франківська, та обурюється безжальним та незаконним вироком: 6 років спецтюрми, 3 роки відбуття покарання у таборі особливого режиму, та 5 років – заслання. А Горська наступним чином коментує вирок: «Ця режисура задумана давно і намертво... Почалась антилюдська хвиля...». Художниця складає лист протест до Верховного суду УРСР вказуючи на протиправність вироку, однак невідомо, чи встигла художниця його надіслати [33, с. 107; 81, с. 330; 105, с. 142]. Раїса Мороз – дружина В. Мороза наводить інформацію, про те що А. Горська під час допиту стосовно справи В. Мороза можливо випадково, а можливо й умисно звертатиметься до слідчого: «товаришу Баран», і вже через три місяці її знайдуть вбитою [145, с. 118].

Алла Горська усвідомлювала, що вона разом з однодумцями перебуває в атмосфері тоталітарного суспільства, розуміла, що досить часто приводом відкриття справ у КДБ, могло стати антирадянське висловлювання, яке КДБ міг у довільній формі тлумачити, та читання заборонених книжок, чіткого переліку яких не існувало. КДБ використовувало проти А. Горської прослуховуючі пристрої, зовнішнє стеження – агенти могли навіть вступати у бесіди. Протягом 1962–1964 рр. було заборонено дві вистави які розробляла художниця, три вистави у КТМ, побито вітраж, її роботи не приймалися на виставки. Ірина Жиленко навіть записала, що учасників КТМ попереджали, якщо виставлять роботи А. Горської, то саму художницю знеславлять в усіх газетах, щоб знищити її не тільки, як художника але й людину [81, с. 292–293, 295–296].

Зацікавлення КДБ А. Горською відбулось у зв'язку з її контактами з людьми, на яких у КДБ були відкриті справи до прикладу Б. Антоненком-Давидовичем, участь у пам'ятних вечорах КТМ, читання та поширення самвидаву, викриття злочинів у Биківні, подорож історичними місцями з хором «Жайворонок, та участь у відродженні традицій у покладанні квітів до пам'ятника Т. Шевченка. Окрім того А. Горська спілкувалась з людьми, що повертались з таборового ув'язнення, як наприклад Д. Шумук і В. Дужинський, вела листування з українцями, що перебували за кордоном – В. Вовк, Л. Гуцалюком. Зафіксували у КДБ напевне зустріч А. Горської з колишнім учасником УПА, котрий перебував в ув'язненні понад 20 років [81, с. 296, 303]. Б. Горинь, згадує що КДБ вистежували з ким А. Горська спілкувалась, В. Зарецький знайшов протоколи, на яких були зафіксовані зустрічі А. Горської з Б. Горинем [181].

Також, друзі, котрі приходили у гості згадували, що на стіні у квартирі художниці висів прикріплений аркуш паперу з фразою: «На даху куняє гава. На щаблях сидіти жорстко, а Арнольдіві цікаво, де блукає пані Горська» – мається на увазі, що на сходах, які вели на горище часто сидів чоловік, який стежив за А. Горською, знайомі художниці з ним вітались і нібито саме цього чоловіка звали Арнольд [81, с. 125].

Отже, А. Горська була однією з активних учасників шістдесятницького руху. Виявляючи уже в підліткові віці зацікавлення українською культурою в атмосфері суцільної русифікації, саме в когорті шістдесятників А. Горська усвідомлює свою національну ідентичність. Виріши в номенклатурній родині перед А. Горською могли проявитись великі перспективи у культурній сфері завдяки своєму таланту і можливими зв'язками батька, проте А. Горська активно бореться за висвітлення правди про злочини системи проти людини.

Висвітлення злочинів у Биківні, написання скарг до прокурора УРСР з вказуванням на порушення її прав під час допитів, висвітлення правди про порушення прав людини у радянському союзу, та боротьба А. Горської за незаконно засуджених осіб не могли не привернути уваги з боку КДБ. Попри

допити на які А. Горську викликали навіть з організацією очних ставок, виключення зі СХ УРСР, що вводило її у фінансову кризу, та фіксація за собою стеження не змогло залякати художниці.

РОЗДІЛ 5. НЕЗ'ЯСОВАНІ ОБСТАВИНИ ВБИВСТВА АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Про те, що А. Горську було вбито, суспільство дізналось з IV випуску «Українського вісника» у якому повідомлялось: «28 листопада 1970 року була забита при нез'ясованих обставинах українська художниця і громадська діячка Алла Горська» [47, с. 11]. Зранку 28 листопада 1970 р. А. Горська поїхала до свекра у м. Васильків, щоб забрати швейну машинку, яка вважалась сімейною реліквією [14, арк. 28; 19, арк. 70]. 29 листопада свекра художниці – Івана Зарецького – було знайдено на залізничній колії за 35 кілометрів від власного будинку з відтятою поїздом головою [21, арк. 78].

«Український вісник» подає інформацію, що поширювались три ймовірні версії стосовно обставин загибелі А. Горської. Перша версія ґрунтувалась на тому, що вбив А. Горську все ж таки свекор, з яким у А. Горської були розбіжності на побутовій основі, а після смерті дружини у нього з'явилися психічні розлади, і, прийшовши до усвідомлення того, що накоїв, І. Зарецький вирішує вчинити самогубство [47, с. 19]. Друга версія була побудована на дивній поведінці міліції, яка протягом тижня не могла ідентифікувати тіло І. Зарецького, хоча при ньому був паспорт. Спираючись на різні фактори, представники міліції не хотіли відчиняти будинок І. Зарецького. Також сліди крові в будинку І. Зарецького були очищені та застелені хідниками, віконниці закручені. Підкріплювало цю версію фізична слабкість чоловіка похилого віку і міцна статура А. Горської, літньому чоловікові було б надзвичайно важко затягнути тіло молодої жінки до льоху, а тим більше поставити його у зігнуте положення [47, с. 19].

Таким чином, ця версія не відхиляла можливості причетності до вбивства мисткині органів влади. «Український вісник» подає інформацію наступним чином: «Виходячи з таких фактів, згадуючи таємні політичні вбивства давніших часів, дехто допускає в даному випадку можливість

політичного вбивства громадськи активної людини для залякування інших. Вони кажуть про загальний наступ реакції на Україні, згадуючи жорстоку розправу із В. Морозом якраз перед убивством Алли Горської і т. п.» [47, с. 20].

Третя версія базується на різкому відкиданні політичного вбивства, але допускається, що інформація стосовно психологічного стану І. Зарецького є обумовленою родинними незгодами у минулому [47, с. 20].

Слід простежити хід подій, які відбувались від 28 листопада 1970 р. – дня зникнення А. Горської, до 7 грудня 1970 р. – дня її похорону. Після того, як А. Горська не повернулась протягом наступного дня, 29 листопада, В. Зарецький замовляє телефонний дзвінок до переговорного пункту у м. Василькові на 30 листопада. Проте на переговорний пункт А. Горська не з'явилась, і В. Зарецький вирішує 1 грудня їхати до будинку батька [14, арк. 28; 19, арк. 71]. Знаходячи будинок замкненим, В. Зарецький звертається до міліції, де йому повідомляють, що вони не можуть відчинити будинок, адже для цього потрібні свідки, а час уже пізній, щоб когось знайти [21, арк. 79]. 1 грудня В. Зарецький повертається до Києва і ділиться своїми переживаннями з Н. Світличною – близькою подругою А. Горської, після чого Н. Світлична разом з Є. Сверстюком 2 грудня їдуть до Василькова [19, арк. 69–71]. У Василькові Н. Світлична разом з Є. Сверстюком намагались довідатись будь-яку інформацію щодо зникнення А. Горської у сусідів та міській лікарні, однак, не дізнавшись нічого конкретного, вони вирушають до відділку міліції, де вимагають відчинити будинок І. Зарецького [82]. Оглядаючи будинок, представник міліції дуже сильно поспішав і наголошував, що в будинку немає нічого підозрілого, а мешканців просто немає вдома. Проте Н. Світлична наполягла, що в будинку повинен бути льох і потрібно і його оглянути. Льох знайшли на кухні, а відчинивши його – виявили тіло А. Горської [82]. Міліціонер одразу став знервованим і наголосив Н. Світличній та Є. Сверстюку, що тепер у них виникнуть серйозні проблеми, оскільки саме вони виявили тіло [37, с. 554].

Того ж вечора 2 грудня заарештували В. Зарецького – чоловіка А. Горської. Проти нього намагались відкрити справу, пов'язавши його з убивством дружини на підставі ревнощів або заради іншої жінки. О. Зарецький – син А. Горської – акцентував увагу на дивній поведінці міліції під час допиту В. Зарецького. Міліціонерів не цікавили, до прикладу, люди, які перебували в квартирі А. Горської та В. Зарецького у ніч з 27 на 28 листопада і могли підтвердити часові інтервали його місця знаходження. Також на початковому етапі допиту В. Зарецькому не повідомили, що А. Горська мертва, а сказали, що на А. Горську було скоєно замах і вона дає свідчення саме проти В. Зарецького, пізніше в ході допиту йому повідомили, що А. Горську було вбито, а І. Зарецький втік. Слід вказати, що це було 2-3 грудня і представникам міліції було відомо вже, що тіло І. Зарецького було знайдено на залізничній колії, окрім того біля нього був паспорт, що підтверджував особу. Про те, що І. Зарецький був мертвий, В. Зарецькому повідомили тільки після того, як останній визнав, що можливо у його батька і був мотив вчинити вбивство невістки. Слід уточнити, що прокол допиту В. Зарецького з 2 по 3 грудня не зафіксований офіційно [82].

Перша фіксована дата протоколу допиту В. Зарецького вказана 4 грудня, хоча його заарештували 2 грудня. С. Білокінь вказує, що навідавши через кілька днів В. Зарецького, він був на межі нервового зриву і увесь час говорив про те, що змушений був погодитись на версію слідства, що А. Горську вбив його батько, оскільки його б не випустили з відділку живим. С. Білокінь, якому вдалось проаналізувати справу, наводить жахливе свідчення того, що перед В. Зарецьким начебто: «...вивалили з мішка голову його батька але й після цього він зв'язав ці дві смерті в одну не відразу і лише з підказки...» [14, арк. 28; 82]. У протоколі, що зафіксований 4 грудня, В. Зарецький розповідає, що стосунки А. Горської та І. Зарецького були напруженими, позаяк А. Горська не ставила на перше місце питання побуту й кухні. Далі В. Зарецький говорить, що, приїхавши до Василькова і заставши порожній і замкнений будинок, його охопив жах, позаяк він знав про ненависть

І. Зарецького до А. Горської і був переляканий тим, що І. Зарецький міг зашкодити А. Горській [14, арк. 28]. Звідси витікає наступне питання, чому В. Зарецький відпустив дружину до свого батька, якщо знав, що у них дуже неприязні стосунки?

Надалі у протоколі фіксується, що В. Зарецький, не дізнавшись інформації про те, що сталося із його дружиною й батьком, одразу вирішує поїхати з Києва разом з сином, домовившись із Н. Світличною про те, що через 10 днів він зателефонує і дізнається, чи поховали А. Горську. Свою відсутність у місті слідчим органам В. Зарецький пояснив би тим, що у нього сильна зорова пам'ять і тіло дружини він би ще довго бачив [14, арк. 28]. Тут можна припустити, що під час допиту сильно тиснули на В. Зарецького, бо тоді як пояснити, по перше, чому В. Зарецький одразу вирішує, що А. Горська мертва, оскільки в будинок він навіть не потрапив, а по друге, чому він відмовляється бути присутнім на похованні дружини і терміново їхати з Києва?

Надалі В. Зарецькому було поставлено пряме питання: «Як на Вашу думку, хто міг вбити Вашу дружину?» на, що В. Зарецький відповідає: «Виходячи з тих стосунків, що склалися між моїм батьком і моєю дружиною, я вважаю, що він спеціально її викликав до себе, щоб її вбити і саме він її вбив, а потім покінчив життя самогубством. Батько мій був дуже рішучою людиною і все робив обдумуючи. Хворим він не був.» [14, арк. 28]. У записі протоколу під 22 грудня В. Зарецький вказує, що розбіжності між А. Горською та І. Зарецьким полягали у переконанні останнім, що А. Горська вкрала мистецький талант В. Зарецького [14, арк. 30].

Надалі наведемо факти, які припускають ймовірну версію причетності КДБ до вбивства А. Горської. По перше, незручний час – 6 ранку, коли надворі ще темно і людей поблизу немає. Оскільки КДБ вело стеження, то напевне хтось з «нових знайомих» І. Зарецького запропонував дешеве перевезення швейної машинки у такий ранній час, позаяк у 6 ранку було ще темно і людей немає, швидше за все А. Горську і схопили коли вона вийшла з будинку [19, арк. 71]. Є. Сверстюк згадує, що будинок, у якому трапилось вбивство, мав

дуже охайний вигляд всередині, начебто хтось навмисне перед цим зробив прибирання, адже у слідчій справі була вказана наявність виявлення слідів крові, у будинку прибрали, так що при першому погляді, нічого не можна було виявити [37, с. 554]. Через кілька днів після знайдення тіла А. Горської до Василькова приїхав знайомий А. Горської і В. Зарецького Микола Гришко, котрий у подвір'ї виявив накладні вуса, які могли зробити людину схожою на І. Зарецького [19, арк. 70].

Сергій Білокінь вказує, що А. Горську було вбито не сокирою, згідно експертизи. А. Горській було завдано 4 удари тупим предметом, швидше за все молотком [14, арк. 30]. Дана заява йде у розріз із словами офіцера, який вказав, що А. Горську було вбито одним ударом, позаяк, через кілька тижнів В. Зарецького було викликано до відділку міліції, де йому повернули особисті речі А. Горської та І. Зарецького; під час цього візиту В. Зарецький поцікавився у офіцера, чи не страждала його дружина під час вбивства, на що йому відповіли: «Вбито одним ударом, професійно!». Ця фраза, також викликає сумніви, оскільки важко повірити, що чоловік близький до 70-літнього віку, який все життя пропрацював бухгалтером, мав професійні навички вбивства [19, арк. 69–71].

Олексій Горський – батько А. Горської – через деякий час повідомив В. Зарецькому, що від нього вимагали підтвердження того, що І. Зарецький міг скоїти вбивство. Відомо, що від сусідки І. Зарецького у Василькові також вимагали підтвердження того, що І. Зарецький ставився з ненавистю до невістки [82]. Коли А. Горська загинула, її синові О. Зарецькому було 16 років; попри це, його допитувала ціла група слідчих з 6–7 чоловік, один із яких був представником київського КДБ, про що О. Зарецькому повідомив один із міліціонерів [82].

Сергію Білоконю на початку 1990 р. вдалось проаналізувати слідчу справу стосовно А. Горської у Київському архіві слідчої прокуратури. Він вказує, що слідство стосовно вбивства А. Горської практично від початку велось на найвищому рівні управління: спочатку справу доручили вести

слідчому юристові II класу Наконечному, проте 7 грудня з'являється постанова про те, що справу доручено заступникові керівника слідчого відділу прокуратури Київської області радникові юстиції В. І. Вікторову, прокуророві-криміналісту Київської області радникові юстиції Г. Е. Баумштейну, слідчому прокуратури Святошинського району, юристові I класу Г. Є. Страшному. Окрім цього керівник слідчого відділу Київської області надав звернення до білгородської прокуратури про те, щоб відповіді надсилали без нагадувань, позаяк справа є на особливому контролі в керівництва УРСР [14, арк. 26–27].

Першочергові неточності, на які вказує у статті С. Білокінь: не було проведено експертизи стосовно того, під яким саме кутом падали краплі крові у будинку І. Зарецького, це вказало б на напрям замаху знаряддя вбивства. На фотографіях залізничної колії, де було виявлено тіло І. Зарецького була відсутня фіксація положення тіла. Важливо, що міліції був відомий поїзд, який начебто вбив І. Зарецького, але його не відшукали, що є важливим елементом, оскільки це могло вказати чи дійсно саме наїзд потяга став причиною смерті, чи, можливо, І. Зарецького було вбито за інших обставин [14, арк. 27].

Поширюючи версію про політичне вбивство А. Горської, люди оперували фактами, що А. Горська належала до числа найбільш провідних діячів української культури у той період часу, окрім того А. Горська усвідомлено чинила опір русифікаторській політиці та активно виступала на захист політично репресованих осіб. Смерть А. Горської, попри поширення трьох основних версій вбивства, породила і ряд окремих чуток; найбільш поширеною була інформація, що А. Горську викрали, ці чутки навіть поширювались у Західній пресі [17, арк. 128–129].

У спецповідомленні КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 05.12.1970 р. вказується на те, що «націоналістично налаштовані особистості» використовують факт вбивства А. Горської, поширюючи інформацію неправдивого характеру. Надалі у документі подається інформація, що А. Горська була в полі зору органів державної безпеки як особа, що проявляла ідеологічно неправдиві судження й дії. Також повідомлялося, що близьке

оточення А. Горської, «відоме своїми націоналістичними поглядами», поширює інформацію про причетність КДБ до смерті художниці. Окрім того, у повідомленні виявляється «занепокоєння» стосовно похорону А. Горської, позаяк його було перенесено з 5 на 7 грудня 1970 р. (на 5 грудня випадав День конституції СРСР) і оточення А. Горської пов'язувало це з тим, що КДБ боялось, що похорон А. Горської може перерости у політичну демонстрацію. Надалі голова КДБ В. Федорчук доповідає, що окремі особи пропонували звернутися до прокуратури з вимогою видати тіло А. Горської, проте у результаті прийнятими ними (тобто КДБ) заходами, пропозиція широкої підтримки не знайшла. Окрім того, наголошує, що організовуються всі можливі заходи для передбачення можливих небажаних випадів [24, арк. 27–31].

Із цього спецповідомлення випливає, що, окрім проблеми перенесення дати похорону, друзі А. Горської зіткнулися з перешкоджанням у вимаганні видачі тіла художниці, а також похованні саме на Байковому кладовищі, позаяк воно могло стати місцем майбутніх зібрань [16, арк. 143]. Відома, що З. Франко здобула дозвіл на поховання А. Горської на Байковому кладовищі, проте його було анульовано і А. Горську поховали на Берковецькому кладовищі за містом. Нікого з близьких не підпустили до тіла художниці, труну не дозволяли відкрити навіть рідним, не дозволили її занести до майстерні художниці [23, арк. 163]. Відомо, що була створена спеціальна комісія, до якої входили слени СХ УРСР, яка мала вирішувати всі питання стосовно організації поховання. Комісію було створено за рекомендаціями партійних органів, що мало на меті завадити «українським націоналістам», так органи влади трактували дисидентів, використати похорон у своїх цілях [3, арк. 69].

Через два дні В. Федорчук доповідав, що у зв'язку з заходами, прийнятими КДБ під керівництвом партійних органів, вдалось не допустити «ворожих проявів антирадянськими елементами». Надається навіть опис осіб, які були присутні на похороні, загалом біля 200 людей, але зверталась увага на

осіб, які вже були відомі КДБ своїми «націоналістичними поглядами»: Є. Сверстюк, І. Дзюба, М. Плахотнюк, М. Коцюбинська, В. Стус, Г. Севрук, Л. Костенко, І. Гель, І. Драч, І. Світличний, О. Бердник, І. Русин, Е. Беняшевський, М. Холодний, О. Сергієнко, В. Смогитель. Також із цієї записки відомо, що на похороні А. Горської виступав хор «Гомін», керівниками якого було написано текст і музику присвячену А. Горській [5, арк. 54–56]. (див. Додаток Ш).

На похороні А. Горської виступили Є. Сверстюк, І. Гель, О. Сергієнко; В. Стус зачитав присвяченого А. Горській вірша «Ярій, душе. Ярій, а не ридай» [47, арк. 20–21]. С. Білокінь наводить факт, що один із копачів згадував похорон А. Горської, оскільки в той день кагебісти настільки сильно оточили квартал, що вони ледь просунулись [14, арк. 26]. Під час заходів, які були пов'язані з похованням А. Горської, поширювали надруковані фото художниці. Пізніше, у 1972 р., таке фото було вилучено у В. Чорновола і слугувало речовим доказом під час арешту з відповідним підписом працівника КДБ [17, арк. 128]. Під час похорону кожен кріпив собі на одяг гілку калини, яку А. Горська любила, і яка уособлювала кров замордованої А. Горської [38, с. 264].

У спецповідомленнях КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ надається аналіз інформації, яку КДБ отримало стосовно обговорення вбивства А. Горської серед її оточення. Так, із повідомлення відомо, що представники шістдесятницького й дисидентського руху все ж таки були впевнені, що це політичне вбивство, яке мало дві причини: перша – А. Горська могла знати забагато інформації і могла когось викрити; друга – вбивство А. Горської було вчинене з метою залякування інших представників опозиційного руху. Також рекомендувалося прокуророві, який вів слідство обставин вбивства А. Горської провести допити О. Сергієнко, Є. Сверстюка, І. Геля з метою ліквідації поширення провокативної інформації щодо обставин вбивства А. Горської [6, арк. 75–78; 7 арк. 144–145; 8, арк. 147–148].

Справу про вбивство А. Горської було закрито 23 січня 1971 р. у зв'язку із загибеллю підозрюваного, тобто І. Зарецького. Офіційна версія про побутове вбивство дуже суперечлива, адже І. Зарецькому на 1970 р. було 69 років, він переніс операцію на серце і пересувався з ціпком, тому те, як він протягом доби подолав 35 кілометрів викликає нові запитання [21, арк. 78].

У спецповідомленнях КДБ А. Горська фігурує навіть після офіційного завершення слідства, що може бути пов'язане з тим, що набувала розмаху спецоперація проти кола її знайомих. Наступною причиною частого згадування прізвища А. Горської може слугувати, те що для середовища її однодумців А. Горська постає певним символом, що було для КДБ ідеолого-психологічною проблемою. Не можна виключати і фактор того, що про А. Горську починає активно писати західна преса, не відкидаючи версії, що вбито А. Горську було за її «інакодумство» [16, арк. 143; 141, с. 7–8].

29.11.1971 р. у доповідній записці КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ, П. Шелесту подається інформація, про те, що оточення А. Горської має на меті організувати річницю пам'яті А. Горської, надається і інформація стосовно дерев'яного макету пам'ятника, який було виготовлено за ініціативи І. Світличного і те, що КДБ намагається з'ясувати особистість людини, яка прочитала вірш на могилі А. Горської [9, арк. 322–323].

У 1989 р. А. Горську посмертно поновили у СХ УРСР, коли звернулись із запитом про поновлення звернулись до Голови СХ УРСР – А. Чебикіна, перед ухваленням рішення, він запропонував: «...зняти з А. Горської те, що, ...висить на ній у КДБ...». Проте, після інформації, що немає жодного офіційного документа, який б давав інформацію, що КДБ вело слідкування за А. Горською заяву на поновлення було прийнято [17, арк. 130]. О. Зарецький згадував, що на основі інформації від співробітників СБУ, імена яких не можна розкривати, він дізнався, що на початку 1990-х років справу А. Горської було піддано ґрунтованому «очищенню» [19, арк. 71].

Були спроби звернень до Генеральної прокуратури та СБУ з проханням поновити слідство у справі вбивства А. Горської, проте відповідь була одна –

підстави для поновлення слідства відсутні, оскільки родичі у своїх показах були єдині – причиною вбивства А. Горської стала ненависть І. Зарецького до невістки. Були звернення і до Президента України, загалом прохання про поновлення справи, з метою об'єктивного дослідження з 1990 по 2005 р. залишались без відповіді, що начебто непрямо вказує на причетність керівництва держави до вбивства художниці. Окрім того, офіційних повідомлень у КДБ по те, що А. Горська причетна до певної діяльності антирадянського змісту не зафіксовано. Проте, з документу архіву СБУ відомо, що у 1990 р. справу А. Горської було ціленаправлено на знищення [10, арк. 1; 16, арк. 142; 17, арк. 131; 20, арк. 94; 22, арк. 54].

Хоча вбивство А. Горської – художниці, правозахисниці – залишається нерозкритим, певні неточності все ж таки дають підстави стверджувати, що смерть художниці мала на меті можливий політичний підтекст. Ведення слідства відбувалось із значним порушенням і поспіхом якнайшвидше закрити справу. Похорон А. Горської перетворився на прояв спротиву тоталітарному режиму, де в загальних формах прозвучали висловлювання, про те, що друзі А. Горської не вірять у її вбивство свекром. А сама А. Горська для оточення стала символом жертвності у боротьбі за українську мову, культуру і справедливість.

РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

У сьогочасному світі метод проєктів виступає інкорпорованим компонентом системи освіти, що базується на розвитку пізнавальних навичок, критичному і творчому мисленні, умінні оперувати інформаційним простором, а також самостійному конструюванні знань [63, с. 54]. Мета навчальних проєктів полягає у самостійній діяльності учнів, спрямованій на розробку й презентацію завершеного матеріального або інтелектуального продукту під керівництвом вчителя, містить елементи новизни, та організації педагогом освітнього процесу у такий спосіб, щоб його результат полягав в індивідуальному досвіді проєктної діяльності здобувача освіти [154, с. 5–7; 160].

Метод проєктів – спосіб організації навчально-виховного процесу, орієнтований на застосування інтегрованих знань, та набуття нових, зазвичай процесом самоосвіти, що тісно взаємопов'язані з життєвими ситуаціями, які сприяють формуванню в учнів своєрідних умінь і навичок завдяки комплексній організації проблемно-орієнтованого пошуку. З огляду на те проєктну діяльність подекуди розглядають як одну з форм проблемного навчання, оскільки вчитель формулює завдання, а вибір методів дослідження і аналіз отриманих результатів здійснюється самими учнями. Окрім цього, метод проєктів орієнтований на зацікавленість і на розвиток творчої самореалізації [70, с. 39; 77, с. 3; 160].

Трансформація методів проєктів у педагогічну проєктну технологію охоплює три століття, та ґрунтується на принципі історизму, який передбачає послідовний та цілеспрямований розвиток його змін і закономірностей [130, с. 1]. Ідея проєктування зароджується в Італії у XVI ст. в архітектурних майстернях, згодом поширюється до Франції, де вже практикувався метод проєктів, котрий виступав основною формою навчання–декілька разів на

місяць учні захищали проекти, а для визначення найкращих було розроблено систему змагань. У подальшому метод проектів шириться і на німецькомовні країни, переважно ґрунтуючись на початковій ідеї робітничої школи, або професійно-технічної освіти [73, с. 2; 130, с. 1]. Ідеї проекту з Європи досягають Америки, так, у 1879 р. Сент-Луїсі заснували Школу ручного навчання, у якій практикувався метод проектів наступним чином: окрім схематичної розробки проектів учні здійснювали їх реалізацію у технічних майстернях, відповідаючи за планування та впровадження учні розробляли, мотори, меблі, підсвічники, опираючись на подальшу професійну діяльність [73, с. 2].

Вважається, що метод проекту базується на основі доктрини прагматизму Джона Дьюї, розробленої у 20-х роках минулого століття. Відповідно до даної доктрини учні залучаються до безпосередньої участі у практичній діяльності, у перебігу якої засвоюють певні теоретичні знання, необхідні для реалізації поставлених перед ними завдань. Основна ідея полягала у самостійному визначенні учнями мети, плануванні щодо змісту виконання роботи, яка повинна була спрямовуватись на практичне застосування знань, умінь і навичок [77, с. 6; 130, с. 2]. Доктрину Дж. Дьюї описав у своїй статті «Метод проектів» Вільям Кілпатрік, котрий вважав проектом на той період часу котре-небудь заняття, що мало високу інтенсивність самостійності у групі учнів, яка була сполучена на певний період часу спільними інтересами [73, с. 3].

З початку ХХ ст. базуючись на складових методу проектів в Америці та Європі засновуються експериментальні школи у яких навчальний матеріал пов'язувався з оточуючим середовищем, учням надавалась свобода вибору вивчення навчальних предметів, учнів схилили до пошуку практичних методів дослідження, розвивали ініціативність і почуття відповідальності за виконання завдання [73, с. 3; 103, с. 322–323].

У другій половині ХХ ст. виникає на основі методу проектів індивідуальна модель навчання, що мала на увазі поділ навчального матеріалу

на розділи, підбір літератури та засобів навчання, можливість розв'язання проблемного завдання, як у груповій та і в індивідуальній формі навчання. Навчальна і позашкільна робота учня мала окреслювати самоосвіту учня та широкі соціальні фактори, сприяти індивідуальності учнів, творчості, активності, відповідальності, самостійності, виробляти навички міжособистісного спілкування [73, с. 3].

У той період часу, коли зарубіжні школи з допомогою проєктної діяльності намагались організувати самостійне навчання, щоб сприяти застосуванню практичних навичок здобувачів освіти радянські педагоги відзначали, що проєктні методи повинні виховувати громадянина, котрий матиме бажання працювати, вмітиме жертвувати особистими зацікавленнями на користь суспільних інтересів, учні отримували переважно знання, що були пов'язані з роботою на виробництвах. Організації, що запроваджували проєктне навчання, не врахували відсутність кваліфікованих педагогів та літератури, окрім того, проєктним методом намагались замістити всі інші методи навчання. В кінцевому результаті окремою постановою метод проєктів був засуджений та заборонений і надалі не практикувався [103, с. 322–323; 113, с. 116].

Слід зазначити актуальність проєктної технології, особливо у старшій школі, оскільки в учнів 10–11 класів інтенсивніші когнітивні процеси, котрі зумовлюють активну пізнавальну діяльність, стрижнем якої виступає зацікавленість до навчання, яка у свою чергу веде до професійного самовизначення [67, с. 120]. Окрім цього, актуальність учнівських проєктів полягає у можливості самостійно знаходити і застосовувати знання при виконанні поставлених завдань. Проєкти сприяють розвитку комунікативних навичок в учнів, які реалізуються шляхом роботи в колективі, під час виконання різних соціальних ролей (лідер, посередник, виконавець). Учні навчаються долати конфлікти, аналізують різні погляди, висувають гіпотези, навчаються робити висновки [121, с. 7]. Відповідно до цього проєкти містять наявність виховного потенціалу, оскільки учень вчиться погоджувати

індивідуальні дії відповідно не тільки до норм навчальної діяльності, але й норм учнівського колективу, що формує моральні і ділові якості, які є складовою професійного становлення [95, с. 3]. Однак ключовим чинником у застосуванні проєктного методу виступає можливість творчої самореалізації [153, с. 16].

У період третього тисячоліття та еру цифрових технологій вчителі все частіше стикаються з проблемою низького рівня історичної грамотності серед учнів, яка відтворюється у слабкому розумінні хронології, навичках аналізу історичних концепцій і джерел [139, с. 668]. З допомогою проєктної діяльності вивчення історії не обмежується вивченням хронологічного і фактологічного матеріалу, а дозволяє всебічно вивчати історичні епохи, події та пов'язувати їх з сучасністю, досліджувати первинні та вторинні історичні джерела, що допоможе підвищити рівень історичної грамотності, та оволодіти учням такими навичками, як «soft skills»: колективні навички співпраці, критичне мислення, storytelling, креативність, емоційний інтелект, позитивне світосприйняття, стійкість щодо стресових ситуацій, гнучкість, адаптивність, продуктивність, емпатія, вміння слухати, аналізувати, спостерігати [85, с. 80; 139, с. 669; 151, с. 5].

Впровадження у навчальний процес проєктного методу допомагає підвищити академічну успішність здобувачів освіти, за допомогою розвитку інтелектуальних навичок, таких як: критичне та аналітичне мислення – учні надають індивідуальну оцінку, щодо певних історичних свідчень та правдивості джерел, синтезують інформацію, встановлюють взаємозв'язки між історичними подіями, до яких ставлять запитання та обґрунтовують відповіді на них, будують альтернативні сценарії історичного розвитку, залучають статистичні дані; пошук стратегій щодо вирішення проблемних ситуацій, внаслідок чого учні отримують досвід кращого розуміння та відтворення історичного змісту. Учні постають активними учасниками проєктного процесу, відповідальними за прийняття рішень, переймають на себе дослідницькі функції з допомогою яких можуть досліджувати місцеву

історію, спростовувати історичні міфи, за допомогою медіа та мемуарів досліджують історичну пам'ять, та отримують навички оформлення документації результатів, конспектування, цитування джерел [138, с. 120; 151, с. 10].

Однак, проєктна технологія, як і будь яка інша педагогічна технологія, стикається з певними труднощами при її запровадженні, у першу чергу це низькою ініціативністю відмови вчителів від традиційних методів навчання, пояснюючи це бажанням зберегти нагляд над класом. На жаль, ця проблема стосується й учнів, які проявляють дискомфорт під час самостійного здобуття інформації і також схиляються до традиційних методів. З протидією до проєктної діяльності ставляться й учні з високим рівнем досягнення знань, позаяк розглядають співпрацю з неактивними учасниками як додаткове навантаження [140, с. 69]. Застосування учнівських проєктів у ЗЗСО зумовлює школярів до самостійного мислення, допомагає вирішити проблемне завдання шляхом інтеграції знань з різних галузей, передбачати результати щодо різних варіацій розв'язання проблеми, з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки [121, с. 3].

ЗЗСО володіють розширеними ресурсами, щодо залучення учнів старшої школи до проєктного навчання за допомогою зміни методів і прийомів роботи, що позитивно відгукується на психоемоційному стані освітян. Окрім цього, ЗЗСО надають перспективи розвитку комунікативних навичок не тільки в навчальному процесі але й позакласній діяльності. ЗЗСО розробляють умови для синтезу теоретичної і практичної діяльності: набуття досвіду в ухваленні творчих, нестандартних рішень, та на основі набутих знань реконструювати практичні дії. Розробляючи проєкти з новітньої історії учні вдосконалюють комунікативні навички, навички організаційної діяльності та колективної відповідальності, що можуть базуватись на попередньому досвіді навчально виховного процесу ЗЗСО а саме: уроках, факультативах, спецкурсах, класних годинах, участь в учнівському самоврядуванні, гуртковій діяльності. У

кожному з даних напрямів здобувачі освіти виступають активними планувальниками індивідуального розвитку творчого потенціалу [95, с. 3].

Проектна технологія, у свою чергу, передбачає дотримання методичних засад, зокрема: фахова підготовка вчителя; актуальна та проблемна тема, яку учні зможуть вирішити під час проектної діяльності; теоретична і практична змістовність очікуваних результатів навчання; розмежування функціональних обов'язків між учасниками проекту, що мітить на меті самостійну діяльність учнів, яку вони виконують протягом чітко окресленого часу; дотримання учасниками змісту і структури проекту з визначеними поетапними результатами і кінцевим результатом; застосування дослідницьких методів в ході проектної технології; стимулювання вчителем використання активних методів навчання під час пошуку інформації. Практичне значення отриманих результатів повинно бути матеріалізовано оформлено учнями у вигляді: відеофільму, конференції, диспуту, журналу, газети, брошури, інфографіки, репортажу, драматизації, альманаху, комп'ютерної гри, альбому, виставки, коміксів, колажів, анімацій [63, с. 54; 67, с. 119; 70, с. 41; 159].

Вибір теми є практично головним реалізатором проектного навчання, тому обираючи теми шкільних проектів, вчитель, повинен дотримуватись подальших вимог: проект повинен містити виховні здібності: фактична наявність знань учнів щодо певної теми; соціальна цінність проекту для здобувачів освіти; можливість реалізації внутрішньо предметних та міжпредметних зв'язків у межах курсу [130, с. 4].

Слід розглянути рекомендації щодо вибору теми для більшої активності та зацікавленості учнівського колективу. В першу чергу слід наголосити, що теми учнівських проектів повинні відповідати історичній галузі Державного стандарту базової середньої освіти з допомогою якого можна виокремити соціальні чи культурні аспекти, які відповідатимуть зацікавленням та особистому досвіду учнів; обирати теми з різними поглядами на проблему; брати до уваги регіональний контекст історії, що надає можливість отримання інформацію з музеїв, архівів, товариств; факт наявності першоджерел;

можливість вибору суперечливої теми, які розпалюють цікавість і ставлять під сумнів переважаючий виклад історії; можливість вибору учнями теми з поданого списку вчителем, або ж пропонування власної теми, яка повинна бути узгоджена з вчителем; врахування часових рамок та ресурсів [151, с. 16–18].

До прикладу, програма інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» пропонує орієнтовані теми проєктів: «Права людини в СРСР: між деклараціями і реальністю», «Проблема цінності людини в роки «холодної війни» (порівняння правового становища та рівня життя населення в Україні й країнах Заходу)», «Очевидці згадують: про штучний масовий голод 1946–1947 рр.», «Постаті української та світової культури (кінематографу, літератури, музики, мистецтва)», «Конфлікт людини і системи: поширення явищ контркультури в СРСР, «Провладна й опозиційна інтелектуальна діяльність як чинник ризику комуністичного режиму в УРСР», «Панівна культура і контркультура України періоду кризи комуністичного режиму», «Сімейне життя і побут населення УРСР: конфлікт поколінь», «Українська андеграудна культура», «Участь України в миротворчих процесах і протидії міжнародному тероризму», «Українці у світі (емігранти, які прославили Україну)» [27, с. 28, 41, 44, 50, 54, 57].

Обираючи запропоновані теми, або коригуючи їх з дозволу вчителя учні застосовують наступні уміння: хронологічну послідовність, використання карти, як одного з основних джерел інформації, збирають і систематизують історичні джерела, тлумачать дані про суспільне і політичне життя, дають характеристику геополітичним ситуація у різний період часу, визначають та узагальнюють причинно – наслідкові зв'язки, застосовують поняттєвий апарат [27, с. 17–18].

Види проєктів орієнтуються на вікові можливості учнів, та обрану тему, яка має бути змістовною і цікавою [63, с. 54]. Для того, щоб активно реалізувати метод проєкту з практичним отриманням результату під час вивчення новітньої історії найбільш сприятливими виступають наступні види

проектів. Дослідницькі проекти сконцентровані на вирішенні наукової проблеми, яка полягає у виявленні учнями шляхів розв'язання проблеми. Дослідницькі проекти підпорядковуються чіткій структурі: тема, актуальність дослідження для всіх учасників проекту, визначення мети, предмету, об'єкта, методів дослідження, висунення гіпотез та засобів задля розв'язання проблеми. Часто вони спрямовані на формування знань наукових концепцій, ідей, теорій; оперування науковим поняттєвим апаратом; здобуття професійних знань, умінь, навичок, методів, приймів, засобів, що допоможуть вирішувати життєві ситуації; побудова індивідуального алгоритму та застосування творчого мислення у непередбачуваних ситуаціях. Орієнтовні теми: «Життя українських оstarбайтерів на території Західної України після завершення Другої світової війни», «Доля дітей, батьків, засуджених за «антирадянську діяльність»», «Роль студентів в революції на граніті» [77, с. 5; 79, с. 405; 83, с. 4; 88, с. 16].

Інформаційні (пізнавальні) проекти орієнтовані на збір та обробку інформації стосовно певного історичного об'єкта чи явища, її аналіз та узагальнення, зіставлення з фактами. Результат може бути матеріалізований у вигляді статті, доповіді, телеконференції, публікації. Презентація автобіографії історичного діяча, історія створення певного документа, та його історичне та соціальне значення. Можна запропонувати наступні теми: «Наталя Полонська-Василенко-історикиня, археологиня, архівістка.», «Розвиток українських видавництв в умовах війни», «Герої війни (на прикладі населеного пункту)» [77, с. 5; 83, с.4; 130, с. 5].

Творчі проекти не мають деталізованої структури, оскільки учні завчасно узгоджують заплановані результати і форму представлення. Результатом можуть виступати організація свят, створення тематичні, або рукописні журнали, буклети, лепбуки, колективні колажі, газети, альбоми. До прикладу: «Розпад СРСР: журналістський репортаж», «Історія українського бізнесу: бізнес карта найприбутковішої сфери (на власну думку)»,

«Трансформація українських народних символів у мерчі брендів» [63, с. 55; 83, с. 4; 130, с. 5; 151, с.10].

Практично-орієнтовані проєкти спрямовані на виразно зазначені результати діяльності учасників та соціальні інтереси. Дані проєкти реалізуються за допомогою чітко продуманої структури, та функціональним залученням кожного учасника, а також чітким координуванням кожного етапу роботи [63, с. 55; 4; 77 с. 5; 83, с. 88, с. 9; 121, с. 5].

Вибір даних проєктів чудово підійде для дослідження історії родини, традицій, населеного пункту, вулиці, об'єктів культурної та історичної спадщини. Також можна запропонувати наступні теми: «Історія становлення дисидентського руху: документи, листи, звернення, маніфести», «Жіноче обличчя дисидентського руху», «Висвітлення правозахисної діяльності дисидентів західними ЗМІ».

Ігрові проєкти визначають ролі учнів, які можуть імітувати історичних постатей, відтворювати їхні стосунки у певних ситуаціях. З допомогою ігрових проєктів здобувачі освіти отримують не тільки знання, але й соціальний досвід [63, с. 55; 96 с. 683]. Орієнтовані теми: «Рольова гра: таємниці архівів КДБ», «Брейн ринг: українська політика у мемах», «Україна після війни – розробка індивідуального стартапу, його презентація: рольова симуляція».

Існують відмінні параметри щодо класифікації проєктів: за предметно-змістовим спрямуванням проєкти є монопредметними та міжпредметними. Монопредметні проєкти виконуються у рамках одного предмета, хоча окреслюють застосування знань з інших навчальних предметів («Історія рідного краю в контексті загальноукраїнських подій Першої світової війни») [27, с. 72]. Міжпредметні або інтегровані проєкти передбачають залучення знань одразу з декількох навчальних дисциплін, та консультування вчителів предметників, часто дані проєкти виконуються у позаурочний час. («Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців») [27, с. 72; 96, с. 680].

За тривалістю проведення проекти поділяють на: короткострокові (в межах декількох уроків): «Повстанський рух в Україні 1920–1921 рр.: ідейні основи, практика.», середньострокові (тривалість від кількох днів до місяця): «Причини і негативні наслідки поразки у боротьбі за українську державність в першій половині ХХ ст.», та довгострокові (робота над проектом триває кілька місяців): «Сміливців проти режиму (дослідження діяльності Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод) [154, с. 11; 27 с. 49, 76, 91, 96]. За предметно – змістовою сферою зацікавлень: екологічні («Техногенна катастрофа: Історія Чорнобиля»), правові («Українські адвокати ХХ ст.»), художні («Художнє бачення ХХ ст.: долі українських митців»), телекомунікаційні (Складові телекомунікації: від телеграфу до ШІ») технологічні («Історія унікальних технологічних проєктів»), філософські («Представники філософів в ОУН, УПА»), філологічні («Унікальність скрипниківського правопису»), політехнічні («Стрибок у майбутнє: проблеми форсованої індустріалізації на Донбасі») [153, с. 23].

За характером контактної діяльності проекти розробляються у межах класу, школи, міста, регіону, країни [121, с. 76]. За характером координації: відкрита координація, коли координатор стримано скеровує діяльність учасників проєкту (до прикладу, якщо є потреба у анкетуванні, інтерв'ю, збиранні даних); прихована координація–координатор виступає безпосереднім учасником проєктного навчання [96, с. 680].

Метод проєктів практично реалізувати, як в груповій, парній так і в індивідуальній формі, котра завше буде орієнтована на самостійну діяльність учнів [63, с. 54]. Перевагами індивідуальної форми виконання проєкту виступає план роботи, який може бути виконаний і скорегований з максимальною точністю; почуття відповідальності, що формується в учня під час виконання роботи, адже він усвідомлює, що результати залежать від нього особисто; здобуття досвіду на всіх етапах роботи проєктної діяльності [113, с. 118].

У парній та груповій формі відповідно до здібностей та якостей учнів можлива реалізація функціональної ролі, за допомогою якої учні висвітлюють свої сильні сторони. Учні часто обирають такі ролі: ексурсовод-проводить віртуальні екскурсії; оратор – усно презентує проєкту; аналітик-аналізує і систематизує інформацію; соціолог-розробляє та проводить різноманітні опитування; картограф-розробляє інтерактивні карти [88, с. 17; 160].

З допомогою методу проєктів під час вивчення новітньої історії можна реалізувати наступні завдання. Здійснення учнями дослідницьких та практичних завдань, з допомогою яких учні відчуватимуть себе відповідальними до залучення суспільних процесів; покращити навички ефективної комунікації з зовнішнім світом: спілкування з вчителями, вихователями, працівниками архівних установ та бібліотек, розширення соціального оточення, ознайомлення з різноманітними культурами; умови роботи над методом проєктів дають можливості для розвитку в учнів впевненості у власних діях, можливостях, а ситуація успіху може слугувати стимулом для особистісного самоствердження; процес проєктної діяльності допомагає залучити практично-орієнтованих учнів котрим важко реалізовувати індивідуальні можливості під час уроку, до вирішення проблемного завдання. Окрім цього історичні проєкти надають широкі можливості у розвитку міжпредметних зв'язків, адже можуть тісно бути пов'язаними з географією, лінгвістикою, технологіями, мистецтвом, економікою, правознавством, інформатикою, природничими науками[151, с. 10; 154, с. 6–7].

Проєкти сприяють розвитку творчих нахилів учнів, які дозволяють втілювати індивідуальне або колективне бачення при вирішенні проєктних завдань [132, с. 5]. Учні можуть знімати короткометражні документальні фільми, писати художню літературу на основі історичних подій, розробляти цифрові проєкти на основі власного нестандартного, унікального бачення, створювати веб-сайти, проводити історичні форуми, круглі столи, видавати збірник на основі проведених досліджень [151, с. 6]. Використовувати онлайн

архіви, онлайн – музеї, онлайн інструменти для створення інтерактивних вправ, квестів, ребусів, 3D моделей історичних об'єктів. У ході самостійного пошуку інформації учасники можуть використовувати цифрові карти, інструменти для створення хронологічних вимірів, створювати ментальні карти. Застосовувати онлайн додатки для планування свого часу.

Унікальність методу проєкту, окрім диференційованого процесу полягає у забезпеченні інклюзивного освітнього процесу [151, с. 6]. Проєктне навчання дозволяє учням обирати теми, стилі, підходи до навчання, а також способи самовираження у вигляді письмових або візуальних, мультимедійних форматів [151, с. 6]. Вчитель повинен індивідуально надавати підтримку та інструкції учням з особливими освітніми потребами (далі ООП), сприяти взаємодії в колективі, просувати принципи загального дизайну, що відповідатиме потребам і здібностям усіх учнів. Варто зосереджувати увагу і на розвитку культури, що має на меті забезпечити досягнення учнівських цілей, що у свою чергу сприятиме мотивації та впевненості у власних силах, і сприятиме залученню учнів з ООП. Залучати психологів, асистентів, логопедів до модифікації навчальних рекомендацій до проєктного навчання. Надавати учням з ООП додаткові інструменти та технології, які сприятимуть демонстрації їхніх ідей. Створити в класі атмосферу з відзначенням цінності та унікальності сильних сторін кожного учня [151, с. 69–71].

В межах вивчення курсу історії метод проєктів отримує перевагу, оскільки може бути реалізований в обсязі всього програмного матеріалу [63, с. 54]. Опираючись на навчальну програму з історії України пропонуються наступні теми учнівських проєктів з матеріалізованими кінцевими продуктами, які можуть бути виконані як у груповій так і в індивідуальній формі: «1918 р. Гетьманат Павла Скоропадського: Здобутки та прорахунки» (див. Додаток Щ.1), «П. Скоропадський: шлях від генерала до гетьмана» (інтерактивна дошка, інформацій лист-біографія) (див. Додаток Щ.2); «Україна у вирі 1920 – 1921 рр.» (див. Додаток Щ.3), «Порівняльний аналіз політики А. Денікіна та П. Врангеля, щодо України» (інфографіка) (див.

Додаток Щ.4); «ЗУНР – одірвана частина України» (інтелект схема) (див. Додаток Щ.5); «НЕП як новий напрямок економічний політики: хронологія запровадження» (майн карта) (див. Додаток Щ.6); «Розстріляне Відродження: трагічна сторінка української культури» (історична довідка) (див. Додаток Щ.7); «Чи була «лагідна» українізація?» (історична довідка) (див. Додаток Щ.8); «Колективізація. Голодомор: до дня пам'яті жертв Голодомору.» (брошура пам'яті) (див. Додаток Щ.9); «Український Рух Опору під час воєнних дій 1941–1942 рр.» (блок-схема) (див. Додаток Щ.10); «Український національно-визвольний рух в 1941–1943 рр.» (інтерактивна дошка) (див. Додаток Щ.11); «Вирішення українського питання комуністичними режимами: Вісла і Захід» (схеми) (див. Додаток Ю.1,Ю.2); «Поміж репресій та депортацій: життя у повоєнний період» (інтерактивна дошка) (див. Додаток Ю.3); «Тактика придушення українського визвольного руху протягом повоєнного десятиліття»; (блок схема) (див. Додаток Ю.4); Культура повоєнної доби (блок-схема) (див. Додаток Ю.5); «Еволюційний тоталітаризм» (мозковий штурм) (див. Додаток Ю.6); «Шістдесятники та дисиденти: крах відлиги – надія застою» (фотоальбом, схеми, таблиці) (див. Додаток Ю.7, Ю.8, Ю.9); «Україна в умовах трансформації суспільно-політичного розвитку (друга половина 1980-х – 1991 р.)» (сторітелінг) (див. Додаток Ю.10); «Перші соціально- економічні зміни незалежної України: 1991–2004 рр.» (схема) (див. Додаток Ю.11); «Президентська діяльність В. Ющенка» (круглий стіл) (див. Додаток Ю.12); «Революція Гідності» (оцифрована виставка) (див. Додаток Ю.13); «Еволюція російсько-українських відносин» (стрічка часу) (див. Додаток Ю.14); «Від АТО до повномасштабного вторгнення» (хронологічна стрічка часу). (див. Додаток Ю.16).

У ході проєктної діяльності учні навчаються планувати свою роботу, працювати в групі, застосовувати декілька джерел інформації, самостійно шукати, структурувати, сортувати та накопичувати матеріал, аналізувати та аргументувати факти, формувати власну точку бачення, приймати рішення,

вирішувати проблему, працювати як індивідуально так і в колективі, розподіляти функціональні обов'язки, презентувати власну роботу, оцінювати себе та інших, усвідомлювати національно та загальнолюдські цінності, обумовлювати своє місце в суспільстві усвідомлюючи особисту роль [68, с. 89, 91; 96, с. 678].

Варто роз'яснити чому метод проєктів робить великий акцент на колективній діяльності: дана діяльність дозволяє учням використовувати досвід інших учнів, набувати власний, а також вчитися на помилках, адже набуті усвідомленні знання самостійною діяльністю є поглибленими і практико-орієнтованими [95, с. 4]. Робота над проєктом дозволяє учням розвивати соціальні, комунікативні, інтелектуальні навички, а також навички співпраці у процесі навчання [63, с. 55].

Проєкт дає можливість вчителю звернути увагу на наступні особисті якості учня: наполегливість, зацікавленість, самокритичність, мобільність, самооцінювання, здатність до врахування майбутнього вибору, сміливість, констатування позитивних результатів і прагнення виправляти негативні результати. Відповідно, дані особисті якості полягають у всебічному розвитку учня, як особистості так і майбутнього професійного фахівця, спроможного до самовдосконалення та професійного зростання [70, с. 42].

Також для роботи над проєктом можна запропонувати наступні теми: реконструкції історичних подій: «Злука УНР і ЗУНР; 1941 р.: трагедія Хрещатика»; «Публічний протест під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків»»; «Акт проголошення Незалежності України»; інтерактивна карта: «Хронологія подій АТО»; «Голограма українського дисидента: В. Симоненка, В. Стуса, А. Горської, І. Світличного, Н. Світличної, І. Калинець (на вибір)»; цифрова графіка: «Зміна інфляції впродовж Незалежності»; цифрова дошка: «Здобутки і втрати української культури»; квест: «Ключові події Української Революції»; ребуси: «Ключові терміни періоду «перебудови»; «Створення серії біографічних подкастів про зв'язкових жінок УПА»; ментальна карта: «Методи боротьби з «інакодумством»; створення короткометражної анімації

про тяглість української традиції від Української революції до сучасності; ігри-загадки: «мозаїка карт» на основі карт, схем, архівних документів потрібно прослідкувати зміни українських кордонів після Другої світової війни; гра-симуляція: «Вибори президента України»; запис аудіо лекції про український андеграунд; AR та VR технологій: «Віртуальна екскурсія музеєм сучасного мистецтва».

Перед вибором теми, вчителю слід провести попередню діагностику щодо проєктних вмінь, та інтересів здобувачів освіти, та обізнаності в даній темі. Найпростішим приладом перевірки може слугувати анкета, котра містить такі запитання: Що вам відомо про проєктну діяльність? Чи є у вас досвід виконання проєктної діяльності (якщо так, то за якими темами)? Які форми захисту проєкту вам відомі? Який вид роботи може вас зацікавити під час роботи на проєктом?. Результати анкетування допоможуть визначити рівень підготовки і досвіду учнів при формуванні робочих груп з урахуванням таких факторів, як психологічна сумісність, рівень згуртованості та володіння теоретичним матеріалом [160].

На сьогоднішній час загально проєктна технологія складається з п'яти основних етапів: постановка проблеми, яка потребує вирішення; проектування (планування роботи, вибір форм і методів); пошук інформації (збір, відбір, систематизація); продукт (завершення розробки, та оформлення матеріалу); презентація (представлення результату вирішеної проблеми) [160].

Функціональна роль вчителя змінюється у залежності від етапу роботи над проєктом: проєктувальник – основоположник засад проєкту до його виконання; фасилітатор – консультант – вчитель розробляє питання, які стимулюють учнів до роздумів і самостійного моделювання розбіжних ситуацій; спостерігач – стежить заходом виконання роботи учнів; мотиватор-ставити запитання дослідницького напрямку, водночас створює для здобувачів освіти ситуації успіху і свободи самовираження, які забезпечать високий рівень мотивації [70, с. 42; 83 с. 3; 130, с. 5]. Варто зазначити, що під час проєктного навчання трансформуються відносини «учитель – учень». Учителю

допомагає учневі окреслити мету завдання; учитель рекомендує учневі джерела для здобуття знань; учень – активний суб'єкт навчання, вчитель наставник, що створює умови для розвитку пізнавально-трудової діяльності [96, с. 683–684].

Основними аспектами оцінювання проєкту виступають знання, уміння, навички, слід зауважити, що знання не виступають головним фактором оцінки, пріоритетним об'єктом оцінювання має виступати аналіз діяльності учнів [132, с. 5]. Критеріями оцінювання проєктної діяльності виступають наступні досягнення учнів: якість відповіді: повна, неповна, логічна, доказова, творча, фрагментарна, обґрунтована; повнота, глибина, системність, узагальненість, правильність, гнучкість знань; сформованість базових компетентностей, та предметних умінь і навичок; вміння, порівнювати, аналізувати, підбивати, синтезувати, абстрагувати інформацію; нестандартність вирішення проблеми [155, с. 24–25]. Слід залучати колегіальне оцінювання, щодо робіт їхніх колег, це дасть змогу учням вчитись одне в одного. Не варто випускати з уваги і важливість самооцінювання, яке стимулюватиме учнів до роздумів над індивідуальним прогресом [151, с. 72–73].

Задля ознайомлення учнів зі змістом проєктування і критеріями його оцінювання доцільно провести консультацію, під час якої використовуються інструкції з характеристикою етапів проєктної діяльності, варіаціями представлення кінцевого результату [160].

Таким чином, метод проєктів дозволяє практично реалізувати діяльнісний підхід в учнів старшої школи. Діяльність учнів спрямована на самостійне здобуття інформації, в ході якої учні виступають активними учасниками освітнього процесу в наслідок чого знання реалізуються в проєкти. Проєкти надають можливості для розвитку ключових компетентностей як: критичне мислення, ініціативність, підприємливість. Учні здобувають дослідницькі навички пошуку, перевірки, та оцінки інформації. Метод проєктів робить акцент на комунікації та співпраці учасників, проєкти з новітньої історії виступають ефективним засобом

соціалізації та інклюзії збірних класів, сприяють пізнанню та взаєморозумінню одне одного. Робота на проєктом дозволяє проявити сильні сторони та розвивати слабкі сторони учасників процесу.

Вчитель у свою чергу створює проблемне завдання та необхідні умови, що мотивуватимуть учнів для його розв'язання. Проєктне навчання дозволяє інтегрувати знання з різних предметів одночасно, застосовуючи при цьому інтерактивні методи навчання. Метод проєктів виступає одним з стратегічних методів в освітньому процесі, який дозволяє залучити кожного учня до роботи, пропонує нестандартні вирішення ситуації, інтегрує знання з декількох предметів формуючи цілісне світоприйняття, сприяє розвитку формувального мислення (критичного, аналітичного, творчого), з допомогою якого учні презентують практичну цінність результатів проєкту, що сприяє комплексному поглибленню історичних знань.

РОЗДІЛ 7. МЕТОД ПРОЄКТІВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Проектна технологія допомагає сформувати ключові компетентності на основі активного пошуку учнем інформації, та її творчої презентації. Базуючись на розвитку критичного мислення, командної співпраці, а також емоційного інтелекту у історичній освіті, проєкти, спрямовані на тлумачення, аналіз та оцінку історичної події [151, с. 5]. Зважаючи на це, проєктне навчання не окреслюється межами вивчення дат і фактів, а надає змогу учням досліджувати історичні епохи та події, проводячи взаємозв'язки з сучасними подіями, аналізуючи вторинні і первинні джерела інформації, учні стають активними учасниками навчального процесу. У ході створення проєкту розвиваються навички, що стануть у нагоді у подальших життєвих обставинах [151, с. 5–7].

Державний стандарт профільної середньої освіти зазначає, що метою профільної освіти виступає розвиток особистості здобувача освіти завдяки утвердженню у школярів національної і громадянської ідентичності та формування компетентностей, які виступають необхідними компонентами у подальшому життєвому шляху, формують самостійність, відповідальність, комунікацію, сприяють соціалізації, активній громадській позиції. Активна громадська позиція базується на повазі до прав людини, духовних надбань українського народу, національній свідомості, стійкості [26].

Метод проєктів забезпечує компетентнісний розвиток учнів шляхом практичної реалізації наступних умінь: застосування знань для вирішення конкретного завдання; орієнтування в інформаційному просторі; пропонування декількох варіантів вирішення поставленої перед ними проблеми; генерація ідей та залучення знань з різних сфер; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; висунення гіпотез. Попри те, учні здобувають

навички колективної співпраці, та співпраці з будь-яким партнером; навички взаємодопомоги при виправленні помилок у групі; планують час, процес, діяльність; перед прийняттям рішення прогнозують його наслідки; аналізують індивідуальну і колективну діяльність; навчаються вести дискусію і відстоювати власну точку зору, та знаходити компроміс [156].

Вчитель пропонуючи проектну діяльність учням повинен організувати роботу, таким чином щоб учні навчилися окреслювати основну і поточні мету і завдання; добирати оптимальні способи їхнього вирішення; діяти самостійно; здійснювати аналіз отриманої інформації; об'єктивно оцінювали результат здійсненої роботи [157].

Початкове завдання вчителя полягає у тому, щоб створити умови для розкриття в школярів зацікавлення у пізнавальній діяльності, самоосвіті і застосуванні набутих знань на практиці [156]. Надалі вчитель моделює різноманітні ситуації, які спонукатимуть учнів для роздумів, та запитань, про те вчитель повинен утриматись від підказок. Створюючи ситуації для активної самостійної діяльності, вчитель в оціночній формі не повинен вказувати на недоліки [152].

В рамках цілого проєкту учитель у ролі консультанта допомагає учням організувати та спланувати навчальну діяльність, задаючи питання, які допоможуть учням виправити помилки під час роботи. Спостерігаючи і координуючи проектну діяльність вчитель аналізує проміжні результати досягнень учнів [156].

Перед проєктом вчитель повинен організувати гнучкий графік, щоб було виділено додатковий час у разі зміни проєктної діяльності на основі прогресу і запитів учнів. Слід переконатися, що завдання, які постають перед учнями практично реалізувати упродовж зазначених термінів, та чітко пояснити учням суть завдання, критерії оцінювання і очікуванні результати, таким чином в учнів постане відчуття відповідальності і структурованості. Розробляючи графік виконання проєкту слід залучити до його планування і самих учнів це допоможе розвинути в учнів відчуття приналежності до організації процесу,

учні матимуть змогу вносити корективи у графік у разі швидшого або повільнішого виконання поточних завдань [151, с. 18–20].

У разі планування довгострокового проєкту, учителям слід розробити диференційований графік на основі різних стилів навчання, здібностей і зацікавлень учнів. Завершальним етапом проєкту для вчителя виступає відзначення досягнень учнів. Окрім цього, учні повинні здійснити індивідуально самоаналіз і рефлексію, внаслідок чого усвідомлять цінність виконаної ними роботи. Робота над проєктом здійснюється у декілька етапів: Підготовчий етап – на цьому етапі визначаються: мета, завдання, тема проєкту, які повинні відповідати державному стандарту і навчальній програмі; окреслюються результати і досягнення, якими учні повинні оволодіти у ході роботи над проєктом [151, с. 19–20].

Етап планування передбачає: висунення проблеми, яку потрібно вирішити та аналіз запропонованих гіпотез, щодо її вирішення; аналіз первинних і вторинних джерел інформації; підбір методів аналізу інформації; встановлення часових рамок; розподіл завдань між учасниками проєкту [65, с. 152; 162, с. 100]. На аналітичному етапі відбувається пошук інформації та, її, обговорення з іншими учасниками; виконання проміжних завдань; відбір даних [65, с. 152; 153, с. 20] Практичний етап передбачає аналіз інформації, її узагальнення і класифікацію; формулювання висновків; виготовлення кінцевого матеріалізованого продукту [100, с. 8–9].

У Державному стандарті профільної середньої освіти громадянської та історичної галузі окреслено компетентнісний потенціал, яким повинен оволодіти кожен учень [26]. Висвітлюючи тему життя і діяльності А. Горської у профільній школі, ми пропонуємо наступні приклади завдань для розвитку і вдосконалення конкретних компетентностей.

Першою компетентністю історичної та громадянської галузі виступає вільне володіння державною мовою, що передбачає тлумачення різноманітних видів джерел, на історичні та актуальні суспільні теми; (аналіз «Щоденників» Л. Танюка, у яких описані спогади про знахідки у Биківні); володіння

поняттєво-термінологічним апаратом історичної і громадянської освітньої галузі; (розуміння наступних термінів: «відлига», «шістдесятник», «дисидент», «інакодумець», «самвидав» «застій», «авангард», «нонконформізм», «Клуб творчої молоді «Сучасник»); створення тексту та медіа тексту на історичну тематику (створення оповідання, відео матеріалу про життя і діяльність А. Горської); фото виставка, цифровий плакат про мистецькі твори художниці та мозаїчні панно; репортаж про діяльність А. Горської у КТМ; повага до української мови та усвідомлення, що українська мова виступає як державотворчий фактор української нації (розуміння чинників, чому активно запроваджувалась русифікаторська політика та свідомий перехід А. Горської на українську мову) [26; 28; 29; 30; 31].

Математична компетентність окреслює представлення інформації у таких форматах, як: графіка, таблиця, схема (визначення кількості учасників у КТМ, зокрема і в художній секції; охарактеризувати скільки учасників шістдесятницького руху було заарештовано у 1965 р); охарактеризувати кількість судових процесів на які А. Горську викликали у ролі свідка; проаналізувати кількість, мистецьких, поетичних творів, збірок, заходів присвячених пам'яті А. Горської; співставлення інформації з різних видів джерел (на основі висновків Л. Танюка, А. Горської В. Симоненка щодо кількості жертв у Биківні з офіційними статистичними даними оприлюдненими на сьогоднішній день); можливість застосування математичних методів задля бачення комплексної картини соціальних, політичних, економічних проблем («Лист-139», який А. Горська підписала, щодо порушення прав людини під час судових процесів, як наслідок А. Горську вдруге виключають зі СХ УРСР, що у свою чергу означало втрату державних замовлень і заробітню плату) [26; 28; 29; 30; 31].

Культурна компетентність передбачає вивчення напрямів культури минулого і сучасності (розвиток мистецького переходу А. Горської від соцреалізму до монументалізму; висвітлення народних мотивів у мистецьких

творах А. Горської); розгляд здобутків українського мистецтва у контексті світового та європейського мистецтва (порівняння монументальної творчості А. Горської з творчістю мексиканських монументалістів); участь у збереженні культурних пам'яток (підтримка петиції про «Захист і збереження мозаїки Алли Горської та будівлі ресторану «Вітряк») (див. Додаток Я); створення нової петиції із закликом про «Збереження мозаїки "Птах" Алли Горської та Віктора Зарецького і споруди закладу громадського харчування «Супій» в селі Гельмязеві Черкаської області» та її популяризація через соцмережі; оцінювати значення впливу певної спільноти на формування поглядів і переконань особи (вплив КТМ на усвідомлення української ідентичності, та участь у відновленні українських традицій таких як колядування, покладання квітів до могили Т. Шевченка, організація вечорів пам'яті та поезії) [26; 28; 29; 30; 31].

Інноваційність прогнозує розвиток ініціативності (ініціатива організації вечорів пам'яті, художніх виставок, вечорів поезії, неформальних акцій у сфері культури на прикладі шістдесятників, які ініціювали дані вечори у політичній атмосфері страху, заборон і репресій); представлення інноваційних ідей (висвітлення діяльності А. Горської за допомогою ІІІ, цифрових додатків, сторітелінгу, скрайбінгу, соцмереж) [26; 28; 29; 30; 31].

Навчання упродовж життя передбачає володіння такими вмінням як: аналіз і узагальнення набутої інформації (які конкретні дії А. Горської можна трактувати як опозиційну діяльність щодо влади?); вказувати на вагомість навчання протягом життя (приклад пошуку А. Горською власного жанру та експериментування з різними стилями у мистецькій діяльності протягом життя, викликане сталим бажанням не залишатись у творчій «тіні» свого чоловіка В. Зарецького) [26; 28; 29; 30; 31].

Громадянська і соціальна компетентності передбачають повагу до прав і свобод людини, рівність прав кожної людини (приклад індивідуальних, та колективних заяв до вищих органів влади з вимогою дотримання процесуальних норм законності під час ведення слідства представниками

державних органів влади, дії на підтримку О. Заливахи, В. Чорновіла, щодо незаконного засудження); спроможність до національної протидії (вираження елементів української ідентичності у монументальному мистецтві, вивчення української мови у той час коли російська вважалась мовою «перспектив»); ведення боротьби за Шевченка; захист незаконно засуджених в'язнів; розповсюдження самвидаву з метою висвітлення правди в умовах тотальної цензури; включення українських мотивів у ескізи сценографічних постановок над якими працювала А. Горська; громадянська витримка у виявленні громадянської ідентичності в умовах небезпечного зовнішнього впливу (непохитність у власних показах під час допиту у КДБ з наявністю погроз у справах Я. Геврича, Є. Кузнєцової, О. Мартиненка, І. Русина, О. Заливахи, В. Чорновіла, В. Мороза); протистояти вираженню дискримінації, насильству, негативним стереотипам (підписання А. Горською «Листа 139» проти політичних переслідувань і наслідки з якими вона стикнулася через свій підпис) [26; 28; 29; 30; 31].

Підприємливість і фінансова грамотність окреслює, що учні виявляють уміння передбачати вплив психологічних факторів на рішення людей у різноманітних економічних ситуаціях (А. Горська якщо б вона працювала в чітко окреслених рамках соцреалізму, отримувала б великі державні замовлення і мала б відповідну заробітну плату. Позаяк, у свої творчості, А. Горська схилялась до висвітлення народних елементів у мистецтві, що не відповідало канонам соцреалізму, її роботу могли оплатити продуктами харчування. Незважаючи на важке економічне становище, А. Горська розносила продукти своїм друзям); організовувати командні проекти з прогнозуванням його результату (організація, розвиток, шляхи поширення каналів розповсюдження самвидаву. Роль В. Чорновіла, А. Горської, І. Світличного у даній мережі) [26; 28; 29; 30; 31].

Під час роботи над проектом школярі розвиватимуть наступні уміння: використовуватимуть цифрові технології для пошуку і перевірки інформації; зможуть піддавати критичному аналізу онлайн-медіа, зокрема і клікбейт

заголовки, що часто використовуються для маніпуляції інформацією; дотримуватись принципів академічної свободи (наявність можливості самим обирати форми, методи і засоби у роботі над проєктом). Розвиваючи дані вміння учні вдосконалюватимуть інформаційно – комунікативну компетентність [26; 28; 29; 30; 31].

Робота з документами, листами, щоденниками, мемуарами, фотоматеріалами – розповідає про епоху в якій жила А. Горська. Аналіз даних джерел, сприяє розвитку критичного мислення, оскільки учні зіставляють та перевіряють достовірність інформації, поглиблюють історичні знання і формують власну думку, що сприяє ефективності проєкту. Для поглибленого розуміння учнями історичного контексту вчителів слід заохочувати залучення до проєкту цифрові онлайн-інструменти, освітні платформи, веб сайти, інтерактивні карти, мультимедійні платформи для створення цифрових презентацій. Практикувати екскурсії до музеїв, бібліотек, місцевих архівів, де можна знайти джерела, що стосуються діяльності А. Горської та експонати мистецької творчості [151, с. 17, 21].

Одним з прикладів проєктного навчання, може слугувати створення онлайн виставки мистецьких робіт А. Горської. Для розробки даного проєкту пропонуємо групову форми роботи, кожна група повинна розробити мінні – виставку робіт А. Горської у стилі експресіонізму та примітивізму, де потрібно розробити концепцію виставки: назва, мета, ідея, тематика, суть певного стилю [180]. Даний проєкт виступить інтегрованим, адже учні поєднуюватимуть знання з мистецтва та історії. Вчитель може рекомендувати наступні онлайн сервіси для розробки проєкту: PhotoPeas, SlideShare, Slidely, Canva. Перераховані сервіси надають можливість учням створювати виставки у вигляді слайд шоу та фото каруселі, розробляти різноманітні вікторини, є можливість одразу писати коментарі, а також змога за допомогою лінків розміщувати розробку виставки у соцмережах [90, с. 187]. Додатковим креативним елементом повинна виступити можливість намалювати онлайн

відвідувачем власну картину через смартфон, або ноутбук у вибраному ним стилі.

Прикладом творчого проєкту може виступати створення репортажу. Учні постають у образі шістдесятників, дисидентів, та відтворюють спогади сучасників А. Горської на основі яких створюють репортаж: «Алла Горська-душа українського», що має на меті відтворити роль А. Горської у шістдесятницькому середовищі. Так учні розповідають спогади Н. Світличної, М. Коцюбинської, І. Жиленко, Г. Зубченко, Р. Мороз, І. Світличного, Л. Танюка, В. Чорновіла, О. Заливахи, Є. Сверстюка, Л. Семикіна, С. Білокінь, Б. Плаксій. Кінцевий продукт постає у вигляді відеоматеріалу, який учні можуть урізноманітнити фотоматеріалами А. Горської з близькими друзями та однодумцями. Змонтувати даний матеріал учні зможуть за допомогою таких додатків, як: Inshot, Caption, Verbsa, Vlipsy, VN.

При роботі над згаданим проєктом школярі розвивають наступні навички: креативність – учні на власне бачення подають інформацію зі своєї уяви, що стимулює творчий потенціал; навичка командної роботи – учні розподіляють ролі, обов'язки, разом розробляють нестандартні ідеї подачі певної інформації; навички роботи з медіа ресурсами – учні навчаються працювати з цифровими медіа(текст, аудіо, відео, музика, анімація) та мають можливість здійснювати критичний аналіз, щодо їхнього впливу на суспільство; розвиток технічної грамотності – учні практикують навички роботи з новими для себе інструментами, відео редакторами. Не менш важливим виступає те, що побачивши кінцевий результат своєї роботи учні здобувають впевненість у собі, та збільшують віру у свої можливості [149].

Для індивідуального довгострокового проєкту можна запропонувати тему: «Пам'ять про Аллу Горську у мозаїчних панно». Мета проєкту полягає у висвітленні інформації стосовно мозаїчних комплексів минулого століття, які А. Горська розробляла на Донеччині. Проєкт можна реалізувати у вигляді цифрового плакату на якому у хронологічному порядку висвітлити відомості про історію створення мозаїки, спогади співавторів про те в яких умовах

розроблялись мозаїки, фотографії, висвітлення географічного розташування даних комплексів, та вставити скріншоти кадрів з фільму Григорія Кохана «Кам'яний живопис». Окрім цього, учні можуть висвітлити уривки творчих записів А. Горської стосовно роботи над панно [38, с. 273–284, 308–333].

Довгостроковий, інтегрований проєкт на тему: «Алла Горська, мисткиня, шістдесятниця, правозахисниця». Для роботи над даним проєктом учнівський колектив буде поділений на три групи. Перед першою групою поставатиме завдання у висвітленні мистецької творчості А. Горської включно з її сцено графічними розробками. Учні на основі творчих робіт повинні проаналізувати, як А. Горська намагалась за допомогою мистецтва апелювати до української ідентичності, та висвітлити події з біографії художниці, що привели її до національної самосвідомості. Друга група висвітлює роль А. Горської у КТМ «Сучасник», а також відносини А. Горської з іншими учасниками шістдесятницького руху: В. Симоненком, Л. Танюком, Л. Костенко, О. Заливахою [179]. Третя група аналізує колективні та індивідуальні документи до радянських органів влади, які підписувала, та які вимагали дотримання правових норм, а також роль А. Горської у судових процесах над О. Заливахою, В. Чорновілом, В. Морозом, створення заяв на їхній захист.

Розробка проєкту розрахована на цілий семестр, оскільки потребує опрацювання спогадів сучасників художниці, авторських записів мисткині, ознайомлення з документами, що стосуються правозахисної діяльності А. Горської за допомогою електронних архівів, вичерпний аналіз IV випуску «Українського Вісника», який присвячений А. Горській, і у якому міститься інформація стосовно біографії, творчості, та опозиційної діяльності художниці.

Створення плакату на тему: «Київський організаційний центр шістдесятництва: Клуб творчої молоді «Сучасник»». Актуальність даного проєкту полягає у висвітленні переходу учасників клубу від культурницької до громадської активності. Перед учасниками проєкту поставлено завдання

висвітлити інформацію, яка стосується секцій клубу, учасників певних секцій та їхніх досягнень, простежити, які перешкоди влада застосовувала, для перешкоджання діяльності КТМ; охарактеризувати вечори пам'яті, які були організовані КТМ, та роль А. Горської у їхній організації [169].

Основою джерельною базою даного проєкту, виступатимуть щоденники Л. Танюка, який детально описує, якою була роль мисткині в організації КТМ, а також спогади інших сучасників А. Горської. Школярі можуть фактично від перших осіб дізнатись, як особи від яких тоталітарне суспільство вимагало дотримання принципів системи, намагались боротись за прояви власної індивідуальності. Учні зможуть на основі суб'єктивних точок зору проаналізувати в яких умовах формувався світогляд особистості, що належала до шістдесятницького руху, і як учасники КТМ включно з А. Горською трактували дії влади у перешкодженні їхньої творчості, що створювало атмосферу недовіри [97, с. 290–293].

Іншим прикладом проєкту слугуватиме створення інтерактивного журналу зі статтею, яка присвячена розбиттю вітражу у Київському університеті. Прикладом заголовка може слугувати: «Шевченко бунтар – страх радянської ідеології». Перед учнями постає завдання охарактеризувати у публіцистичному стилі резонанс навколо розбиття вітражу, дати системну характеристику, чому саме вітраж трактували, як «ідейно-хибний»; що саме вказувало те, що автори вітражу відхилились від установлених канонів соцреалізму; визначити як держане замовлення даного вітражу, кожен етап роботи над котрим узгоджувався з керівництвом завершився виключенням А. Горської зі СХ УРСР. Публікацію можна підсилити фотографіями вітражу, а також портретами авторів з доповненими репліками очевидців тієї ситуації: І. Жиленко, М. Коцюбинської [33, с. 183; 78, арк. 19; 99].

У формі сторітелінгу учні мають розповісти біографію А. Горської, з акцентувавши увагу на важливості самосвідомості та ідентифікації себе як українця. Сторітелінг – це розповідь певної історії з акцентом на емоційній зав'язці, оскільки аудиторія запам'ятає історію завдяки тому, що вона

відчувала під час розповіді: смуток, захоплення, страх, радість, здивування [91, с. 146]. Основним елементом розповіді повинен постати конфлікт А. Горської, як митця та правозахисниці з радянською системою, яка намагалась зламати будь яку окрему національну ідентичність і нав'язати людині трактування себе як радянської людини [84, с. 128]. Основна мета проєкту у формі сторітелінгу полягає у поданні власного бачення історії життя А. Горської. Важливою складовою сторітелінгу є початок розповіді, який повинен бути динамічним і захопити глядача, а також кульмінація, яка повинна вказувати на завершеність подій [111, с. 147–148].

Наведемо загальну схему сторітелінгу одразу з прикладом до нашого проєкту: основна тема: висвітлення каральних заходів проти А. Горської, яка відстоювала та вимагала дотримання елементарних норм законодавства. Персонажі: А. Горська, В. Зарецький, Л. Танюк, В. Симоненко, Н. Світлична, В. Стус, Є. Сверстюк, Л. Костенко, О. Заливаха, В. Чорновіл, І. Світличний, Г. Зубченко, Г. Севрук, Л. Семикіна; хронологія – логічний, послідовний виклад головних подій життя А. Горської з урахуванням епохи в якій мисткиня творила; суть історії-показати шлях А. Горської від народження у русифікованій родині, відтворення народних звичаїв у мистецтві до правозахисної діяльності, що була спрямована на захист її друзів, які стали жертвами незаконних судових процесів, і яка можливо стала причиною її загибелі. Для того, щоб сторітелінг був успішно реалізований потрібно дотримуватись наступних ознак: грамотна подача історії; присутність у розповіді певна інтрига або ж таємниця; зв'язок історії з цільовою аудиторією; проста але емоційна подача інформації [111, с. 146–147].

Сторітелінг сприяє: активізації уваги школярів, роз'яснює складні теми, сприяє мотивації і залученості дітей до освітнього процесу, удосконалює комунікативні та мовленнєві навички, розвитку емоційного інтелекту школярів, уяви, пошуку інноваційних шляхів вирішення проблеми [91, с. 148; 161; 163]. Окрім того, сторітелінг надає можливість на основі причинно-наслідкових зв'язків переосмислювати певні історичні події, та надає

можливість у певній ролі зануритись у конкретну епоху з конкретними подіями [165].

Ми пропонуємо даний проєкт розробити у цифровому вигляді у форматі відео матеріалу, допоміжними засобами можуть виступати: ілюстрації, анімації, фотоматеріали, різнопланові додатки для монтажу, які допоможуть накласти фільтр, змонтувати відео, або ж змінити голос, що у свою чергу допоможе активнішому візуальному сприйняттю [161].

Однак даний проєкт може бути виконаний у форматі розповіді від першої особи, тобто учень бере на себе роль А. Горської і подає розповідь індивідуально за своїм баченням, такий формат зробить більший емоційний зв'язок з глядачем. Проте, учням пропонуються і наступні формати сторітелінгу: усний – інтерв'ю або публічний виступ; письмовий пост у соцмережі, стаття, кейс; цифровий у поєднанні з візуальним – інфографіка, відеоматеріал, серії сторіз у соцмережах, короткометражний фільм [161].

Сторітелінг допоможе передати життєві цінності А. Горської, зрозуміти психологічний аспект її особистості, охарактеризувати рішення і дії А. Горської, щодо конкретних складних ситуацій у житті таких, як виявлення правди у Биківні, заборона театральних постановок, виключення зі СХ УРСР, арешти однодумців, виявлення стеження за собою та їхнє вирішення. Також, сторітелінг допоможе винести цінні уроки щодо конкретних ситуацій у житті художниці [91, с. 146–147].

Для ігрового проєкту пропонуємо рольову симуляцію «70-ліття А. Горської та Івана Світличного». Учням пропонується в імітований формі відтворити: сценарій святкування, з доповненням індивідуально розроблених квестів і завдань для підвищення активності; виголошення промови Центрального Ювілейного Комітету голови В. Чорновіла, та особистих побажань ювілейникам; створити у жартівливому форматі індивідуальні запрошення для учасників заходу маючи за основу запрошення розроблені А. Горською; підібрати подарунки для іменинників [61, с. 146–147; 86; 190].

Темою практико-орієнтованого проєкту виступатиме: «Шевченківський код у житті і творчості А. Горської». У цьому проєкті учні повинні зосередити увагу не тільки ситуації з вітражем «Шевченко. Мати», ролі А. Горської у відродженні традиції покладання квітів до могили Т. Шевченка, та організації у КТМ вечорів пам'яті Т. Шевченку. Також слід простежити символізм постаті Т. Шевченка для шістдесятницького руху. Кінцевим результатом виступає створення історичного буклету, присвяченого до шевченківських днів у школі [118, с. 86].

Проектну діяльність можна застосувати і в межах одного уроку. Пропонуємо наступний варіант: підручник з історії України авторства В. Власова, С. Кульчицького, О. Панаріна 2024 р., пропонує практичне заняття на тему: «Феномен українського шістдесятництва» (див. Додаток А1). Перед учнями постає завдання створити майн карту або плакат, який розкриватиме феномен шістдесятництва, базуючись на документальних свідченнях учасників руху. Учні повинні дати відповіді на актуальне питання: «...Чому шістдесятники й сьогодні залишаються взірцями незламності в боротьбі та носіями високої ідейності?». Окрім цього, учням надаються супровідні запитання, які повинні тезисно бути висвітлені у їхньому матеріальному продукті: На вашу думку виділіть найважливіші факти, що стосуються діяльності КТМ; Як за спогадами Леся Танюка, Клуб творчої молоді «Сучасник» перетворився на осередок українського культурного життя? Яке значення мала неоднорідність складу учасників для розвитку клубу?; На основі джерел дайте характеристику діяльності А. Горської та І. Світличного; Виокреміть спогади учасників руху, які підтверджуватимуть, що А. Горська та І. Світличний були душею шістдесятницького руху? Якою була роль А. Горської у відкритті правди поховання у Биківнянському лісі? Як «Меморандуму №2» сприяв тому, що А. Горська, В. Симоненко і Л. Танюк відчули на собі тиск? Яку саме це дає характеристику стосовно суспільно-політичного життя? Що саме сприяло тому, що під час одного з

Шевченківських вечорів, вилучали запрошення розроблені А. Горською? Чому А. Горська особливо дратувала КДБ? [150, с. 96–99].

Проект передбачає групову форму роботи (у кожній групі по п'ять учасників). Учні розподіляють поміж собою певні ролі, та обирають спікера, котрий презентуватиме їхню розробку. За допомогою ШІ від імені А. Горської розробіть офіційний лист-звернення з вимогою дотримання законності під час ведення судових справ О. Заливахи, В. Чорновіла, В. Мороза (на вибір), лист згенеруйте у вигляді зображення [150, с. 111].

Наступні два проекти пропонуються учням на вибір, інтервал роботи над ним розрахований на кілька місяців і рекомендує парну або групову форму роботи. Перший проект розробляється у загальному контексті шістдесятницького руху, вчитель пропонує перелік постатей: А. Горська, О. Заливаха, Л. Костенко, В. Симоненко, М. Коцюбинська, М. Віграновський, Н. Світлична, О. Апанович [179]. Учні з допомогою ШІ перетворюють фотоматеріали, що стосуються А. Горської у зображення, що відповідатиме ознакам мультфільму. На основі даних зображень, учні повинні змонтувати короткометражний анімований мультфільм, який розповість про діяльність А. Горської у мистецькому, шістдесятницькому і правозахисному руслі. Вчитель пропонує наступні безкоштовні нейромережі для генерації зображень: Monica, Picsart, Photoroam; анімацій: Animaker, EaseMate AI Image Animator.

Наступний проект також пов'язаний роботою зі ШІ. Учні обирають також одну постать з вище перерахованого переліку і пишуть з допомогою ШІ оповідання. Наведемо детальніший приклад стосовно А. Горської: Обираючи варіант написання оповідання учні зосереджують увагу на певній події з життя А. Горської, це може бути розбиття вітражу «Шевченко. Мати», діяльність у КТМ виключення зі СХ УРСР у 1968 р., допити у КДБ, або поїздка у концтабірну зону до О. Заливахи. Перевагою роботи над цим проектом є те, що ШІ у малоймовірних випадках подає правдиву історичну інформацію, що стосується життя історичних осіб, тому учасникам доведеться самим детально

опрацьовувати історичні джерела. Однак ШІ допоможе учням розвинути персонажів, створить діалоги, а також допоможе з описами місцевості або рисами суспільно політичного життя періоду «відлиги» і «застою». Нейромережі, які допоможуть учням впоратись з проєктом: Jarvis, Gemini, Claude, Copy.ai, Aria, Wepik, DeepAI.

Ще одним прикладом проєкту є скрайбінг. Скрайбінг – метод розповіді, який супроводжується графічним зображення інформації. Головне завдання скрайбінгу полягає у поясненні матеріалу найбільш простим способом та цікавим форматом. Скрайбінг передбачає використання у ході пояснення матеріалу схем, таблиць, графіків, анімацій, написів, гасел, діаграм, графіків, фотографій, малюнків, символи, музика, написи. Існують два види скрайбінгу: скрайбінг-фасалітація – це коли у реальному часі розповідь супроводжується ілюстративним матеріалом; відео скрайбінг коротке пояснення матеріалу у вигляді відео, яке супроводжується схематичним ілюстративним матеріалом [101, с. 239–240]. Пропонуємо наступні теми проєктів у форматі скрайбінгу: «А. Горська-об'єднуючий фактор руху шістдесятників», «Правозахисна діяльність А. Горської».

Модельна навчальну програму з історії України (поглиблений рівень), модельна навчальну програму інтегрований курсу історії та громадянської освіти: "Історія: Україна і світ" (поглиблений рівень), та модельної навчальної програми інтегрованого курсу історії та громадянської освіти (основний рівень) пропонує наступні теми проєктів: створення історичного портрету А. Горської з аргументацією, щодо її внеску у культуру України; створення сторінки А у соцмережах, виступ у стилі ТЕД (розповідь від імені А. Горської, що вона відчувала під час першої хвили арештів 1965 р.) [101, с. 239–240].

Розробка інфографіки: «Професійне різноманіття шістдесятників»; створення плакатів, листівок: «Найважливіші події у шістдесятницькому русі», написання листа від імені А. Горської до О. Заливахи в ув'язнення; розробка індивідуальної картини у стилі А. Горської; створення листівки:

«Маніфест шістдесятників» (формулювання ідей та прагнень шістдесятників у формі маніфесту) [29].

Дебати у формі «Круглого стола» на тему: «Діяльність Алли Горської як один з елементів загрози радянській системі». Такий проєкт потребує тривалого періоду, оскільки учні повинні публічно переконати опонента у зміні позиції і правильності рішення. Г.Г. Яковенко [164, с. 210].

Теми вище запропонованих проєктів мають на меті: розвинути в учнів історико-хронологічне мислення; навчити учнів орієнтуватися в історичному часі; з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, явищами і процесами; розвинути геопросторове мислення; навчити учнів простежувати взаємозв'язки культури і політики; сформувати критичне мислення шляхом роботи з різними видами джерел інформації формулюванням змістовних запитань історичного характеру; формування системного мислення старших школярів у контексті взаємовпливу, взаємозалежності історичних подій, явищ, процесів, постатей певної історичної епохи [26].

Загалом, висвітлення життя і діяльності А. Горської є актуальним і на сьогоднішній день, позаяк, радянська влада намагалась всіма засобами викреслити з інформаційного простору згадку імені А. Горської – особистості, яка боролась за свободу слова, права людини, українську ідентичність та традиції та розвиток мистецтва в умовах радянського тиску. Працюючи над проєктом учні перетворюються з пасивних учасників навчального процесу на активних учасників, які повинні шляхом співпраці самостійно виконати поставленні перед ними завдання, застосувавши набуті знання.

В ході запропонованих нами тем, що стосуються життя А. Горської, школярі стикнуться з прикладом громадянської активності у атмосфері тоталітарного суспільства. Проєктний метод надає можливість учням не тільки шукати і застосувати новий матеріал, застосовуючи знання з різних предметів але й навчить планувати свою роботу, шукати спільні рішення та нести відповідальність за результат роботи.

ВИСНОВКИ

Історіографія життя і діяльності А. Горської включає нечисленну кількість наукових джерел і публікацій. На жаль, деякі аспекти життя, творчості і діяльності А. Горської на сьогоднішній день залишаються мало дослідженими. Це пов'язано з тим, що у радянський період ім'я художниці залишалось під негласною забороною, а роботи її вилучались. На початку 2000-х рр. А. Горська в основному постає об'єктом академічного зацікавлення у мистецькому напрямі. Недостатньо обширно А. Горська згадувалась і в працях, які загально присвячені шістдесятницькому рухові. Це стало одним з аспектів вибору теми дослідження, яке мало у комплексному вигляді відтворити діяльність А. Горської, яку комуністичний режим намагався приховати.

Джерельна база дослідження правозахисної діяльності представлена архівними матеріалами та збірниками присвяченими А. Горській, що включають листи, щоденники, документи і спогадами сучасників про художницю. Архівні матеріали допомагають проаналізувати боротьбу А. Горської за дотримання законодавства під час незаконного засудження осіб та реакцію влади і КДБ на дії А. Горської, та наслідки з якими стикнулась художниця не піддавшись тиску репресивної системи. Важливим елементом дослідження виступили спогади близького оточення А. Горської, а також учасників шістдесятницького руху, які особисто знали і працювали з А. Горською.

Алла Горська у другій половині ХХ ст. була однією з ключових постатей шістдесятницького руху, яку шістдесятники називали «душею українського шістдесятництва». Народившись у номенклатурній зрусифікованій родині і переживши дві блокадні зими у Ленінграді А. Горська підлітком приїздить до Києва. Змалку у А. Горської проявляється хист до малювання, тож батьки обирають для навчання КХСШ ім. Т. Шевченка. Навчання у цій школі дало можливість А. Горській потрапити у клас В. Бондаренка, який знайомив учнів

з постаттю Т. Шевченка. Саме тут у А. Горської розширився світоглядні орієнтири і закладаються українські цінності.

Вступивши в Київський художній інститут А. Горська, як і всі художники не могла відхилятися від канону соцреалізму у мистецькій політиці, позаяк це суперечило б офіційній політиці радянської ідеології. Проте, після закінчення університету А. Горська наполегливо шукатиме власний індивідуальний стиль у мистецтві в умовах тоталітаризму. Мистецьким пошукам художниці сприяв XX з'їзд КПРС, який надав можливість ознайомитись з мексиканським монументалізмом, та школою бойчукістів, якою А. Горська буде захоплюватись.

Досить часто А. Горську трактують тільки як художницю, що працювала у монументальній сфері мистецтва, що пов'язано з комплексом мозаїчних панно, які художниця виконувала на Донбасі, а також однією з найвідоміших мозаїк «Боривітер». Однак, А. Горська малювала портрети своїх близьких друзів і цікавилась сценографічним мистецтвом. Так, художниця розробляла ескізи до п'яти вистав, які разом з Л. Танюком планували поставити у Львові, Києві та Одесі, проте, через ідеологічний контроль їх було скасовано.

У своєму мистецтві А. Горська акцентувала увагу на традиціях і пам'яті народу, фольклору, що мало на меті висвітлити історичне коріння українського народу та його світогляд. У 1960-х роках А. Горська потрапляє у шістдесятницьке середовище, та очолює художню секцію у КТМ «Сучасник». КТМ практично сприяв кардинальній знайомиться з історико-архітектурними пам'ятниками української історії, вивчає українську мову, захоплюється українською історією та культурою

А. Горська була однією з трьох осіб, які викрили злочини радянської влади у Биківнянському лісі, після чого потрапила у поле зору КДБ, що негативно сприятиме її подальшій мистецькій творчості. А. Горська вступала у конфронтацію з представниками органів влади, які намагались перешкоджати її роботі, тиснули на неї, або ж намагались залякати. Прикладом слугують події 1964 р, після того як вітраж відомий за назвою

«Шевченко. Мати», співавтором якого була мисткиня, трактували як ідейно-хибний, а саму А. Горську виключили зі СХ УРСР, а сама художниця активно апелює до вищих представників СХ УРСР про незаконність даного виключення. Подія з побиттям вітражу набула навіть політичного розголосу, оскільки оглядали його декілька осіб ідеологічної комісії КПУ. Постать Т. Шевченка була для А. Горської по особливому близькою, вона бере участь у відродженні традиції покладання квітів до пам'ятника Т. Шевченка, через що представник КДБ доповідають, що на художницю потрібно звернути особливу увагу.

З 1965 р. А. Горську починають викликати на допити до КДБ. Протягом 1965 р. у зв'язку з «першою хвилею» арештів, яка мала на меті ліквідацію учасників поширення самвидаву, А. Горську допитують у справах Є. Кузнєцової, І. Русина, О. Мартиненка. Під час допиту у даних справах представники КДБ були особливо обурені, оскільки вони не змогли довести причетність самої А. Горської у поширенні самвидаву, так вона навідріз відмовилась свідчити. Того ж року А. Горську допитують у справі Я. Геврича, після чого художниця пише скаргу до прокурора УРСР з обуренням, що до протоколу не внесли фразу Я. Геврича, яка вказує, що його змусили використати брехню у свідченнях проти А. Горської.

Особливо болючим для А. Горської був допит у справі О. Заливахи, котрий був її близьким другом. Під час допиту художниця вела себе стійко і різко заперечувала будь-які намагання слідчого з компрометувати життя О. Заливахи.

А. Горська допомагала поширювати самвидав, у якому поширювалась інформація про політичні арешти а незаконні судові процеси. Допомогала поширювати праці В. Чорновіла, а також підтримувала ідеї В. Мороза, через що КДБ знову викликало її на допити. Попри зміщення епохи «відлиги» і суспільний страх А. Горська підписує колективні лист про перегляд судових справ незаконно засуджених, підписує колективні заяви про припинення політичних судових процесів. У квартирі А. Горської міг зупинитись кожний,

хто потребував допомоги і підтримки. Сама А. Горська намагалась безпосередньо фінансово і морально підтримувати політично репресованих.

Популяризуючи українську мову, організовуючи вечори пам'яті репресованим особам, вимагаючи дотримання прав людини, шукаючи і висвітлюючи правду про злочини тоталітарної системи, та зображаючи українське народне мистецтво, КДБ піддавало А. Горську стеженню, допитам, прослуховуванню та погрозам.

28 листопада 1970 р. мисткиня була вбита за нез'ясованих обставин. На сьогоднішній день невідомо чи були до цього злочину причетні представники КДБ, чи все ж таки злочин відбувся на ґрунті побутового конфлікту, проте український шістдесятницький, а в подальшому дисидентський рух втратив одну з опор правозахисного руху.

Протягом багатьох років ім'я А. Горської було під забороною не тільки в шкільній програмі але й в інших наукових і літературних напрямках. На сьогоднішній час коли російські окупанти вчиняють військові злочини проти населення, та громадських активістів постає потреба висвітлення, для молодого покоління, систематичності історичної тяглості порушення прав людей, які ідентифікують себе українцем.

Особливостями методу проєктів виступає інтеграція знань з різних галузей у тому числі шляхом самоосвіти, вирішення проблемного завдання, яке близьке життєвих умов, вирішення якого вимагає залучення дослідницьких навичок та практичного отримання результату. На сьогоднішній час існують багатовекторні класифікації методів проєкту, на основі яких вчитель може розвивати уміння і навички, яких учні потребують, та котрі відповідають віковим особливостям і сферам зацікавлення учнів, проте всі повинні відповідати навчальній програмі.

Нами були розроблені приклади навчально-методичних комплексів (НМК), що включають кінцевий продукт методу проєктів. Приклади НМК покликані розвивати дослідницькі та цифрові навички школярів, сприяти комунікації, та залученню до роботи практично-орієнтованих дітей, які з

певними труднощами виконують індивідуальні завдання. Дані історичні приклади проєктів мають на меті розвиток предметних компетентностей (логічної, хронологічної, аксіологічної, просторової), а також ключові історичні уміння, такі як: робота з історичними джерелами, орієнтування в історико-географічному просторі, встановлення причинно наслідкових зв'язків, розуміння контексту взаємовпливу історичних постатей, подій і явищ у контексті конкретної історичної епохи, змога простеження взаємозв'язків між усіма сферами життя суспільства.

Відповідно до навчальної програми профільної школи, нами були розроблені приклади проєктів, що стосуються життя і діяльності А. Горської, які відповідають розвиткові ключових компетентностей, що відповідають історичній та громадянській галузі. Приклади проєктів розроблені з урахуванням розвитку необхідних цифрових умінь і навичок, а також залученням інноваційних форм роботи, щоб збільшити мотивацію здобувачів освіти і зорієнтувати на покращення результатів навчання.

Метод проєктів саме надає можливість всебічного висвітлення діяльності А. Горської, яка висловлювала протест рішенням системи влади з якими не погоджувалась, та публічно підтримувала осіб які намагались, як і вона говорити про злочини радянської влади, яких трактували, як «націоналістів», «антирадянські елементи», та «особливо небезпечні». Окрім того, ознайомитись з творчим доробком художниці, де вона намагалась зображувати стражденість та втрачені можливості українського народу, попри те, у картинах додавала національні символи, щоб українці не забували своєї історії.

Проєкт, що стосуватиметься життя А. Горської, надасть можливість учням інтегрувати знання з різних предметів, розвиватиме ключові компетентності, навички, у тому числі навички «soft skills». Проте, проєкти нададуть змогу вчителю розвинути в учнів громадянську компетентність. Учні формуватимуть власні ціннісні орієнтири і переконання, що супроводжуватимуть молодих людей протягом життя. Постать А. Горської

постає прикладом громадянської свідомості, а боротьба протягом життя транслює можливість вирішення актуальних проблем сучасності таких, як громадянська пасивність, проблема збереження української культури та ідентичності, проблема прав людини і політичних утисків. На сьогоднішній вдень, коли суспільство починає втомлюватись від війни та безвідповідальності влади А. Горська виступає прикладом безстрашності, щодо критики влади, а в епоху у якій художниця жила це могло виявитись смертельно небезпечним, життєвої стійкості і джерелом натхнення, що допомагало її однодумцям продовжувати правозахисну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань та українці

1. Лист завідувача відділом науки і культури ЦК КП України Орлова до першого секретаря ЦК КПУ П. Шелесту щодо зібрання творчої інтелігенції біля пам'ятника Т. Г. Шевченку 22 травня 1966 р. 1 арк. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/2024/09/18/dokumenty-online-alla-gorska/> (дата звернення: 28.05.2025).

2. Доповідна записка завідувача відділом науки і культури ЦК КП України до секретаря Овчаренка Ф. Д. про рішення виключити А. Горську та Л. Семикіну зі Спілки художників УРСР. Арк. 232–233. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/2024/09/18/dokumenty-online-alla-gorska/> (дата звернення: 28.05.2025).

3. Документ Центральному комітету КП України від секретаря Київського обкому Ф. Рудича від 09.12.970 про обставини підготовки і проведення похорону А. Горської. 69 Арк. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/2024/09/18/dokumenty-online-alla-gorska/> (дата звернення: 28.05.2025).

Галузевий державний архів Служби безпеки України

4. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1006. Спецповідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 05.12.1970 р. Арк. 27–36.

5. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1006. Повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР про заходи, вжиті органами держбезпеки під час похорону художниці Алли Горської від 07.12. 1970 р. Арк. 54–56.

6. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1006. Довідка Ради Міністрів УРСР до ЦК КПУ про реакцію творчої інтелігенції на вбивство Алли Горської від 11 грудня 1970 р. Арк. 75–78.

7. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1020. Доповідна записка Голови КДБ при УРСР В. Федорчука до ЦК КПУ П. Шелеста. ГДА СБУ від 22.07.1971 р. Арк. 144-145.

8. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1006. Спецповідомлення Голови КДБ при УРСР В. Федорчука до ЦК КПУ від 18.12.1970 р. Арк. 147–148.

9. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1028. Доповідна записка КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ, П. Шелесту від 29. 11. 1971 р. Арк. 322–323.

10. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. (№ не вказано). Облікові картки оперативних справ КДБ УРСР. Картка обліку щодо Горської Алли Олександрівни: відомості про стеження, підозру в антирадянських висловлюваннях, зв'язки з ОУН, розповсюдження націоналістичної літератури; позначки про передачу справи до архіву, інв. № 50337; знищення справи у 1990 р. 1 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України Івано-Франківської області.

11. ГДА СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 37257. Кримінальна справа № 57 по звинуваченню Заливахи Опанаса Івановича в злочині, передбаченому ст. 62 ч. I КК УРСР. 28 серпня 1965 р. – 28 січня 1966 р. В 3-х т. Т. 3. Арк. 41–46.

12. ГДА СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 10956-П. Кримінальна справа по обвинуваченню Мороза Валентина Яковича в скоєнні злочину передбаченого статтею 62 частина II КК УРСР в 5 томах. Т. 5. 422 арк.

***Музей-архів та документаційний центр при видавництві
«Смолоскип»***

13. Бараневич Л. Символ нескореної України. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Календар «Голосу України». 1994. 16 вересня. № 176. 8 арк.

14. Білокінь С. Життя і Смерть Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Розбудова держави*. 1992. Вересень. № 4. Арк. 20–30.

15. Горська Алла Олександрівна. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Арк. 38–40.

16. Зарецький О. Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спецоперацій. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українознавство*. 2010. № 4. Арк. 137–146.

17. Зарецький О. Доля Алли Горської. Джерела та стан дослідження. . *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українознавство*. 2009. №4. Арк. 126–135.

18. Зарецький О. Родина А. Горської в Ленінграді:1930-1940 рр. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українознавство*. 2010. №4. Арк. 117 – 125.

19. Зарецький О. Смерть Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Дзеркало тижня*. 16 квітня 2005. № 4. Арк. 69–71.

20. Кіндрась К. Жінка з соняхами. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Свобода*. 2000. №50. Арк. 93–94.

21. Криловський В. Як загинула правозахисниця Алла Горська. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Свобода*. 2004. № 48. Арк. 78–79.

22. Танюк Л. Усім нам смерть судилася зарання: до 40-річчя загибелі Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Альманах УНС*. 2010. Арк.49–56.

23. У 1-у річницю смерти А. Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Християнський голос*. Ч. 51-52. 1971. 163 арк.

Електронний архів українського визвольного руху

24. Відкритий лист до редакції. "Літературна Україна". Копія. Від 22 серпня 1968 року. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/25799/> (дата звернення: 17.09.2025).

25. Клопотання до Верховного суду УССР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29596> (дата звернення: 17.09.2025).

II. Нормативно-правові документи

26. Державний стандарт профільної середньої освіти. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#n10> (дата звернення: 01.10.2025).

27. Історія: Україна і світ. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS. 2022. 64 с. URL: <https://numl.org/1gYV> (дата звернення: 01.10.2025).

28. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти: "Історія: Україна і світ" 10—12 класи. Основний рівень» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://numl.org/1gYW> (дата звернення: 01.10.2025).

29. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти: "Історія: Україна і світ" 10–12 класи. Поглиблений рівень» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://numl.org/1gYU> (дата звернення: 01.10.2025).

30. Модельна навчальна програма. Історія України. 10–12 класи. Поглиблений рівень. URL: <https://numl.org/1gYT> (дата звернення: 01.10.2025).

31. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. 2022. URL: <https://numl.org/1gYS> (дата звернення: 01.10.2025).

III. Опубліковані матеріали

32. Бердиховська О. Гнатюк. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами. Київ: Дух і літера. 2004. С. 332.

33. Зарецький О., Мариневич М. Алла горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Київ: Спалах ЛТД. 1996. 240 с.

34. Зарецький О. Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння. Листи, нариси, спогади, статті. Київ: ННДІУ. 2009. 268 с.

35. Мороз В. Серед снігів. Комітет Оборони і Допомоги Українським Політичним В'язням. Сідней. 1971. 31 с.

36. Огнєва Л. Алла! Алла! Аلیلуя!. ДОГО «Центр Діскавері». 2007. 80 с.

37. Огнєва Л. Алла Горська. Душа українського шістдесятництва. Київ: Смолоскип. 2015. 712 с.

38. Огнєва Л. Життєпис мовою листів. Донецьк. 2013. 518 с.

39. Огнєва Л. Алла Горська. Квітка на вулкані. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2011. 334 с.

40. Огнєва Л. Та, що світила всім. Донецьк. 2009. 100 с.

41. Огнєва Л. Чумацький шлях. Київ: Альянт. 2021. 260 с.

42. Паска Б. В. Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали. Брустури: Дискурсус, 2021. С. 379.

43. Симоненко В. Вибрані твори. 2-ге вид. К.: Смолоскип. 2012. 852 с.
44. Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони: К.: ННДІУВІ, 2014. 336 с.
45. Чорновіл В. Твори: в 10 т. Київ: Смолоскип. Т. 2 : «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)». Документи та матеріали 1966–1968 рр. Київ: Смолоскип, 2003. С. 797.
46. Чорновіл В. Твори: в 10 т. Київ: Смолоскип. Т. 3 Український вісник. Випуски I–VI. Київ: Смолоскип, 2006. С. 978.
47. Український вісник. Випуск IV. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське в-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка. Париж–Балтимор. 1971. 191 с.

IV. Монографії та статті

48. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2014. Вип.1. С. 57–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_ukr_2014_1_13 (дата звернення: 17.08.2025).
49. Авраменко О. Терези долі Віктора Зарецького. Творчий шлях митця як фокусування процесів трансформації художнього життя в Україні 50–80-х років XX століття. Київ: Інтертехнологія. 2006. 256 с.
50. Андрусів С. Українки в історії. Київ: Либідь. 2004. 326с.
51. Бажан О. Рух опору як частина радянського повсякдення. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України НАН України. 2022. С. 707–775. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018683> (дата звернення: 09.09.2025).
52. Бажан О. Ушанування пам'яті Тараса Шевченка в Києві 1960–1970-х рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2012. Вип.1. С. 45–68. URL: http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2012_1_45 (дата звернення: 19.09.2025).

53. Бейлах О. Специфіка спрямування радянського дизайну 1930-50-х років XX століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2013. № 4. С. 50–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2013_4_13 (дата звернення: 08.09.2025)
54. Бердиховська Б. Легенда Алли Горської. *Критика*. Березень. 1998. Рік II. Число 4 (6). URL: <https://krytyka.com/ua/articles/legenda-ally-horskoyi> (дата звернення: 21.10.2025).
55. Бикадорова А., Сергієнко Г. Зародження руху та особливості діяльності шістдесятників в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 1. С. 5–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2017_1_3. (дата звернення: 25.08.2025).
56. Білан А. Вітраж як символ непокори. *Українська культура*. 2004. С. 12. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=1277> (дата звернення: 25.08.2025).
57. Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія". 2012. 63 с.
58. Білокінь С. Клуб творчої молоді «Сучасник» очима влади. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2011. Вип.16. С. 39–60. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2011_16_39 (дата звернення: 25.08.2025).
59. Брюховецька Л. І. Три заборонені вистави Леся Танюка. Майже заборонені сюжети. *Кіно-Театр*. 2023. № 4. С. 20–25. URL: <https://numl.org/1gYX> (дата звернення: 25.08.2025).
60. Буканова О.В. Фактори формування світоглядних орієнтацій людини: український контекст. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Вип.37. Запоріжжя: ЗДІА. 2008. С. 126. URL: <https://surl.li/sctior> (дата звернення: 27.07.2025).
61. Вахтанг К. Чорновіл в ролі Хрущова. Історія однієї фотографії. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/12/24/162205/> (дата звернення: 14.10.2025).

62. Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеграунд та «неофіційне мистецтво». *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2006. Вип. 3. С. 171–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2006_3_16 (дата звернення: 25.08.2025).

63. Вітюк М. Використання методу проектів. *Науковий журнал «ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. №3. Квітень, 2019. С.54–55. URL: <https://numl.org/1gYY> (дата звернення: 09.11.2025).

64. Вовк К. Алла Горська. Художниця, яка творила українське мистецтво і боролася за свободу, була вбита. *Свідомі*. 2024. 23 червня. URL: <https://numl.org/1gYZ> (дата звернення: 25.10.2025).

65. Возний І. Проектна технологія як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. In *The XXIV International Scientific and Practical Conference «Current scientific opinions on the development of current education»*. June 19–21. Milan, Italy. p. 151–153. URL: <https://surl.li/zkzfzx> (дата звернення: 09.11.2025).

66. Втрачені та окуповані. Фоторепортаж з виставки художниці Алли Горської. URL: <https://surl.li/egawug> (дата звернення: 11.10.2025).

67. Грінченко В. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Історичні науки*. 2015. Вип. 22. С. 118–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2015_22_22 (дата звернення: 09.11.2025).

68. Гумен С. Ф. Актуальність використання методу проектів як засобу активізації пізнавальної та дослідницької діяльності на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2017. № 2 (5). С. 87–93. URL: <https://numl.org/1gZ0> (дата звернення: 05.10.2025).

69. Гучко Г. І. Феномен шістдесятництва як вияв української ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки*.

2013. Вип. 16. С. 177–185. URL: <https://numl.org/1gZ1> (дата звернення: 06.09.2025).

70. Дебре О. Метод проєктів як засіб розвитку учнів старших класів. *Вища школа*. 2020. № 2. С. 37-44.

71. Денис. Д. «Шевченко. Мати». «Вітражна» справа. *Локальна історія*. 2022. 5 жовтня URL: <https://surli.cc/oedtsw> (дата звернення: 06.09.2025).

72. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія. Тернопіль. Джура. 2011. 224 с.

73. Довгополова Л. Д. Метод проєктів у зарубіжній педагогічній теорії та практиці: історичний аспект. *Вісник Національного авіаційного університету. Педагогіка. Психологія*. 2015. Вип. 1 (6). С. 81–87. URL: <https://surl.li/tbipjx> (дата звернення: 14.10.2025).

74. Дробот А. О. Мозаїчний комплекс у донецьку групи українських митців на чолі з Г. Синицею (мовою архівних документів). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 2. С. 107–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2011_2_30 (дата звернення: 07.09.2025).

75. Дробот А. О. Риси національного стилю у мозаїках Алли Горської як представниці київської групи монументалістів. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 1. С. 105–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2010_1_26 (дата звернення: 06.09.2025).

76. Життя та смерть маріупольських шедеврів Алли Горської. URL: <https://surl.lu/ebkzrz> (дата звернення: 06.09.2025).

77. Жосан О. Е. Метод проєктів у контексті реалізації Концепції «Нова українська школа». *Науковометодичний супровід функціонування інформаційно-освітнього простору регіону : Науковометодичний вісник № 53*. 2017. С. 104–113.

78. Журнал «Локальна історія. Шістдесятники.» №7.2024. 96 с.

79. Ігнатенко Н. Теоретичні основи застосування технології проєктного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти.

Молодий вчений. 2018. № 9(2). С. 403–406. URL: <https://numl.org/1gZ2> (дата звернення: 17.10.2025).

80. Зарецька М. Спогади про Віктора Зарецького. *Молода Україна*. Вересень-жовтень 1990. Ч. 396. С. 6–14. URL: <https://surl.li/ymqaxh> (дата звернення: 17.08.2025).

81. Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей. 2025. 432 с.

82. Зарецький О. Злочин без строку давності. Вбивство Алли Горської. *Український погляд*. 2012. 22 грудня URL: <https://surl.li/amjbch> (дата звернення: 27.10.2025).

83. Ільїна О. Використання технології проєктного навчання в Новій українській школі. *Acta paedagogica volynieses*. 2021. Вип. 3. С. 63–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apv_2021_3_12 (дата звернення: 17.10.2025).

84. Ільницький В., Талалай Ю. Формування особистості у 1960–1980-х рр.: радянська русифікаційна політика. *Сумський історико-архівний журнал*, 2025. XLIV. С. 25-33. URL: <https://shaj.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/111> (дата звернення: 01.08.2025).

85. Каленюк К. Розвиток soft skills на уроках історії. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії, географії та методик їх викладання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне : МEGУ. 2024. С. 78–82. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/handle/123456789/4964> (дата звернення: 17.10.2025).

86. Ключко Д. “Вперше присутня на власному похороні”, – Алла Горська. *Локальна історія*. 2022. 28 листопада URL: <https://surl.lt/ajcjwf> (дата звернення: 05.09.2025).

87. Ключко Р. Невидима битва. Як дисиденти боролись за незалежність України. К.: Віхола. 2024. 288 с.

88. Коберник О. М. Проектна технологія: можливості застосування в освіті. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 36. С. 11-18. URL: <https://numl.org/1gZ3> (дата звернення: 17.10.2025).

89. Ковпаненко Н. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України». К.: Інститут історії України НАН України. 2011. 120 с.

90. Козоріз Т., Двірна О. Інтернет сервіси створення віртуальних виставок. *Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті: тези доповідей XLIII Міжнародної наукової студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2019 рік: у 2 ч., ч. 1*. Полтава: ПУЕТ. 2020. С. 186–188. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8981> (дата звернення: 27.09.2025).

91. Крамська З. Сторітелінг як інструмент підвищення ефективності навчання та виховання. *Українські студії в європейському контексті*: зб. наук. пр. 2024. № 9. С. 144–150.

92. Кріль М. Українські «шестдесятники»: незакінчений проект. *Kultury. Wschodniosłowiańskie Oblicza i Dialog*. Люблін. 2018. С.52–59. URL: <https://surl.li/aalnnpn> (дата звернення: 04.09.2025).

93. Кукіль Н. Григорій Синиця і мозаїчний комплекс школи № 5 м. Донецька (1965–1966). *Студії мистецтвознавчі*. 2018. Число 4. С. 50–62. URL: <https://numl.org/1gZ> (дата звернення: 04.09.2025).

94. Лодзинська О. Алла Горська. Спалах перед світанком. Київ: Кліо. 2019. 136 с.

95. Мартинець Л. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загально-освітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_3_4 (дата звернення: 18.10.2025).

96. Мелешенко Т., В. М. Ухаль. Проектна технологія навчання на уроках громадянської освіти. *Драгоманівські історичні студії : збірник*

наукових праць молодих істориків. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. Вип. 1 (5). С. 675–688.

97. Михайлів І. Спогади як соціокультурне явище сучасної України: спроба узагальнення. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2019. Вип. 30. С. 287–307. URL: <https://surl.li/bxfrzl> (дата звернення: 16.09.2025).

98. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.

99. Мокрик Р. «Народження дисидентів»: 13 миттєвостей української «відлиги». *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/narodzhennia-dysydentiv-13-mytievostej-ukrainskoi-vidlyhy/> (дата звернення: 18.08.2025).

100. Морзе Н., Барна О., Вембер В., Кузьмінська О. Проектна діяльність як засіб формування ІКТ-компетентності учнів. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2014. №3 (51). С. 52–59.

101. Нагорняк, С. Скрайбінг як продуктивний та інтерактивний засіб для візуалізації інформації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. С. 238–245.

102. Несен І. Театральне обличчя шістдесятників: художниця Алла Горська (1929–1970). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66, т. 2. С. 103–109. URL: <https://surl.li/nwbzov> (дата звернення: 10.11.2025).

103. Ніколаєва С., Борецька Г., Майєр Н., Устименко О., Черниш В. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах: Колективна монографія. К. : Ленвіт, 2015. 444 с.

104. Огнєва Л. Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині. Івано-Франківськ: Лілея. 2008. 51 с. URL: <https://surl.li/iygvrX> (дата звернення: 10.08.2025).

105. Паска. Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант. 2018. 366 с.

106. Паска Б. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи. *Галичина*. 2020. Ч. 33. С. 149–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2020_33_12 (дата звернення: 10.10.2025).

107. Паска Б. Івано-Франківський судовий процес над дисидентом Валентином Морозом. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2017. №2. С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hjyfcnui_2017_2_8 (дата звернення: 10.10.2025).

108. Паска Б., Ципуга А. Розправа радянських спецслужб над художником Опанасом Заливахою в середині 1960-х рр. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. № 36. 2023. С. 128. URL: <https://numl.org/1gZ4> (дата звернення: 10.10.2025).

109. Петрів О. Українське мистецьке дисидентство в екзистенційному вимірі життя і творчості Алли Горської. *Молодий вчений*. 2020. № 8(84). С. 122–125. URL: <https://numl.org/1gZd> (дата звернення: 17.09.2025).

110. Петрова О. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60-80-х років ХХ століття: препринт. 2012. С. 1–9. URL: <https://numl.org/1gZc> (дата звернення: 03.09.2025).

111. Побідаш І. Л. Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. *Обрії друкарства*. 2019. № 1. С. 144–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2019_1_15 (дата звернення: 09.11.2025).

112. Попелюк Р. Алла Горська у спогадах сучасників. *Новітня доба*. 2023. Вип. 11. С. 144–157. URL: <https://numl.org/1gZe> (дата звернення: 03.07.2025).

113. А. Метод проектів: історія й перспективи розвитку в сучасній системі освіти. *Збірник наукових праць "Педагогічні науки"*. № 40. 2005. С. 116–120. URL: <https://numl.org/1gZb> (дата звернення: 26.10.2025).

114. Райківський І., Єгрешій О., Гаврилишин П. Взаємини Опанаса Заливахи з Аллою Горською. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2025. Вип. 89. Том 2. С. 7. URL: <https://www.aphn-journal.in.ua/89-2-2025> (дата звернення: 20.10.2025).

115. Русначенко А. Знищення вітража Тараса Шевченка в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка: подія і навколо неї. *Слово і час*.

2014. № 10. С. 102–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2014_10_13 (дата звернення: 12.09.2025).

116. Секо, Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2015. Вип. 2 Ч. 4. С. 57–66. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7414> (дата звернення: 12.09.2025).

117. Секо. Я. Культурницькі об'єднання 1960-х років у контексті руху шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2011. Вип. 1. С. 230–236. URL: <https://numl.org/1gZa> (дата звернення: 12.09.2025).

118. Секо Я. Постать Тараса Шевченка і шістдесятники (у контексті святкування 150-річчя від дня народження поета). *Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World : міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини.* Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 13. С. 86–95. URL: <https://numl.org/1gZ9> (дата звернення: 12.09.2025).

119. Секо Я. Суспільно-політичний дискурс українських шістдесятників. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2011. С. 100–112. URL: <https://numl.org/1gZ> (дата звернення: 12.09.2025).

120. Секо Я. XX з'їзд КПРС і поява шістдесятництва. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія.* Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 113–119. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/6722> (дата звернення: 12.09.2025).

121. Сисоєва С. О. Особистісно-орієнтовані педагогічні технології: метод проектів. *Неперервна професійна освіта: теорія і методика: наук. метод. журнал*. Київ. 2002. Вип.1 (5). 230 с.
122. Смирна Л. Ідеологічний фактор стилістичної класифікації українського мистецького нонконформізму. *Мистецтвознавство України*. 2008. Вип. 9. С. 300–314. URL: <https://numl.org/1gZ7> (дата звернення: 11.09.2025).
123. Смирна Л. В. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: Монографія. Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: Видавництво «Фенікс». 2017. 480 с.
124. Солодовнікова О. Вуличне мистецтво під наглядом. Досвід українських монументалістів. *Сенсор*. 2025. 31 січня URL: <https://numl.org/1gYz> (дата звернення: 11.09.2025).
125. Станіславський І. Життя та смерть маріупольських шедеврів Алли Горської. *Goethe-Institut: Lern- und Lehrplattform*. URL: <https://www.goethe.de/prj/lek/uk/pvln/shd.html> (дата звернення: 11.09.2025).
126. Тарнашинська Л. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна : біобібліогр. Нарис. М-во культури України, ДЗ «Нац. парлам. б-ка України». К. 2011. Шістдесятництво: профілі на тлі покоління. Вип.13. 200 с.
127. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: історико-літературний та поетикальний аспекти. 2-ге вид., доповнене: Київ. Смолоскип. 2019. 592 с.
128. Храмова-Баранова О., Яковець І. Художньо-естетичне значення техніки ліногравюри в розвитку мистецтва і дизайну в Україні. *Культура і сучасність*. 2020. № 2. С. 104–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kis_2020_2_19 (дата звернення: 21.09.2025).
129. Через терни-до істини. Пам'яті Алли Горської. *Образотворче мистецтво*. 1990. №5. С. URL: <https://numl.org/1gZ5> (дата звернення: 19.10.2025).

130. Чуян І. Особливості організації та проведення проєктних занять на уроках історії Нової української школи. *Педагогічна Житомирщина*. 2024. № 3 (35) URL: <https://imso.zippo.net.ua/?p=4927> (дата звернення: 01.11.2025).
131. Шановська О. Василь Симоненко й Алла Горська: Життя як виклик поліцейській державі. *Інтелігенція і влада*. 2014. Вип. 30. URL: <https://surl.li/qayohm> (дата звернення: 10.11.2025).
132. Шаріпова Т. Впровадження інноваційних технологій на уроках історії, як чинник оптимальних умов розвитку для особистості. URL: <https://surl.li/eyjzks> (дата звернення: 10.11.2025).
133. Шевченко С. М. Розвиток російських шкіл в УРСР (кінець 30-х – 40-і рр. XX ст). *Педагогічний дискурс*. Вип.15. 2013. С. 747–753. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_153 (дата звернення: 15.09.2025).
134. Шторгін І. 18 вересня день народження Алли Горської: вона насміхалась із КДБ. *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://numl.org/1gZ6> (дата звернення: 15.09.2025).
135. Юр М. В. Шістдесятництво як ідейна основа реалізації національних цінностей у живопису. *Мистецтвознавство України*. 2019. Вип. 19. С. 288–296. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2019_19_36 (дата звернення: 15.09.2025).
136. Ямборська І. *Вісімнадцять три нулі*. 2025. 18 вересня Остання мозаїка Алли Горської – на Черкащині: як шістдесятники створювали «Птаха». URL: <https://surl.li/kadecC> (дата звернення: 15.09.2025).
137. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР після-сталінської доби. Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”. 2009. 526 с.
138. Ciptro Handrianto., M. Arinal Rahman. Project Based Learning: A Review of Literature on Its Outcomes and Implementation Issues. *ET: Linguistics, Literature and English Teaching Journal*. 2018. Volume 8. Issue2 P. 110–129. URL: <https://surl.li/xvcnoa> (дата звернення: 10.11.2025).

139. Setyo Purwoto, Ganda Febri Kurniawan. Integration of Digital Storytelling in Project-Based Learning to Develop Students Historical Literacy: Literature Review. *Journal of Primary Education (JPI)*. 2022. Vol. 11, No. 1. P. 668–680. URL: <https://surl.li/wtafnu> (дата звернення: 10.11.2025).

140. Sin Wei Lim, Rosmawijah Jawawi, Jainatul Halida Jaidin, Roslinawati Roslan. Learning history through project-based learning. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*. 2023. Vol. 17, No. 1. P. 67–75. URL: <https://surl.lu/ohobzi> (дата звернення: 10.11.2025).

141. Starr F. The High Cost of Dissent in the Soviet Union. *Екран*. 1971. Ч. 57–58. Травень – Червень. С. 7–8.

V. Дисертації та автореферати

142. Деревінський В. Громадсько-політична і державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ. 2013. 517 с.

143. Мельникова О. Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960-початку 1990 рр. дис. ... д-ра іст. наук: 007:070.18. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. 399 с.

VI. Мемуари і спогади

144. М. Коцюбинська. Книга споминів. К.: Акта. 2006. 297 с.

145. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків: Права людини. 2012. 288 с.

146. Світличний І.О., Світлична Н.О. З живучого племені Дон Кіхотів. К.: Грамота. 2008. 816 с.

147. Танюк Л. Твори : В 60 т. Т. V I: Щоденники 1962 р. К.: Альтерпрес 2006. 919 с.

VII. Підручники, посібники, навчально-методична література

148. Берlach О. П. Графічні техніки в образотворчому мистецтві: навчальний посібник. Луцьк : Волинська обласна друкарня. 2022. 103 с.
149. Відеомонтаж для дітей: огляд і важливість навичок у сучасному світі. URL: <https://numl.org/1gYF> (дата звернення: 14.11.2025).
150. Власов В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2024. 320 с.
151. Долід В., Долганов П. Проектне навчання в історичній освіті : методичні рекомендації. Рівне : РОІППО. 2023. 83 с.
152. Гоголь О. В. Метод проектів – один з шляхів реалізації компетентнісного підходу в навчанні. URL: <https://surl.lt/lkneog> (дата звернення: 12.10.2025).
153. Губарева С. Використання проектної технології при викладанні історії. Харків. 2013. С. 62.
154. Кальчевська З. М. Використання методу проектів на уроках, у виховній і позаурочній роботі (методичні рекомендації). Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. с. Озерці Горохівського району Волинської області. 2015. 26 с.
155. Кулішов В.С. Проектно-технологічна діяльність в освітньому середовищі закладу професійної освіти: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України. 2023. 40 с. URL: <https://surl.li/aavvrd> (дата звернення: 07.10.2025).
156. Метод проектів. Базовий курс. URL: <https://numl.org/1gYG> (дата звернення: 07.10.2025).
157. Метод проектів - ефективна технологія навчання. URL: https://osvita.ua/school/method/technol/1415/#google_vignette (дата звернення: 07.10.2025).
158. Музика О. Сотська Г. Живопис: матеріали і техніки: навчальний посібник. МОН України. Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т мистецтв, Каф. образотв. мистец. Київ: Талком. 2024. 260 с.

159. Підбірка онлайн ресурсів для створення інтерактивних ігор. URL: <https://numl.org/1gYH> (дата звернення: 11.10.2025).
160. Проектна діяльність у гуртковій та позакласній роботі в умовах цифрової трансформації. URL: <https://surl.li/hxznl> (дата звернення: 07.10.2025).
161. Сторітелінг в освіті дітей: методики та приклади. URL: <https://numl.org/1gYI> (дата звернення: 10.11.2025).
162. Технології проектування в практиці роботи загальноосвітнього навчального закладу: теоретико-практичний аспект: Посібник. К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2014. 336 с.
163. Цифровий сторітеллінг у шкільній програмі. URL: <https://numl.org/1gYJ> (дата звернення: 10.11.2025).
164. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ. 2017. 324 с.
165. 7 способів застосувати сторітелінг на уроках. URL: <https://numl.org/1gYK> (дата звернення: 10.11.2025).

VIII Енциклопедії і довідкові видання.

166. Алла Горська. «Ярій, душе. Ярій, а не ридай». URL: <https://museum.khpg.org/1253631390> (дата звернення: 04.10.2025).
167. Арешти української інтелігенції 1965 р. URL: <https://museum.khpg.org/1162386400> (дата звернення: 09.10.2025).
168. Гончаренко С. Світоглядна культура фахівця. Енциклопедія освіти. АПН України. К.: Юрінком Інтер. 2008. С. 806—807. URL: <https://surl.li/pkdcxk> (дата звернення: 23.10.2025).
169. Клуби творчої молоді (КТМ). URL: <https://museum.khpg.org/1127153242> (дата звернення: 05.08.2025).
170. Москович Г. Незрадлива дочка українського Відродження 60-х років XX ст. Алла Горська: рек. список літератури. Львів. 2018. 16 с.
171. Особистість проти системи. URL: <https://museum.khpg.org/1569595396> (дата звернення: 05.09.2025).

172. Персоналії. Горський Олександр Валентинович. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-31518> (дата звернення: 05.09.2025).

173. Персоналії. Кузнєцова (Савчук) Євгенія (Ївга) Федорівна. URL: <https://museum.khpg.org/1191272386> (дата звернення: 05.09.2025).

174. Персоналії. Мартиненко Олександр Іванович. URL: <https://museum.khpg.org/1330706469> (дата звернення: 05.09.2025).

175. Персоналії. Русин Іван Іванович. URL: <https://museum.khpg.org/1184445394> (дата звернення: 05.09. 2025).

176. Романцов В.О. Етнічні українські землі. Енциклопедія історії України: Т. 3. URL: <https://surl.li/yeabsc> (дата звернення: 05.07.2025).

177. Стаття 187-1 КК УРСР (аналог ст. 190-1 КК РРФСР); Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад. URL: <https://museum.khpg.org/1162803977> (дата звернення: 08.09.2025).

178. "Сучасник", Клуб творчої молоді "Сучасник". URL: <https://surl.li/yoeimj> (дата звернення: 08.09.2025).

179. Шістдесятники (Ш., шістдесятництво). URL: <https://museum.khpg.org/1162803362> (дата звернення: 08.09.2025).

IX. Фото- та відеоматеріали

180. Алла Горська. URL: <https://www.wikiart.org/uk/gorska-alla-oleksandrivna> (дата звернення: 07.05.2015).

181. Богдан Горинь: міст між Києвом і Львовом. Алла Горська і заборонена вистава «Отак загинув Гуска». URL: <https://numl.org/1gYM> (дата звернення: 08.25.2025).

182. Горська Алла. URL: <https://numl.org/1gYQ> (дата звернення: 03.07.2025).

183. Документальний фільм "Алла Горська" 1/4 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=64h7TpEmjg8> (дата звернення: 08.25.2025).

184. Документальний фільм "Алла Горська" 2/4. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=u52R7j7V8IU> (дата звернення: 08.25.2025)
185. Документальний фільм "Алла Горська" 3/4. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RNqN1DhTUAc> (дата звернення: 08.25.2025)
186. Документальний фільм "Алла Горська" 4/4. URL: <https://youtu.be/kBXd13CuTQU?si=OFGekUNxsY1-l3W9> (дата звернення: 08.25.2025).
187. Пам'яті Алли Горської. Д/ф "Усім нам смерть судилася зарання". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NN-2Rvkci-k> (дата звернення: 08.25.2025).
188. Спільний проект НЦТМ ім. Леся Курбаса КНУТКиТ ім. І. К. Карпенка-Карого, Студії «ВІАТЕЛ», Студентського творчого об'єднання «Ательє 9». URL: <https://numl.org/1gYN> (дата звернення: 07.10.2025).
189. Уривок з документального фільму "Кам'яний живопис" (Київнаукфільм, 1967). URL: <https://numl.org/1gYP> (дата звернення: 12.11.2025).
190. Як жартували шістдесятники (про "сімдесятиріччя на двох" Алли Горської й Івана Світличного). URL: <https://numl.org/1gYO> (дата звернення: 09.09.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А. Апробація результатів дослідження

Додаток А.1

Публікація тез у матеріалах IX Науково-практичного форуму «Чорноволівські читання» (Київ, 12 квітня 2025 р.) на тему: «Алла Горська як один із лідерів Клубу творчої молоді «Сучасник».

Аліна Зварич

студентка I курсу ОР «Магістр» спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

АЛЛА ГОРСЬКА ЯК ОДИН ІЗ ЛІДЕРІВ КЛУБУ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК»

Становлення шістдесятництва – одна з найбільш важливих подій не тільки в мистецько-літературному, але й у суспільному житті України кінця 1950-х – початку 1960-х рр.¹ Шістдесятники – це особистості, які формувалися під час або одразу по закінченню Другої світової війни. Вони ще дітьми відчували на собі сталінську диктатуру, а XX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) та період відлиги припали на їхню молодість та впливали на становлення їх як особистостей².

На початку 1960 р. київська молодь із покоління шістдесятників з найбільш яскравими творчими особистостями створює Клуб творчої молоді «Сучасник» (далі – КТМ), членом якого стала й художниця Алла Горська³. Офіційно мисткиня приєдналася до клубу 4 березня 1961 р. Будучи співучасницею клубу, А. Горська в центр уваги ставила національну культуру з усією її своєрідністю та окремішністю. Акцентувала на тому, що об'єднуючою рисою інтелігенції має бути українська мова⁴.

Алла Горська була заступницею Леся Танюка – одного з дієвих організаторів та фактичного лідера КТМ. Вона була душею клубу – організовувала вечори пам'яті, забезпечувала промовців приміщенням, створювала та оформляла запрошення, оголошення, які інформували суспільство про бесіди, лекції та концерти. Безпосередньої участі у вечорах не брала, але в обговоренні важливих організаційних питань була досить активною, завдяки своїй творчій особистості згуртовувала біля себе людей з різних секцій клубу⁵. За спогадами Л. Танюка: «Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, досить багато, понад двісті чоловік!»⁶

¹Романова Н. Психологічний портрет шістдесятництва крізь призму філософії екзистенціалізму. Перша спроба. *Студентська наукова творчість: Збірник матеріалів*. 2007. С. 44.

²Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: ВД «Прометей», 2025. С. 29.

³ Там само. С. 263.

⁴ Там само С. 264–268.

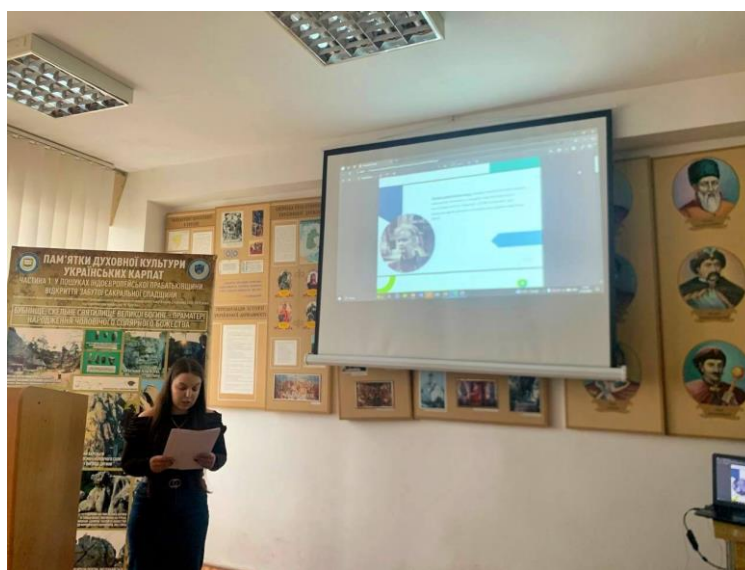
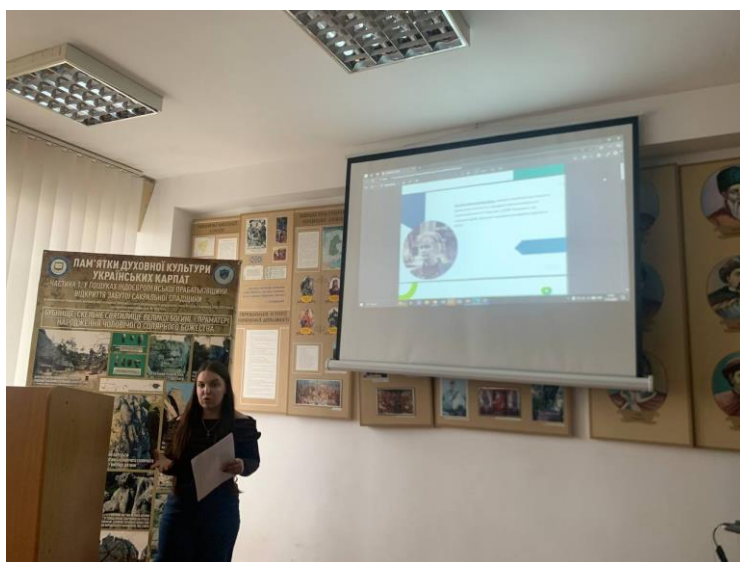
⁵ Огієва Л. Алла Горська. Душа українського шістдесятництва. Київ: Смолоскип. 2015. С. 631–632.

⁶ Огієва Л. Квітка на вулкані. Донецьк, 2011. С. 8

Джерело: Чорноволівські читання: Матеріали IX Науково-практичного форуму (Київ, 12 квітня 2025). Київ: «Бескиди». 2025. С.52–56.

Додаток А.2

Участь у звітній студентській науковій конференції ПНУ ім. В. Стефаника, підсекція історії України і методики викладання історії (м. Івано-Франківськ, 2025 р.). Тема виступу: «Алла Горська в шістдесятницькому середовищі (перша половина 1960-х рр.)».

Джерело: Посилання на презентацію, що була представлена під час доповіді. URL: <https://surl.li/gegcxd>

Публікація статті у 17 випуску «Студентських історичних зошитів» студентського часопису, факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського університету на тему: «Висвітлення вбивства А. Горської в українській та діаспорній пресі».

58

УДК 070(=161.2)+070:325.15]929А.Горська

Аліна Зварич (Івано-Франківськ, Україна)

ВИСВІТЛЕННЯ ВБИВСТВА АЛЛИ ГОРСЬКОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ДІАСПОРНІЙ ПРЕСІ

У статті проаналізовано висвітлення вбивства художниці, шістдесятиці, дисидентки Алли Горської в українській та діаспорній періодиці впродовж 1971–2010 рр. Розглянуто найпоширеніші версії загибелі художниці та артикульовані в пресі мотиви впродовж 50-ти років. Висвітлено інформацію, яка спростовує і ставить під сумнів достовірність популярних версій. Проаналізовано неточності, що публікувалися у пресі стосовно загибелі А. Горської. Розглянуто факти, що вказували на причетність радянської системи до смерті дисидентки.

Ключові слова: Алла Горська, Іван Зарецький, Віктор Зарецький, вбивство, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим, дисидентський рух, шістдесятиницький рух, «Український вісник».

Вбивство видатної української художниці, шістдесятиці, громадської діячки та борчині за права людини Алли Горської (1929–1970), яке сталося 28 листопада 1970 р., стало символічною подією в історії українського спротиву радянському режиму. Попри трагічність і резонансність цієї події, її висвітлення в тогочасній радянській пресі або замовчувалося, або викривлювалося. Натомість діаспорні видання, які мали доступ до інформації з дисидентських джерел, подавали цю подію в іншому контексті – як акт політичного терору. Сьогодні, в умовах відновлення національної пам'яті та переосмислення радянського минулого, актуальним постає аналіз, як і чому вбивство А. Горської подавалося в різних медіапросторах, і яку роль це відіграло у формуванні громадської думки.

Мета статті – простежити трактування смерті А. Горської в друкованих мас-медіа на основі трактування офіційної та альтернативних версій вбивства.

Після загибелі ім'я А. Горської у радянській пресі згадувалося епізодично, адже воно фактично опинилося в одному статусі з постатями часів Української революції¹. Тоталітарна атмосфера держави обмежувала можливості поширення інформації про А. Горську, а намагання оприлюднити правдиву інформацію про її життя, боротьбу та загибель з усіх сил ізолювалися радянськими спецслужбами². Трагічна смерть А. Горської вразила суспільство УРСР, тому серед громадськості ширилися різні чутки стосовно її вбивства: чи було це скоєно на основі побутових розбіжностей, чи все-таки з політичних міркувань. А якщо політичних – чи мало на меті залякування інших інакодумців³.

Варто зазначити, що 1970–1980-ті рр. – це період напруженої та інтенсивної боротьби тоталітарної системи з опозиційним рухом, і з огляду на це джерела історичної пам'яті є обмеженими. Важливу інформацію про діяльність А. Горської надає IV випуск самвидавного журналу «Український вісник», який В. Чорновіл передав на Захід. На його сторінках можна знайти статтю «Трагічна смерть А. Горсь-

¹ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків : Прометей, 2025. С. 29.

² Там само. С. 17.

³ Зарецький О. Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–1980 рр. // Збірник наукових праць ННДІУВІ. Київ, 2010. Т. XXVII. С. 103.

Джерело: Студентські історичні зошити. Випуск 17. Карпатський національний університет імені В. Стефаника. Івано-Франківськ. Лілея-НВ. 2025. С. 58–64.

Додаток А.4

Сертифікат, що підтверджує участь у роботі XV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції.

Додаток А.5

Публікація тез у рамках XV Буковинської міжнародної конференції присвяченої 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича на тему: «Знищення вітража «Шевченко. Мати» у 1964 р. в контексті посилення владного тиску на шістдесятників».

Зварич Аліна (Івано-Франківськ)

**ЗНИЩЕННЯ ВІТРАЖА «ШЕВЧЕНКО. МАТИ» У 1964 Р.
В КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ
ВЛАДНОГО ТИСКУ НА ШІСТДЕСЯТНИКІВ**

На початку 1964 р. хрущовська «відлига» підійшла до свого завершення, що виявлялось у посиленому спостереженні і тиску влади за творчістю активних представників молодого покоління української інтелігенції, відомих як «шістдесятники». На 1964 р. припала важлива для українського народу подія —

226 XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція

святкування 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. На знак цієї події Художній фонд УРСР вирішив оплатити створення вітража в Київському університеті, на якому художники повинні були зобразити Т. Шевченка як «революціонера-демократа». Над створенням вітража працювали художники з числа шістдесятників Алла Горська, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Зубченко.

На вітражі художники зобразили Кобзаря, який однією рукою пригортає до себе жінку — Україну, а іншу — піднімає у закличному жесті. Ліворуч від центрального зображення Т. Шевченка була змальована жінка з дитям на руках, праворуч — сивий кобзар з кобзою. Вітраж був доповнений Шевченковими словами: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі ко-ло їх поставлю слово...»

Перед урочистим відкриттям вітража в Червоному корпусі університету, макет приїхав оглянути і затвердити секретар з питань ідеології Київського обкому В. Бойченко. Він віддав вказівку сховати вітраж від широкого загалу, доки його не огляне комісія зі Спілки художників України. Комісія повинна була вирішити, чи не відхилилась група художників від догм соцреалізму під час створення вітража. За певною інформацією, окрім В. Бойченка, вітраж оглядав секретар Комуністичної партії України (КПУ) А. Скаба разом з іншими працівниками ідеологічного відділу, які дійшли до висновку, що цей витвір мистецтва не має права на існування. Такі відвідини свідчили про обмеження творчого плюралізму та посилення цензури.

Перед прибуттям комісії вітраж було піддано знищенню за наказом ректора університету І. Швеця, який особисто трощив вітраж молотком. Партійні ідеологи були налякані шевченківським інакомисленням художників. Справу про Шевченківський вітраж обговорювали на засіданні секції декоративно-монументального мистецтва Спілки художників України. Діячі Спілки трактували вітраж як такий, що нібито подавав викривлений образ Т. Шевченка. На думку провладних художників, поета було зображено в архаїзованому стилі, котрий не містив нічого спільного із образом «революціонера-демократа». Художників звинуватили у присутності елементів «націоналізму та формалізму» на вітражі.

Влада сприйняла вітраж як виклик системі, який немає нічого спільного із офіційним образом Кобзаря — революціонера, який був предтечею боротьби за встановлення комунізму. А. Горську разом із Л. Семикіною виключили зі Спілки художників, аргументуючи це тим, що художниця не сприйняла критики у свій бік — нібито мисткині створили ідейно-

Джерело: XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тези доповідей, Чернівці. 17–18 жовтня 2025 р. с.226-227.

Додаток А.6

Подача тез у збірник тез доповідей X Науково-практичного форуму «Чорноволівські читання» на тему: «Алла Горська у судових процесах над українськими дисидентами в 1960-х рр. (О. Заливаха, В. Чорновіл, В. Мороз)»

Зварич Аліна

студентка II курсу магістратури спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

**АЛЛА ГОРСЬКА У СУДОВИХ ПРОЦЕСАХ НАД
УКРАЇНСЬКИМИ ДИСИДЕНТАМИ В 1960-Х РР. (О. ЗАЛИВАХА,
В. ЧОРНОВІЛ, В. МОРОЗ)**

Художниця Алла Горська (1929–1970) була однією з ключових постатей шістдесятницького руху, яка відзначилась в історії України не тільки своїми мистецькими творами, але й активною участю у боротьбі з радянською системою влади, яка піддавала громадсько активних осіб незаконним арештам за прояви інакодумства. Неодноразово А. Горську викликали на допити у Комітет державної безпеки (КДБ) у справах осіб, які поширювали самвидав. Щодо А. Горської практикували тиск, що мав на меті схилити її до подачі слідчим органам потрібної інформації стосовно несправедливо обвинувачених. Проте представники КДБ не сподівались, що зіткнуться із особистістю, яка в різкій манері відкидатиме будь-які обвинувачення і не боїтиметься йти на пряму конфронтацію з органами влади.

У 1965 р. відбулися арешти українських дисидентів, спрямовані на ліквідацію каналів поширення самвидавної літератури, яка радянською владою сприймалась як опозиційна, і були першим кроком у завершенні недовготривалого процесу лібералізації системи, відомого як «відлига»¹ Упродовж кількох днів кінця серпня – початку вересня 1965 р.

¹ Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 57; Арешти української інтелігенції 1965 р. URL: <https://museum.khpg.org/1162386400>.

представниками правоохоронних органів влади було заарештовано більше 25 осіб і вилучено близько 900 позицій літератури, яку було трактовано як «самвидав»². Відомо, що А. Горська також активно поширювала самвидав, окрім того, художниця підтримувала заарештованого літературного критика І. Світличного, котрий намагався розширити шляхи розповсюдження самвидаву за кордон³.

У ході арештів 1965 р. було затримано івано-франківського художника Опанаса Заливаха, а під час обшуку в його квартирі було знайдено дві фотоплівки бюлетеня Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР). Оскільки О. Заливаха принципово відмовився співпрацювати з органами влади, проти нього відкрили кримінальну справу за ч. 1 ст. 62 Кримінального кодексу (КК) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) («антирадянська агітація і пропаганда»)⁴. У ході справи О. Заливахи слідчих цікавило київське відгалуження дисидентського руху, про яке вони активно розпитували затриманого, знаючи про його дружні стосунки з А. Горською. На більшість запитань О. Заливаха відповідав: «Про своїх друзів я ніяких показів не намірений давати з причин, про які говорити не хочу»⁵.

Зрештою, 1 грудня 1965 р. А. Горську викликали до Івано-Франківська на допит у якості свідка у справі О. Заливахи⁶. Слідчий спочатку намагався ставити художниці загальні запитання, проте не отримав тих відповідей, на які сподівався. Тоді працівник КДБ намагався застосувати лінію обвинувачення проти А. Горської, зокрема, у неправдивості її свідчень. Наведемо наступний приклад із протоколу допиту. Запитання слідчого: «Як ви знаєте Курило Анну і що вона привозила від Заливахи?». А. Горська відповіла, що познайомилась з А. Курило 30 квітня 1965 р., коли та зателефонувала художниці на квартиру,

² Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством... С. 57–62.

³ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей. 2025. С. 307.

⁴ Паска Б. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. Ч. 33. С. 152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2020_33_12.

⁵ Паска Б., Ципуга А. Розправа радянських спецслужб над художником Опанасом Заливахою в середині 1960-х рр. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. № 36. 2023. С. 128.

⁶ ГДА СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 37257. Кримінальна справа № 57 по звинуваченню Заливахи Опанаса Івановича в злочині, передбаченому ст. 62 ч. 1 КК УРСР. 28 серпня 1965 р. – 28 січня 1966 р. В 3-х т. Т. 3. Арк. 41.

вони домовились зустрітися, а пізніше під час зустрічі жінка передала А. Горській кілька листів від О. Заливахи і писанки. Слідчий одразу запитав, що саме А. Горська передала О. Заливасі, а після заперечувальної відповіді художниці про те, що вона нічого не передавала, А. Горську було звинувачено у брехні; розпочався тиск на неї стосовно фотокопії книги діаспорного вченого І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР», яку А. Горська начебто передала за посередництва А. Курило⁷.

Проте А. Горська продовжувала різко заперечувати будь які доводи слідчих про те, що вона отримувала або передала самвидавну літературу О. Заливасі. Найбільш імовірно, така лінія поведінки художниці було пов'язане зі сподіваннями домогтися для О. Заливахи якомога найкоротшого терміну покарання⁸. Після того, як О. Заливасі в березні 1966 р. було винесено вирок у вигляді 5 років позбавлення волі, мисткиня підписала клопотання з проханням переглянути справу О. Заливахи відповідно до закону⁹.

Ще одним близьким другом А. Горської, з яким у художниці були спільні погляди на радянську дійсність, був журналіст В'ячеслав Чорновіл. У 1966 р. він написав одну зі своїх найбільш відомих праць «Правосуддя чи рецидиви терору?», яку з подальшими листами надіслав першому секретарю Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ), прокуророві УРСР та голові республіканського КДБ. Не отримавши відповіді, В. Чорновіл надіслав примірники праці із супровідними листами також до генсека ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) Леоніда Брежнєва, письменника Олеся Гончару і художнику Івана Гончара. Алла Горська допомагала В. Чорноволу розсилати листи і примірники праці¹⁰.

Не отримавши від владних установ жодної відповіді, В. Чорновіл написав наступну працю «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)», у якій на основі документальних матеріалів описав відхилення органів влади від норм законодавства під час ведення слідства у справах українських дисидентів. На цей раз на розіслані примірники, один із яких А. Горська принесла голові Спілки художників України представники влади відреагували

⁷Там само. Арк. 41–43.

⁸ Райківський І., Єгрешій О., Гаврилишин П. Взаємини Опанаса Заливахи з Аллою Горською. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2025. Вип. 89. Том 2. С. 7.

⁹ Клопотання до Верховного суду УРСР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29596>.

¹⁰ Деревінський В. Нарис портрета політика: Монографія. Тернопіль. Джура. С. 22–23.

практично миттєво. У серпні 1967 р. В. Чорновола було заарештовано у Львові, а суд відбувався у листопаді цього ж року і чи не вперше був відкритим, що дало змогу його друзям та однодумцям підтримати обвинуваченого. Аллі Горській теж вдалося потрапити на судилище. В'ячеславу Чорноволу висунули обвинувачення за ст. 187-1 («поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський і державний лад»)¹¹

¹² ¹³

Попри сподівання А. Горської, що В. Чорновола звільнять з-під арешту, оскільки аргументація адвоката доводила про відсутність складу злочину, журналіста засудили до максимального терміну ув'язнення за даною статтею – 3 роки позбавлення волі. Будучи обуреними винесенням максимального терміну ув'язнення та відхиленням судових процесуальних норм, А. Горська разом із дисидентами Іваном Світличним, Ліною Костенко, Іваном Дзюбою, та Надією Світличною пише заяву на захист В. Чорновіла на ім'я Першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста.¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ Автори звернення іменували цей процес політичним, що проходив із численними порушеннями процесуальних норм; тому «його вирок перебуває в разючій невідповідності до матеріалів слідства і звинувачення й скидається на особисту помсту, розправу наділених владою осіб над людиною, що по-інакшому думає й насмілюється критикувати дії окремих представників радянських установ, тобто здійснює своє конституційне право»¹⁷. У підсумку В. Чорновіл залишився за ґратами, але вирок йому було скорочено вдвічі – до 1,5 року.

У 1970 р. А. Горську знову було викликано на допит у зв'язку з арештом у Івано-Франківську дисидента Валентина Мороза та оголошенням йому

¹¹ Деревінський В. Громадсько-політична і державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ. 2013. С. 114–115.

¹² Стаття 187–1 КК УРСР (аналог ст. 190-1 КК РСФСР); Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать Радянський державний і суспільний лад. URL: <https://museum.khpg.org/1162803977>.

¹³ Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей. 2025. С. 335.

¹⁴ Там само. С. 325.

¹⁵ Деревінський В. Громадсько-політична і державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола... С. 115.

¹⁶ Чорновіл В. Твори: в 10 т. Київ: Смолоскип. Т. 2 : «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)». Документи та матеріали 1966–1968 рр. Київ: Смолоскип, 2003. С. 797. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003205>.

¹⁷ Деревінський В. Нарис портрета політика... С. 28.

підозри за ст. 62 КК УРСР¹⁸. В. Морозу були висунуті звинувачення у написанні та поширенні наступних праць: «Репортаж із заповідника імені Берія», «Серед снігів», «Хроніка опору», «Я бачив Магомета» та «Мойсей і Датан»¹⁹. Причиною виклику А. Горської на допит став її лист, надісланий В. Морозу, який міг вказувати на ознайомлення А. Горської з працею «Серед снігів». В листі художниця писала: «...Дякую за квітку серед снігів. Вона полум'яно вибухова. Ніхто не пройде повз неї байдуже. Кожен зірве. Проте один залиште собі – вона запалає, а інший викине – вона вибухне...»²⁰ Однак, А. Горська, швидше за все здогадуючись, яку саме інформацію від неї намагатимуться отримати слідчі КДБ, відповіла на їх запитання: «...В листі словами: «Дякую за квітку серед снігів» я втілила особу Мороза, бо я найкращої думки про нього, як про людину з точки зору життєвих подій...»²¹ У листопаді 1970 р. В. Мороза засудили до 6 років спецтюрми, 3 років відбуття покарання у таборі особливого режиму та 5 років заслання. Алла Горська наступним чином прокоментувала вирок: «Ця режисура задумана давно і намертво... Почалась антилюдська хвиля...» Художниця склала лист-протест до Верховного суду УРСР, вказуючи на протиправність вироку, однак невідомо, чи встигла його надіслати, адже була вбита 28 листопада 1970 р.²²

Таким чином, А. Горська була однією з активних учасниць поширення самвидавної літератури та мала тісні взаємини із багатьма представниками дисидентського середовища. Хоча у представників КДБ були відсутні прямі докази, які б надали можливість провести обшук у її помешканні, художницю викликали свідчити у справах проти її друзів. Попри застосований тиск з боку слідчих КДБ і порушення законності допитів, А. Горська намагалась давати свідчення таким чином, щоб не нашкодити обвинуваченим. Окрім того, не погоджуючись з винесеними своїм друзям судовими вироками, А. Горська активно підписувала заяви, що свідчать про наявні порушення в процесі слідства.

¹⁸ Паска Б. Івано-Франківський судовий процес над дисидентом Валентином Морозом. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2017. № 2. С. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hjyfcnuj_2017_2_8.

¹⁹ Там само. С. 40.

²⁰ Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / упор. Б.В. Паска. Брустури: Дискурс, 2021. С. 379.

²¹ Там само. С. 184.

²² Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму... С. 330; Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 142; Алла Горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Київ: Спалах ЛТД, 1996. С. 107.

Зварич Аліна. *Алла Горська у судових процесах над українськими дисидентами в 1960-х рр. (О. Заливаха, В. Чорновіл, В. Мороз).* У статті проаналізовано роль А. Горської в обігу самвидаву та простежено перебіг судових процесів над дисидентами О. Заливахою, В. Чорноволем і В. Морозом. Розглянуто протоколи допитів А. Горської під час її викликів до Комітету державної безпеки (КДБ) у справах відомих представників українського руху спротиву. Окреслено особливості її поведінки в умовах слідства, а також охарактеризовано діяльність художниці, спрямовану на протидію незаконним судовим вирокам.

Ключові слова: Алла Горська, самвидав, Опанас Заливаха, В'ячеслав Чорновіл, Валентин Мороз, Комітет державної безпеки (КДБ), український дисидентський рух, репресії.

Zvarych Alina. *Alla Horska in the trials of Ukrainian dissidents in the 1960s (O. Zalyvakha, V. Chornovil, V. Moroz).* The article analyzes the role of A. Horska in the circulation of samizdat and traces the course of the trials of dissidents O. Zalyvakha, V. Chornovol, and V. Moroz. The protocols of A. Horska's interrogations during her summons to the State Security Committee (KGB) in the cases of well-known representatives of the Ukrainian resistance movement are examined. The peculiarities of her behavior under investigation are outlined, and the artist's activities aimed at counteracting illegal court verdicts are characterized.

Keywords: Alla Horska, samizdat, Opanas Zalyvakha, Vyacheslav Chornovil, Valentyn Moroz, Committee for State Security (KGB), Ukrainian dissident movement, repressions.

Додаток А.7

Подача тез для публікації у збірнику матеріалів конференції регіональної науково-практичної конференції: «Історія українського визвольного руху в експозиції історико-краєзнавчих музеїв». Присвяченій відзначенню 100-річчя створення музею визвольної боротьби України у Празі.

Аліна Зварич

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

**МАТЕРІАЛИ ПРО АЛЛУ ГОРСЬКУ В МУЗЕЮ-АРХІВІ І
ДОКУМЕНТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ УКРАЇНСЬКОГО САМВИДАВУ
ПРИ ВИДАВНИЦТВІ "СМОЛОСКИП"**

У статті проаналізовано матеріали, що стосуються А. Горської в Музею-архіві і Документаційному центрі українського самвидаву при видавництві "Смолоскип". Розглянуто специфіку наповнення матеріалів, а також проаналізовано діаспорні видання, що зберігаються в архіві. Ці документи відіграли одну з ключових ролей у висвітленні та збереженні пам'яті про українську художницю-шістдесятницю, правозахисницю Аллу Горську (1929–1970), поширюючи інформацію про її дисидентську діяльність і трагічну загибель у 1970 році, попри намагання радянської влади придушити будь-які відомості.

Ключові слова: Алла Горська, видавництво «Смолоскип», архівні матеріали, «Український вісник», дисидентський рух, шістдесятницький рух, історична пам'ять.

Алла Горська – одна з ключових постатей опозиційного руху опору, відомого як шістдесятництво. За допомогою індивідуального бачення вона утверджувала в мистецькому просторі національні ідеї, через які її роботи заборонялись, а офіційні видання не згадували про художницю. У тоталітарній державі А. Горська вела активну громадську діяльність, яка виявлялась у

підтримці свідомої інтелігенції, боротьбі за дотримання захисту прав людини, розповсюдженні самвидавної літератури, що слугувала альтернативним джерелом вірогідної інформації та формою опору радянській цензурі. Більшість матеріалів, пов'язаних із творчістю і діяльністю мисткині наразі опрацьовані науковцями. Однак цінна колекція архівних матеріалів, зібрана в Музеї-архіві та Документаційному центрі українського самвидаву при видавництві “Смолоскип”, основна частина яких складається з діаспорної та української преси, залишається недостатньо проаналізованою. Ці документи фіксують маловідомі факти з діяльності А. Горської та допомагають зрозуміти цілісну атмосферу періоду, в якому творила А. Горська.

Метою статті є комплексний аналіз архівних матеріалів, пов'язаних із діяльністю А. Горської, що зберігаються у фондах Музею-архіву та Документаційного центру українського самвидаву при видавництві “Смолоскип”, характеристика їх значення і перспективи подальшого використання при дослідженні *шістдесятницького й дисидентського рухів*.

Видавництво «Смолоскип» заснували у 1967 р. в Балтиморі, США. Першим автором, чиї твори були надруковані у видавництві, став його засновник Осип Зінкевич. Його книга “*З генерації новаторів: Світличний і Дзюба*” вийшла друком наступного року після заснування видавництва [28]. У 1968 р. видавництво «Смолоскип» назвалось іменем Василя Симоненка, який на той період часу закордоном уважався символом українського шістдесятництва. Це викликало особливо негативну реакцію комуністичної партії, яка намагалась інтерпретувати В. Симоненка, як партійного письменника [22].

При видавництві видавались твори українського самвидаву, які піддавались цензурі у Радянському Союзі. Зокрема, протягом 1968–1993 рр. при «Смолоскипі» було видано збірки поезій Л. Костенко, В. Голобородька, І. Калинець, О. Теліги, М. Руденка, С. Караванського, А. Пашко, оповідання і романи О. Бердника, Б. Антоненка-Давидовича, самвидавні твори, дослідження і документи В. Мороза, Є. Сверстюка, В. Стуса [28]. Основними

видавничими творами для «Смолоскипу» стали самвидавні рукописи українських дисидентів, котрі висвітлювали реальну інформацію, щодо подій в УРСР [22].

Документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип» містить унікальні матеріали, пов'язані з Рухом Опору в 1960–1970-х рр.; у його фондах містяться й матеріали пов'язані з біографією, творчістю, правозахисною діяльністю А. Горської.

Алла Горська була однією з центральних постатей українського шістдесятницького руху [23]. Її твори протистояли офіційній радянській ідеології, а громадянська позиція викликала підозри та занепокоєння в органах влади. Громадсько-політичну та мистецьку діяльність А. Горської проаналізовано у публікаціях Л. Огневої [6; 7; 24], О. Зарецького [14; 15; 16; 17; 18], Л. Тарнашинської [31]. Видані окремі збірки життєвого шляху А. Горської, які базуються на листах, спогадах та архівних матеріалах [4; 9].

Матеріали фонду «Смолоскип», що стосуються А. Горської, можна структурувати у два ключові тематичні блоки: перший охоплює джерела біографічного та мистецтвознавчого спрямування, що розкривають її життєвий і творчий шлях; другий складає матеріали, що висвітлюють версії вбивства, громадський резонанс та атмосферу щодо офіційного слідства. Або ж можна класифікувати матеріали за наступними двома блоками: публікація матеріалів про життя А. Горської в діаспорній пресі та сучасній українській.

Широку основу фонду А. Горської становлять матеріали іноземної преси, котрі допомагають відтворити комплексний аналіз опозиційної діяльності А. Горської. Варто зазначити, що діаспорні видання нерідко через брак достовірності інформації висвітлювали неправдиву інформацію стосовно біографічних даних та діяльності А. Горської. Їх ґрунтовний аналіз та порівняння з іншими типами джерел дає можливість спростувати неперевірену інформацію [15, арк. 122].

Видавництво «Смолоскип» відіграло надважливу роль у поширенні на Заході інформації про загибель А. Горської, оскільки передрукувало статтю

«Смерть Алли Горської» із IV випуску «Українського вісника» [15, арк. 123]. Цей текст став основним джерелом не тільки щодо обставин смерті А. Горської, але також і її активної громадської діяльності, тому доцільним буде аналіз змістової структури статті з метою виявлення ключових інформаційних блоків, щоб визначити події з життя А. Горської були подані.

Стаття розпочинається із наступного речення: *«28 листопада 1970 року була забита при нез'ясовних обставинах українська художниця і громадська діячка Алла Горська»* [33, с. 11]. Тему статті з «Українського вісника» можна подати за умовною схемою: 1. Повідомлення про загибель Алли Горської; 2. Походження. Початки творчої діяльності А. Горської; 3. Клуб творчої молоді «Сучасник»; 4. Загальна характеристика діяльності; 5. Побиття вітражу у Київському університеті (додається вставка: «Із запису обговорення справи про Шевченківський вітраж»); 6. Правозахисна діяльність; 6.1. Арешти 1965 р.; 6.2. Заяви про незаконне ведення слідства (додається вставка скарги А. Горської до прокурора УРСР); 6.3. Колективна заява в обороні О. Заливахи; 7. Праця А. Горської в царині монументального мистецтва. 8. Правозахисна діяльність (продовження). 8.1. Суд над В. Чорноволом; 8.2. Лист-протест 139-ти; 8.3. Відкритий лист до «Літературної України; 8.4. Підтримка А. Горської В. Мороза; Обставини загибелі А. Горської; 9.1. Виступ лектора; 9.2. Три версії смерті; 9.3. Похорон; 9.4. Виступи на похороні (тексти виступів: О. Сергієнка «Слово від друзів», Є. Сверстюка «На могилу Алли Горської», І. Геля «Виступ на похороні Алли Горської», та вірш В. Стуса «Пам'яті Алли Горської»); 9.5. Поголоси [15, арк. 123-125]. Простежуємо, що матеріал статті поєднує документаційні матеріали з біографією А. Горської; послідовно простежується її творчий та правозахисний рух починаючи від КТМ «Сучасник» до подальших правозахисних заяв включно з аналізом смерті художниці, що дозволяє читачеві відтворити комплексний образ правозахисниці.

У серпні 1971 р. в Chicago Tribune вийшла друком стаття Франка Старра «Найвища ціна дисиденства у радянській Україні». Автор зазначає, що він

опирається на матеріали IV випуску Українського вісника, який було передано на Захід. У даній статті Ф. Старр адаптує активну громадську діяльність А. Горської під напружену ситуацію того періоду в Радянському Союзі. Автор наголошує, що історія мисткині не опублікована в контрольованій урядом пресі, а офіційні представництва України не повідомили про її загибель. Цінність статті полягає в тому, що у ній містяться важливі уточнення стосовно біографії А. Горської, а в подальших посиланнях на джерело це допомагало уникнути висвітлення неправдивої інформації [3, арк. 10–11; 16, с. 26–27].

Із матеріалів фонду дізнаємось важливу інформацію, що перша звістка про смерть А. Горської була доправлена на Захід за допомогою телеграми з Києва до Нью-Йорка, при цьому інформація щодо обставин та причин загибелі не наводилася [32, арк. 82–82].

Із біографічних архівних матеріалів відомо, що протягом 1965–1966 рр. художниця подавала скарги до прокурора УРСР у зв'язку з порушенням органами КДБ законності ведення слідства у справах дисидентів Я. Геврича, та О. Мартиненка, фальшуванням її свідчень на суді над Я. Гевричем. Окрім цього А. Горська подавала клопотання до Верховного Суду УРСР від Спілки художників України з проханням переглянути справу з політичними звинуваченнями митця О. Заливахи [12, арк. 52; 21].

Основну частину фонду становлять матеріали еміграційної преси, значний обсяг яких складають статті, присвячені А. Горській. Особливе місце посідають публікації, приурочені до роковин її загибелі, аналіз яких дає змогу простежити зміни контрасту та змісту матеріалів залежно від політичних обставин. Фонд містить публікації таких діаспорних газет: «Америка» [29], «Українська Думка» [20], «Національна трибуна» [19], «Нові дні» [26], «Гомін України» [25], «Християнський Голос» [34], «Наше життя» [1; 2], «Українське слово» [27], «Свобода» [8], «Новий шлях» [32], «Шлях перемоги» [13]. У багатьох публікаціях цих періодичних видань міститься чимало спогадів сучасників А. Горської, за допомогою яких можливо відтворити соціальний та емоційний контекст життя А. Горської. Зокрема, в уривках преси містяться

спогади М. Коцюбинської, Є. Сверстюка, О. Заливахи, І. Левицької, Б. Плаксія, Р. Корогодського, Л. Танюка, О. Сергієнка, Л. Семикіної. На основі даних спогадів можливо зрозуміти, цілісно-особистісний портрет мисткині, її погляди, риси характеру, творчі мрії. Важливим аспектом спогадів виступає діяльність А. Горської, як консолідуючий осередок шістдесятницього руху опору [11, арк. 74–75].

Цікавим виступає те, що в перші роки після загибелі А. Горської у діаспорній пресі повідомлення стосовно загибелі художниці були досить розгорнутими, оскільки не піддавались цензурі. Автори повідомлень вказували на можливість причетності радянських спецслужб до вбивства художниці» [25, арк. 28–29]. Натомість в українській пресі навіть після настання незалежності інформацію стосовно смерті художниці подавали лаконічно, повідомляючи про: «нез'ясовані обставини загибелі

Містяться у фонді А. Горської в музеї-архіві видавництва «Смолоскип» і сенсаційна стаття О. Зарецького: «Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість операції». Автор наголошує, що стаття базуються на розсекречених документах на основі яких можна простежити системний характер і послідовність методів та дій КДБ проти діяльності А. Горської, яка мала український характер [14, арк. 150–159].

Музей-архів містить статтю «Смерть Алли Горської» у «Дзеркалі тижня», прочитавши яку можна дізнатись рідкісну інформацію. До прикладу, окрім представників української інтелігенції, які повертались із таборів і звертались до А. Горської по допомогу, інколи залишались у її квартирі колишні засуджені вояки Української повстанської армії (УПА). Відомо, що з 1964 р. квартиру А. Горської прослуховували органи КДБ, які встановили стаціонарний прихований мікрофон із дозволу сусідів. Окрім цього, у статті наводиться інформація, що А. Горська була одним із організаторів мережі поширення самвидавної літератури опріч І. Світличного та В. Чорновола, О. Зарецький припускає думку, що художниця була зберігачем громадського грошового фонду київської правозахисної групи дисидентів [18, арк. 79–81].

Із публікації О. Зарецького «Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–1980 рр.» можна простежити боротьбу її однодумців у суспільній думці, пресі за кордоном задля збереження історичної пам'яті, яку радянська влада намагалася фальсифікувати [15, арк. 121–128]. Іншими унікальними матеріалами є дослідження О. Зарецького – сина А. Горської, який, попри намагання зберегти історичну пам'ять про художницю, намагався з'ясувати правду щодо обставин загибелі матері, адже в деталях проведеного слідства були численні розбіжності. До прикладу, із статті «Родина Алли Горської в Ленінграді: 1930–1940 рр.» можна дізнатися, у яких умовах А. Горська в юнацькі роки пережила дві блокадні зими у Ленінграді та як це позначилось на її психологічному та фізичному здоров'ї [17, арк. 130–138].

Містить фонд і публікації сучасників А. Горської – С. Білоконя та Л. Танюка, – які подають детальний аналіз життя і смерті художниці. Зокрема, дізнаємось про умови, які вплинули на формування світогляду художниці, участь художниці в організації вечорів пам'яті при КТМ «Сучасник», роль у викритті злочинів сталінського режиму в Биківні, після чого за А. Горською почали стежити радянські спецслужби. Л. Танюк подає розгляд боротьби А. Горської з системою влади проти необґрунтованих заборон стосовно шістдесятницьких театральних вистав. Згадує Л. Танюк і про заборону імені А. Горської в офіційних виданнях, боротьбу за відновлення її доброго імені та погрози, з якими довелося стикатися у цьому процесі [30, арк. 59–66]. Матеріали С. Білоконя дозволяють простежити перехід А. Горської від станкової графіки до монументального мистецтва. Матеріали С. Білоконя знайомлять дослідників із подіями з життя художниці, які спричинили переслідування радянських спецслужб за нею, зокрема захист несправедливо засуджених О. Заливахи, В. Чорновола, В. Мороза, підписування колективних звернень стосовно закритості судових засідань та перебільшення повноважень слідчими органами. Окрім фактів із життя мисткині, автор фіксує настрої шістдесятницького руху, їхній творчий ентузіазм, який втілювався у зібраннях на квартирі А. Горської. Окрема цінність дослідження С. Білоконя полягає в

тому, що він один із перших висвітлює детальний опис загибелі А. Горської на основі справи з архіву прокуратури, із якою мав можливість ознайомитись [10, арк. 30–40].

Українська газета «Віче» опублікувала статтю «Алла Горська, героїня негероїчного часу», у якій зібрані спогади друзів А. Горської – Л. Семикіної, Н. Світличної, О. Заливахи, Л. Танюка, які діляться історіями про те, як художниця допомагала їм у кризових ситуаціях. На основі цих споминів можна краще пізнати А. Горську як особистість. Стаття розпочинається словами: *«...Всі ми, друзі Алли Горської переконані: Горську вбила система. Як вбила Василя Стуса, Василя Симоненка, вбила Івасюка, як замордувала Валері Марченка і багатьох інших в'язнів сумління...»*. Шістдесятники діляться власними міркуваннями щодо обставин смерті А. Горської. Дізнаємось, що художниця була незалежна й нестримна в любові й дружбі, допитлива, мудра, щедра, прискіплива до власної роботи та інших. Усім подобалась прямота А. Горської та екстравагантність в одязі, мистецька інтуїція та бажання і намагання допомогти всім. О. Зарецький розповідає про подорож художниці до табору, де відбував покарання О. Заливаха. Коли за мистецьку роботу художниці платили харчами, вона спочатку розвозила їх всім своїм друзям, а рештки залишала собі [5, арк. 100–102]. Це свідчить про те, що художниця володіла співчуттям, безкорисливістю, почуттям турботи про інших.

Таким чином, у архіві музеї «Смолоскип» містяться публікації, які допоможуть українській та світовій громадськості, науковцям більше дізнатися про мистецьку і громадську діяльність А. Горської. Зібрані факти з життя мисткині не дозволяють прийняти офіційну версію вбивства А. Горської, нав'язаної радянським розслідуванням, про те що вбивство А. Горської здійснив її свекор. Фонд Музею-архіву видавництва «Смолоскип», значний обсяг якого становлять матеріали еміграційної преси, має велике значення для подальшого дослідження шістдесятницького і дисидентського рухів. Публікації, присвячені роковинам її загибелі, сенсаційні статті про

А. Горську допомагають простежити боротьбу її однодумців за збереження історичної пам'яті та комплексно проаналізувати опозиційну діяльність А. Горської, яка була однією із лідерок київського осередку руху опору.

Список використаних джерел:

1. Alla Horska – a biographical sketch. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Наше життя. 1986. Березень–Квітень. Арк. 23–25.
2. Alla Horska. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Наше життя*. Лютий 1980. Арк. 67–70.
3. Starr F. The High Cost of Dissent in the Soviet Union. *Екран*. 1971. Ч. 57–58. Травень – Червень. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Арк. 10–11.
4. Алла Горська. Душа українського шістдесятництва. Упоряд. Людмила Огнєва. Київ, 2015. 712 с.
5. Алла Горська. Героїня негероїчного часу. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Віче*. Травень 2008. Арк. 100–102.
6. Алла Горська. Квітка на вулкані / За ред. О. Зарецького; упоряд. Л. Огнєва. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2011. 334 с.
7. АЛЛА! АЛЛА! АЛИЛУЯ!. Упорядник Людмила Огнєва. Донецьк: ДОГО «Центр Діскавері», 2007. 80 с.
8. Андрієнко – Данчук. Алла Горська: у третю річницю смерти. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Свобода. 1973. 27 грудня. 68 арк. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві*

«Смолоскип». ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. 76 арк.

9. Алла Горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Ред. та упоряд. О. Зарецький, М. Маричевський. Київ: Спалах ЛТД, 1996. 240 с.

10. Білокінь С. Життя і Смерть Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. Розбудова держави. 1992. Вересень. № 4. Арк. 30–40.

11. Вона творила обличчя безликого часу. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українська газета*. № 37. 2004. Арк. 74–75.

12. Горська Алла Олександрівна. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. 52 арк.

13. Другі роковини смерті А. Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Шлях Перемоги*. 1972. 26 листопада. № 48. Арк. 85–86.

14. Зарецький О. Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спецоперацій. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українознавство*. 2010. № 4. Арк. 150–159.

15. Зарецький О. Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–1980 рр. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Збірник наукових праць ННДІУВІ*. Т. XXVII. Київ. 2010. Арк. 121–128.

16. Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму. Харків: Прометей, 2025. 432 с.

17.Зарецький О. Родина А.Л. Горської в Ленінграді: 1930–40 рр. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українознавство*. 2010. № 1. Арк. 130–138.

18.Зарецький О. Смерть Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Дзеркало тижня*. 16 квітня 2005. № 4. Арк. 79–81.

19.Зена Матла – Рихтицька. Аллі Горській. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Національна трибуна*. 1982. Арк. 81–82.

20.Зена Матла – Рихтицька. На прославу Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. [Українська Думка. 3 березня. 1983. 17 арк.](#)

21.Клопотання до Верховного суду УССР від членів Спілки художників України з проханням переглянути справу Опанаса Заливахи від 20 квітня 1966 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/29596>.

22.Клочко І. Видавництво «Смолоскип»: між різних вогнів і на різних континентах. URL: <https://chytomo.com/vydavnytstvo-smoloskyp-mizh-riznykh-vohniv-i-na-riznykh-kontynentakh/>.

23.Крупник Л. Особистість проти системи. URL: <https://museum.khpg.org/1569595396>.

24.Огнева Л. Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 51 с.

25.Пам'яті Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Гомін України*. 7 січня 1981. № 1–2. Арк. 28–29.

26.Пишкало І. Трагедія Шевченківського вітражу. До 1-ї річниці смерти героїні-страдниці Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Нові дні*. Грудень 1971. 26 арк.

27.Просятківська Л. Вони сміли виступити проти... І стали легендою, а легенди не вмирають. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Українське слово*. Число 41. 6–12 жовтня 2004. Арк.71–72.

28.Смолоскип. URL: <http://www.smoloskyp.org.ua/about/>.

29.Соневницька О. Вшанували Аллу Горську, Гелія Снігурова, Володимира Івасюка. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Америка*. Ч. 189. 14 арк.

30.Танюк Л. Усім нам смерть судилася зарання: до 40-річчя загибелі Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Альманах УНС*. 2010. Арк.59-66.

31.Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти): монографія. Київ: Смолоскип, 2010. 632 с.

32.Трагічна смерть Алли Горської. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Новий шлях*. 1971. 20 лютого. № 8. Арк. 82–83.

33.Український вісник. Випуск IV. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське в-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка. Париж–Балтимор. 1971. 191 с.

34.**Храплива-Щур Л.** Сучасні героїні. *Музей-архів та документаційний центр при видавництві «Смолоскип»*. ДП-12.1:Г. Шістдесятники – дисиденти – політв'язні. Горська А. *Християнський голос*. 13 травня 1979. Арк. 43–44.

Додаток Б. Алла Горська в журналі «Український вісник»

Додаток Б.1

Сторінка з IV випуску «Українського вісника» зі спогадами про А. Горську.

Алла Горська буде випромінювати світло, буде вселяти присутність духу самим своїм ім'ям. То була рідкісна людина, що навіки залишається з нами, як рідна душа. В образі цілого десятиріччя вона височить білим привидом Доброго Духа, що втілює в собі сумління, гідність, поривання молодості і сяйво вільного людського обличчя, освітленого талантом і відданістю людини.

Євген Сверстюк

Неймовірно тяжко працювати для українського народу. Та він завжди давав із себе людей таких, як Алла Горська, — готових іти до кінця своєю дорогою.

Олександр Сергієнко

Поки житиме хоч хтось із нас, тих, хто знав Аллу, доти буде жити розумна й чарівна Аллина усмішка, її велика людська теплота, сердечність і ширість. Будуть жити її твори на полотнах, на стінах будинків, шкіл і музеїв. Буде пам'ятатися її нескитна принциповість, велика працелюбність і благородна ненависть, породжена любов'ю.

Хай перед лицем цієї трагедії відмететься із наших учинків і стосунків усе боягузливе, пристосовницьке, дрібне і суетне. Адже таке нетривке й незагарантоване людське життя — і так багато треба встигнути кожному із нас за ті ніким не пораховані завчасно роки чи дні, які вимірjala нам Доля.

Іван Гель

Джерело: Український вісник. Випуск IV. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське в-во "Смолоскип" ім. В. Симоненка. Париж–Балтимор. 1971. 191 с.

Присвята А. Горській у IV випуску «Українського вісника»

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

Випуск IV

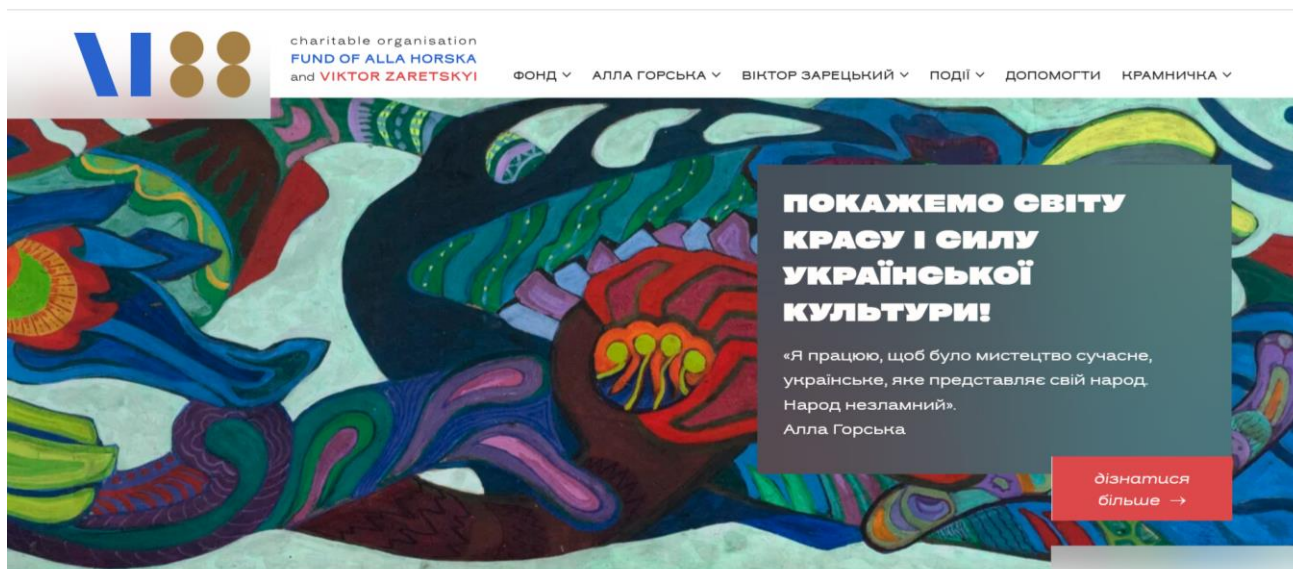
СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ
— ГРОМАДЯНКИ, МИТЦЯ, ЛЮДИНИ —
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Січень 1971 року

Джерело: Український вісник. Випуск IV. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське в-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка. Париж–Балтимор. 1971. 191 с.

Додаток В

Сайт «Фонд А. Горської та В. Зарецького»

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/> (дата звернення: 01.01.2025).

Додаток Г. Онлайн-ігри про Аллу Горську

Додаток Г.1

Серія онлайн ігор: «60. Втрачені скарби», про українських жінок, які вплинули на культурне життя України 1960-х років. Однією з героїнь гри є А. Горська.

Джерело: <https://treasures.ui.org.ua/ua> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Г.2

QR код посилання на онлайн-гру про А. Горську (1929–1970 рр.).

Джерело: https://treasures.ui.org.ua/horska_ua (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Д. Унікальні виставки робіт А. Горської протягом 2024-2025 рр.

Додаток Д.1

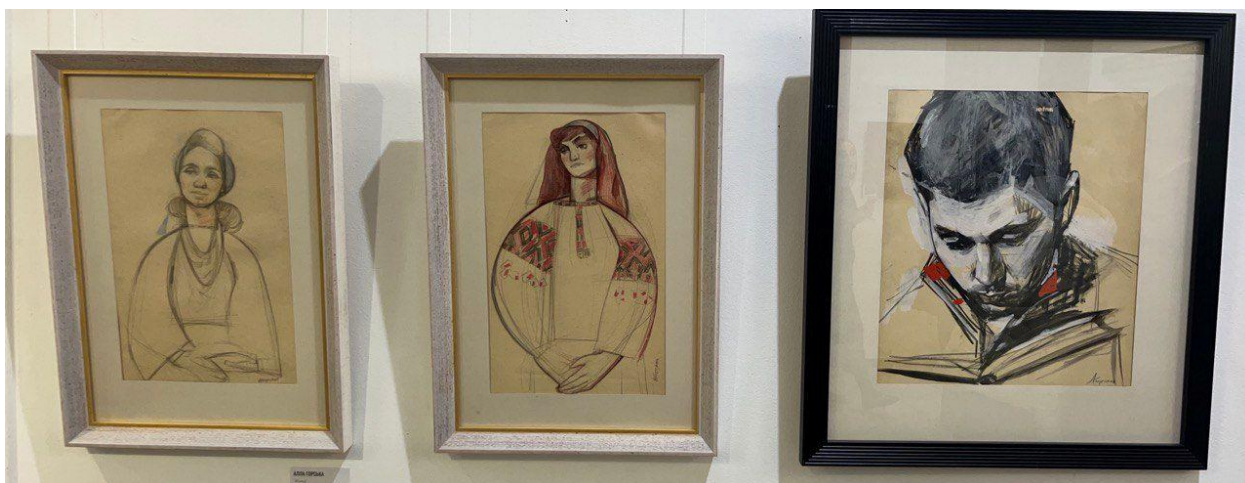
QR код посилання на відеоматеріал з соціальної мережі Instagram, який містить фотоматеріали з ретроспективної виставки «Алла Горська. Боривітер» 2024 р., яку відвідало понад 50 тисяч осіб.

Джерело: <https://h7.cl/1fFP2> (дата звернення:01.10.2025).

Додаток Д1

Ескізи з фотовиставки: «Він і Вона» 2025 р, присвяченій роботам А. Горської і В. Зарецького, на якій вперше представлено біля 20 творів художників з приватних колекцій.

Джерело: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/118590/>
(дата звернення:01.10.2025).

Додаток Е. Театральні вистави про Аллу Горську**Додаток Е.1**

QR код посилання на уривок з вистави «Ребелія» про вступ А. Горської до КТМ «Сучасник»

Джерело: <https://vm.tiktok.com/ZMAoLMeAp/> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Е1

QR код посилання на уривок з вистави «Ребелія» про знахідки масових поховань у Биківні А. Горської, В. Симоненка, Л. Танюка.

Джерело: <https://vm.tiktok.com/ZMAoLrwHG/> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Є

А. Горська з батьком О. Горським (рік невідомо)

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ditinstvo/#gid=2&pid=7> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Ж

Алла Горська (друга ліворуч у верхньому ряду) з
однокласниками в евакуації. Алма-Ата. 1943 р.

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ditinstvo/#gid=2&pid=18> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток 3

Фото Алли Горської другої половини 1940-х років

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/yunist/> (дата звернення:01.10.2025).

Додаток І

Алла Горська — учениця Київської художньої середньої школи ім. Т.
Г. Шевченка. 1947 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/alla-gors-ka-z-bat-kom-oleksandrom-gors-kim-poryad-iz-budinkom-25-po-vul-ryepina-nini-tereshenkivs-ka-1950-ti> (дата звернення:01.10.2025).

Додаток І

Алла Горська з Віктором Зарецьким у майстерні. Кінець 1950-х

Джерело: https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/alla-gors-ka-z-viktorom-zarec-kim-u-majsterni-kinec-1950-h_ahvz (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Й

Алла Горська з батьком та сином, Одеса, 1959–1960 рр.

Джерело: <https://uain.press/blogs/alla-gorska-vbita-za-lyubov-do-ukrayini-1081487> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток К

Дипломна робота Алли Горської «Санкомісія». 1954 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/diplomna-robota-alli-gors-koyi-sankomisiya-1954> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Л

Титульна сторінка особової справи А. Горської у Спілці художників
УРСР

Монументаліст (пейзаж)

Р. м. Г.

Умерла (пропискою)
28 XI. 1970г.

СЕНТОР НАДРОВ

Горская
Анна Александровна
Меключена
12 XI 1968

ЛИЧНОЕ ДЕЛО

Фонд № 581
Открыть № 2
Ед. хр. № 127 № _____

Начато *5 июля 1959*
Окончено *28 ноября 1970*

На *85* лист *ак*
Хранить постоянно

ПРАВИЛА ПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИЧНЫМ ДЕЛОМ:

1. Личное дело хранится наравне с СЕКРЕТНЫМИ документами.
2. Не допускается:
 - а) Задерживать личное дело больше суток.
 - б) Выносить дело из здания.
3. При пользовании личным делом категорически ВОСПРЕЩАЕТСЯ:
 - а) Производить какие-либо исправления записей в личном деле или вносить в него новые.
 - б) Извлекать из личного дела документы, а также помещать в него новые.

Зак. 1638—7200

Джерело: <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/file-viewer/139636#file-233793> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток Л1

Особова картка А. Горської з особової справи Спілки художників
УРСР

ЛИЧНАЯ КАРТОЧКА
члена (кандидата)
Союза Советских Художников

1. Фамилия Горская
имя Алла отчество Александровна
2. Пол женск 3. Год и м-ц рождения 1929 18 сентября
4. Место рождения по существующему адм. делению
г. Литва

5. Национальность украинка 6. Соц. происхождение:
а) бывшее сословие (звание) родителей мать рабочая
б) основное занятие родителей до Октябрьской революции
отец рабочий, мать украинка
после Октябрьской революции отец служащий, мать служащая

7. Основные профессии (занятия) за период трудовой деятельности Художник
Общий трудовой стаж
8. Соц. положение Служащая 9. Партийность Беспартийная
Какой организацией принят в члены ВКП(б)

Партиста нет № партбилета нет или к/карт. нет

10. Стаж пребывания в ВЛКСМ с 1943 по нач. 60-х. Состоял ли в других партиях (каких, где, с какого и по какое время) не состояла

12. Состоял ли ранее в ВКП(б) нет с какого и по какое время
и причины исключения или выбытия

13. Были ли колебания в проведении линии партии и участвовал ли в оппозициях (каких, когда)
колебаний не было, в оппозициях не участвовала

14. Член какого профсоюза, с какого года член союза РАВИС с 1948г.

15. Образование высшее

Оценки по учебным предметам	Подобное название учебно-научной (курсы, школы, семинары, курсы, школы и проч.) и его наименование	Название фа- культета или отделения	Дата (год, мес.)		Если он повторя- ется с какого курса урока	Какая была и) характеристика высшая в результате, оценок или другая, что, особенно важно, охарактеризовать успе- ваемость. Указать, по какому и какому предмету
			по- ступ- ления	окон- чания		
	Навальный государств. художественный институт	живопись	1948	1954	оконч.	художник живописи живопись № 307226 пред. Уриаров.
	Нет					

16. Знание иностранных языков и языков народов СССР
Название языка, которого знает (читает, пишет, говорит)
с л а в я н с к о х о р о ш о

Иностранных французский
Народностей СССР не владею

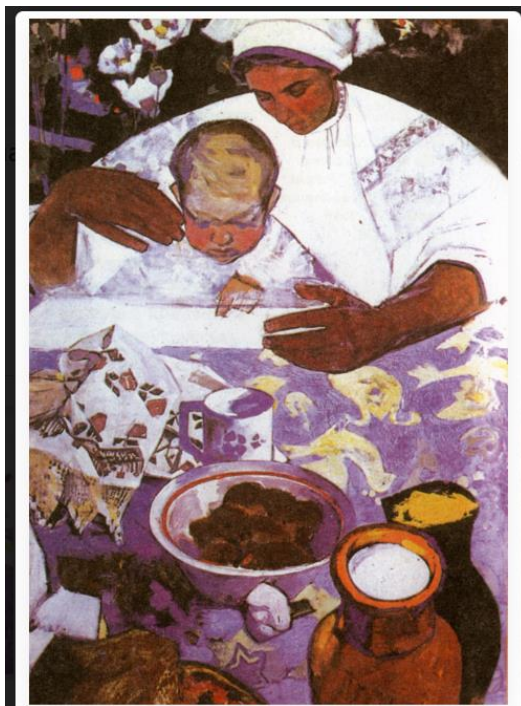
Джерело:

<https://ksi-csamm.archives.gov.ua/file-viewer/139636#file-233797> (дата звернення: 01.10.2025).

Додаток М. Мистецькі твори А. Горської

Додаток М.1

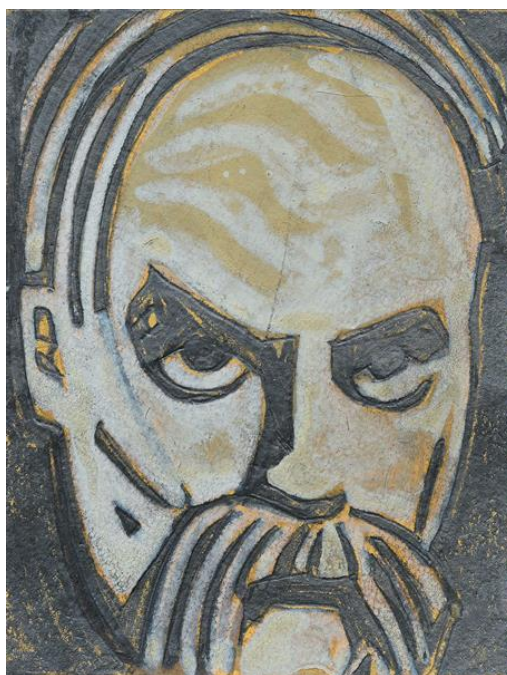
Картина «Абетка», написана А. Горською у 1962 р.

Джерело: <https://esu.com.ua/article-31511> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток М.2

Портрет Т. Шевченка. 1960 р.

Джерело: <https://www.wikiart.org/uk/gorska-alla-oleksandrivna/taras-shevchenko-1960> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток М.3

Портрет Бориса Антоненка-Давидовича. 1963 р.

Джерело: <https://surl.lu/mtgchw> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток М.4

Портрет Євгена Сверстюка. 1963 р.

Джерело: https://rus.lb.ua/blog/art_calendar/316377_18_veresnya_alla_gorska.html (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток М.5

Портрет Василя Симоненка. 1964 р.

Джерело: https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gorska/catalog/grafika_gorska/picture/portret-vasilya-simonenka_1 (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток М.6

Портрет Івана Світличного. 1965 р.

Джерело: <https://surl.li/ffejnz> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток Н

Алла Горська. Донецьк, 1956–1957 рр.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/alla-gors-ka-dones-k-1956-1957> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток О

Алла Горська пише портрет Людмили Семикіної. Середина 1960-х рр.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/alla-gors-ka-pishe-portret-lyudmili-semikinoyi-seredina-1960-h> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток П. Сценографічні ескізи А. Горської.**Додаток П.1**

Ескізи до вистави «Матінка Кураж та її діти» за п'єсою Б. Брехта

Джерело:

https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/catalog/teatr_gor/picture/obraz-do-vistavi-b-brehta-matinka-kurazh-ta-yiyi-diti

(дата звернення: 10.10.2025).

Додаток П.2

Ескізи А. Горської до вистави «Ніж у сонці» за поемою І. Драча

Джерело: https://www.instagram.com/p/C9klUy3t_uZ/?img_index=13
(дата звернення: 10.10.2025).

Додаток П.3

Ескізи А. Горської до вистави «Патетична соната» за п'єсою М. Куліша

Джерело: <https://h7.cl/1kwCq> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток П.4

Ескізи костюмів до вистави Образи до вистави «Отак загинув Гуска»

М. Куліша. 1962–1963 рр.

Джерело: <https://h7.cl/1kwZb> (дата звернення:10.10.2025).

Додаток П.5

Ескізи костюмів до вистави Образи до вистави «Отак загинув Гуска»

М. Куліша. 1962–1963 рр.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/catalog/all> (дата звернення:10.10.2025).

Додаток П.6

Ескіз А. Горської до вистави «Правда і Кривда»

Джерело: https://www.instagram.com/p/DABd90HtGOd/?img_index=6
(дата звернення: 10.10.2025).

Додаток П.7

Цикл Дума Т. Шевченко. Образ до вистави «Ніж у сонці» за поемою
І. Драча. 1962 р.

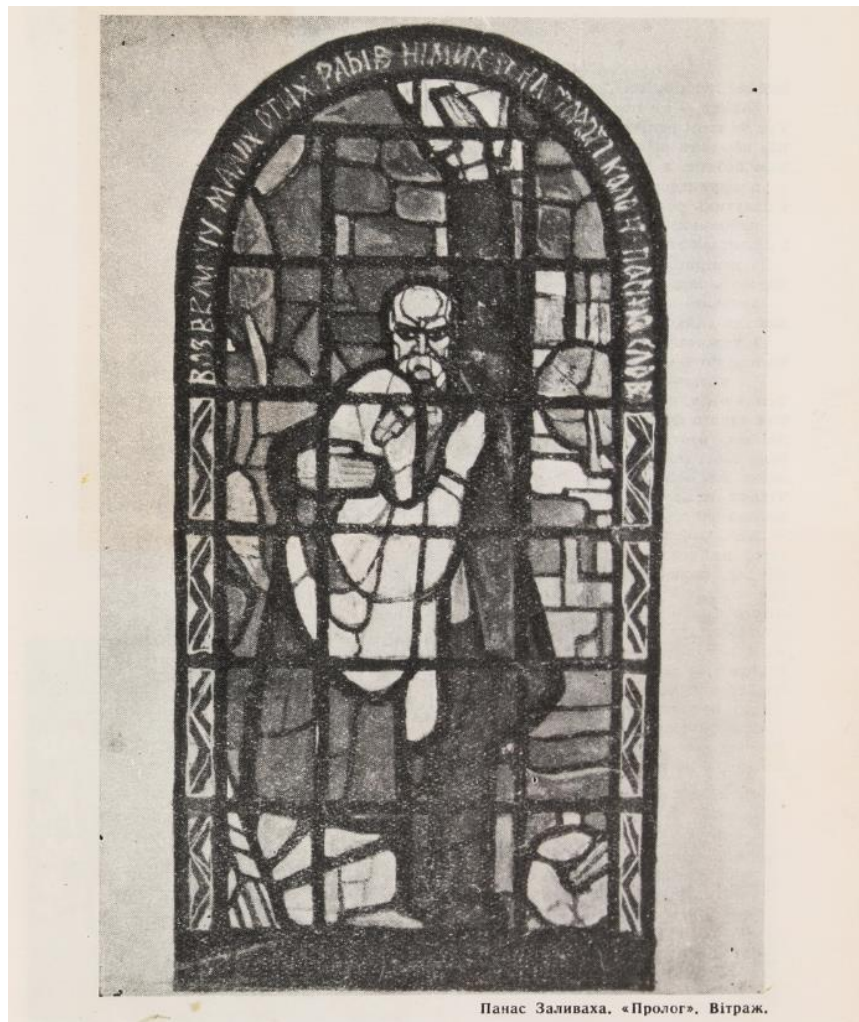

Джерело: <https://h7.cl/1kwE3> (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток Р

Збережене фото вітража «Шевченко. Мати» до його розбиття.

Оригінальний вигляд.

Джерело: Український Календар на 1965 рік . Варшава: Українське суспільно-культурне товариство в Польщі. 1964. С. 205

**Додаток С. Фотоматеріали, що засвідчують роботу А. Горської на
Донбасі**

Додаток С.1

Геннадій Марченко, Алла Горська, Григорій Синиця та Галина Зубченко біля панно «Прометей». Донецьк, експериментальна школа № 5. 1965 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/gennadij-marchenko-alla-gors-ka-grigorij-sinicya-ta-galina-zubchenko-bilya-panno-prometeyi-donec-k-eksperimental-na-shkola-5-1965> (дата звернення:10.10.2025).

Додаток С.2

Алла Горська під час роботи над мозаїчним панно. Донецьк, 1965 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/alla-gors-ka-pid-chas-roboti-nad-mozayichnim-panno-donec-k-1965>(дата звернення:10.10.2025).

Додаток С.3

Панно «Прометеї» співавтором якого була А. Горська. Виконане у Донецьку на експериментальній школі № 5.

Джерело: https://zaxid.net/poetki_mistkini_disidentki_pro_kulturnih_diyachok_donechchini_n1581389 (дата звернення: 10.10.2025).

Додаток С.4

Комплекс мозаїчних панно у Донецьку на експериментальній школі

№ 5. Ч. 1

Панно «Космос», 1965 р.
Виконував Григорій Синиця

Панно «Вода». 1965 р.
Виконували Алла Горська, Надія Світлична

Панно «Вогонь». 1965 р.
Виконував Геннадій Марченко

Джерело: Огнєва Л. Чумацький шлях. Київ: Альянт. 2021. С. 21

Додаток С.5

Комплекс мозаїчних панно у Донецьку на експериментальній школі

№5. Ч. 2

Панно «Земля». 1965 р.
Виконували Алла Горська, Надія Світлична

Панно «Життя». 1965 р.
Виконувала Галина Зубченко

Панно «Надра». 1965 р.
Виконував Олександр Коровай

Автори: Алла Горська, Галина Зубченко, Григорій Синиця.

Джерело: Огнєва Л. Чумацький шлях. Київ: Альянт. 2021. С. 22

Додаток С.6

Комплекс мозаїчних панно у Донецьку на експериментальній школі

№5. Ч. 3

Панно «Сонце», 1965 р. Виконував Григорій Синиця

Панно «Вітер». 1965 р. Виконував Іван Кулик
Автори: Алла Горська, Галина Зубченко, Григорій Синиця

Джерело: Огнєва Л. Чумацький шлях. Київ: Альянт. 2021. С. 23

Додаток С.7

Ескіз образу жінки, який А. Горська пропонувала встановити на найбільшому панно. Однак, комісія не завершила і було створено панно «Прометеї»

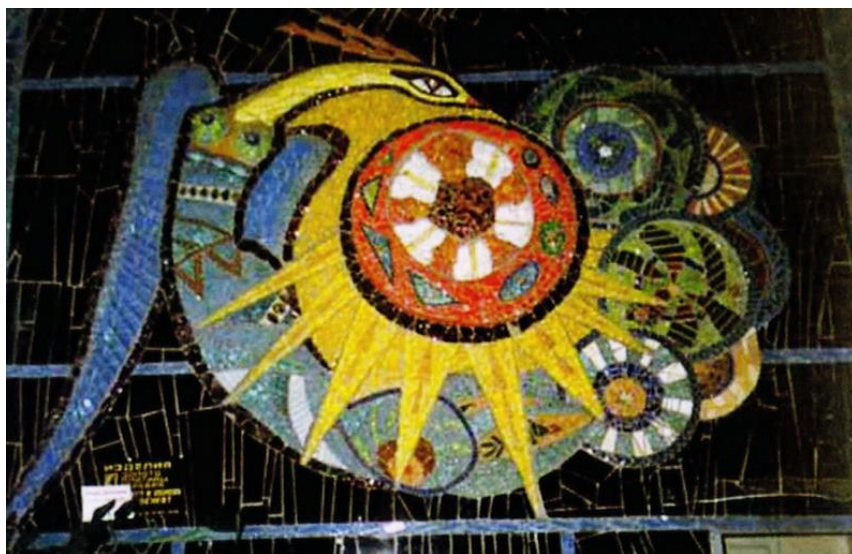

1. А. Горська. «Україна» (ескіз). Середина 1960-ті років.
2. Г. Зубченко. «Україна» (ескіз).
3. Г.Зубченко, Г.Прищедько. Мозаїка «Квітуча Україна». 1969 р. 100 кв. м., м.Маріуполь, гастроном «Київ».

Джерело: Огнєва Л. Життєпис мовою листів. Донецьк. 2013. С. 509

Додаток С.8

Мозаїчне панно "Жінка-птаха", 1966. Автор та виконавці: Алла Горська, Віктор Зарецький, Григорій Синиця.

Джерело: <https://surl.li/lugwac> (дата звернення:11.10.2025).

Додаток С.9

Алла Горська, Григорій Синиця, Василь Стус і Віктор Зарецький.
Донецьк, 1966 р.

Джерело: <https://surl.li/pyvqvp> (дата звернення:11.10.2025).

Додаток С.10

Мозаїка «Дерево життя» у Маріуполі до російського обстрілу у 2022 р.

Джерело: <https://zbruc.eu/node/112598> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток С.11

Мозаїка «Боривітер» або «Птах Еллади» у Маріуполі після російського обстрілу 2022 р.

Джерело: <https://zbruc.eu/node/112598> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток С.12

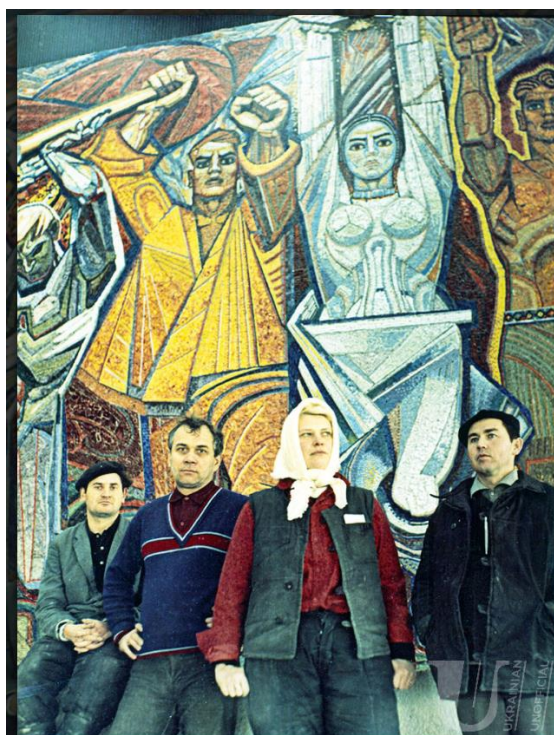
Відтворена з 700 кілограмів матеріалів мозаїка «Боривітер» у Лондоні.

Джерело: <https://numl.org/1h1t> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток С.13

Володимир Смирнов, Віктор Зарецький, Алла Горська, Віктор Шаталін біля мозаїки «Прапор Перемоги». Краснодар, музей «Молода гвардія», зима 1969–1970 рр.

Джерело: <https://numl.org/1h1s> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток С.14

Мозаїка «Птах» у селі Гельмязів

Джерело: <https://18000.com.ua/strichka-novin/u-seli-na-cherkashhini-zberegli-mozayiku-xto-yiyi-stvoriv-foto/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток С.15

Алла Горська та Віктор Зарецький — крайні ліворуч, біля хати лікаря Василя Яківчика. Літо 1970 року, під час роботи над інтер'єрними розписами та мозаїкою «Птах» на фронтоні ресторану «Супій» у селі Гельмязів, Черкаська область.

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/viktor-zareczkyj/fotoarhiv-viktora-zareczkogo/1970-ti/#gid=2&pid=1> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т. Участь А. Горської у діяльності КТМ

Додаток Т.1

Учасники КТМ «Сучасник» у березовому гаю на околиці Києва.

3 травня 1963 р.

Стоять (зліва направо): Микола Міщук, Олена Кириченко, Алла Горська, Юрко Милко, (?), Микола Плахотнюк, Леоніда Світлична, Ігор Макогон, племінник О. Клушина, Любов Хараборська, Іван Світличний, (?), Галина Возна (дружина В. Кушніра), Володимир Прядка, Ганна Ігнатенко, Надія Григорівська, Людмила Семикина, Євген Сверстюк, [подруга Г. Зубченко], Галина Зубченко. Сидять: (?), (?), Олександр Клушин, Ераст Біняшевський, Олександр Невечеря, Іван Драч, Григорій Логвин, Веніамін Кушнір, Галина Севрук.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/uchasniki-ktm-suchasnik-u-berezovomu-gayu-na-okolici-kiyeva-3-travnya-1963> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.2

Учасники КТМ «Сучасник» під час подорожі Україною: хода на Чернечу гору. Зліва направо: Юрко Милко, Олена Кириченко, Іван Драч, Алла Горська. Травень 1963 р.

Джерело: <https://surl.li/hglmmv> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.3

Євген Сверстюк і Алла Горська під час подорожі Україною. Хотин, 1963 р.

Джерело: <https://surl.li/imhzzj> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.4

У подорожі Україною. Зліва направо: Ераст Біняшевський, Вадим Смогитель, Алла Горська, Євген Сверстюк, (?), Юрко Милко. Кременець, 1963 р.

Джерело: <https://surl.li/mzsxwn> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.5

Учасники КТМ «Сучасник» під час подорожі Україною. На передньому плані Алла Горська. 1963 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/uchasniki-ktm-suchasnik-pid-chas-podorozhi-ukrayinoyu-na-peredn-omu-plani-alla-gors-ka-1963> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.6

В Каневі під час виступу хору «Жайворонок» з участю Горської й Симоненка. На фото жінки з хору «Жайворонок» і праворуч Алла Горська, яка не співала, але супроводжувала хор

Джерело: https://www.instagram.com/horska_zaretskyi_foundation/ (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.7

Василь Симоненко, ліворуч від нього Л. Семикіна і А. Горська, початок 1960-х років.

Джерело: https://www.instagram.com/horska_zaretskyi_foundation/ (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.8

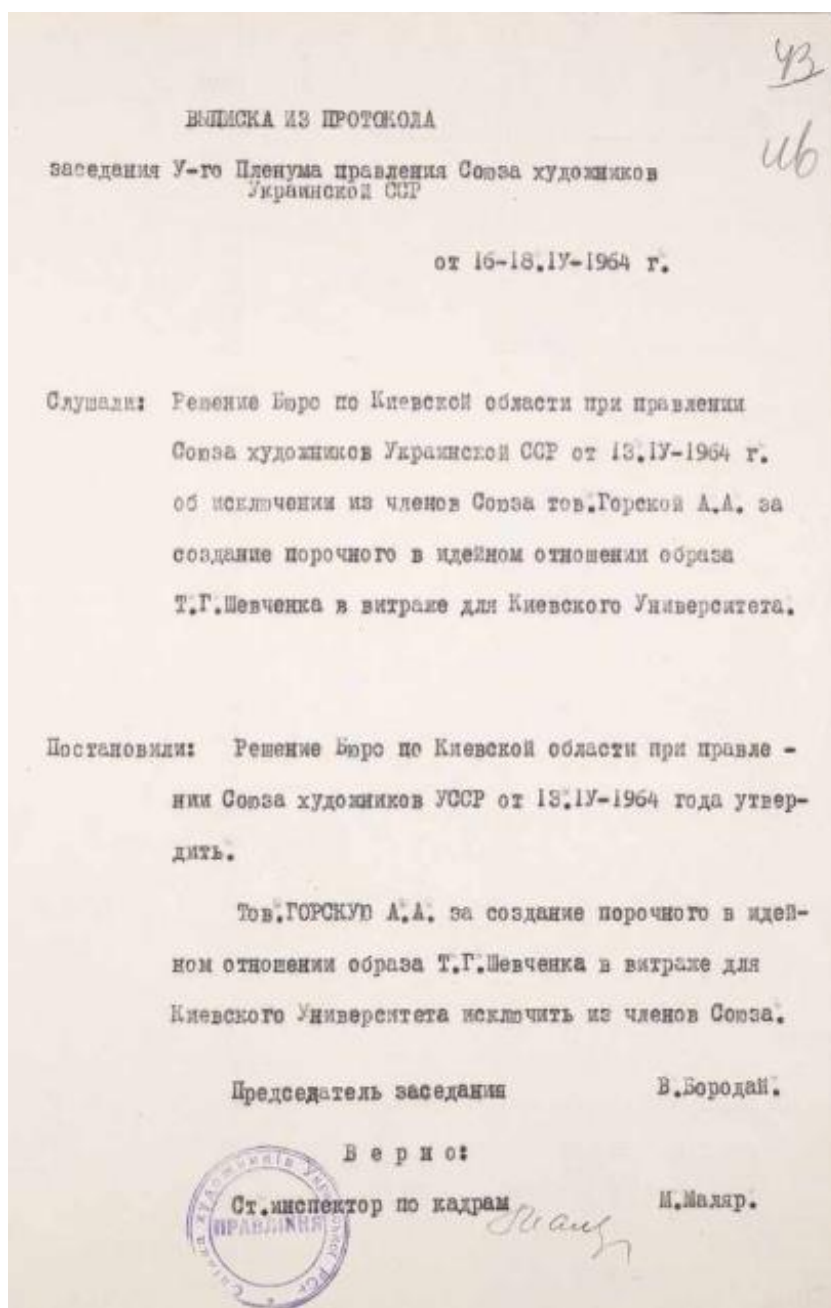
А. Горська, В. Симоненко і Л. Танюк в Биківні, 1962 р.

Джерело: <https://ua.ua.top/17983/>

Додаток Т.9

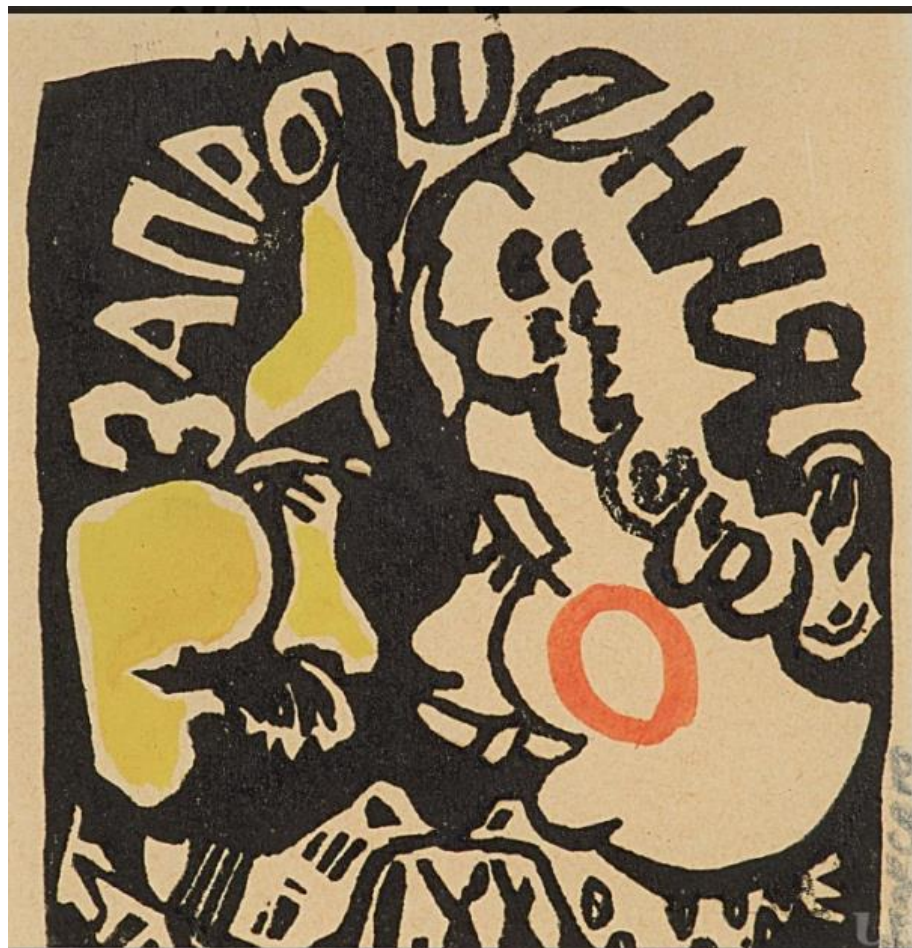
Копія виписки протоколу з особової справи А. Горської зі СХ
УРСР, щодо виключення А. Горської зі СХ УРСР за «ідейно-
порочний» образ Т. Шевченка на вітражі для Київського університету.
1964 р.

Джерело: <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/file-viewer/139625> (дата
звернення: 11.10.2025).

Додаток Т.10

Запрошення на святкування 70-річчя від дня народження Алли
Горської та Івана Світличного, вересень 1964 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/catalog/all> (дата
звернення: 11.10.2025).

Додаток У. Фотографії А. Горської першої половині 1960-х років**Додаток У.1**

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ktm/#gid=2&pid=29> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток У.2

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ktm/#gid=2&pid=29> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток У.3

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ktm/#gid=2&pid=29> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток У.4

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/ktm/#gid=2&pid=29> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ф. Алла Горська з друзями.

Додаток Ф.1

Алла Горська та Іван Світличний. 1960-ті рр. З колекції Музею шістдесятництва

Джерело: <https://nmiu.org/posts/274?historyDay> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ф.2

Алла Горська з Іваном Світличним та Борисом Нечердою

Джерело: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/malenka-cschopta-proty-imperii-zla-radomir-mokrik/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ф.3

Надія Світлична та Алла Горська. Жданов (нині Маріуполь). 1967 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/nadiya-svitlichna-ta-alla-gors-ka-zhdaniv-1967> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ф.4

Валентин Мороз, Алла Горська, Зиновія Франко, Іван Світличний. Київ, 1968 р.

Джерело: <https://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka/archive/valentin-moroz-alla-gors-ka-zinoviya-franko-ivan-svitlichnij-kiyiv-1968> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Х

Похорон Василя Симоненка. Грудень 1963 року.

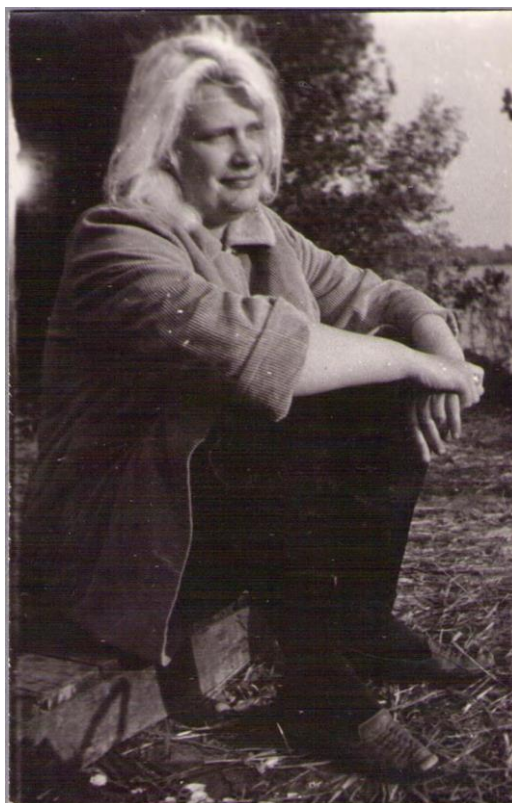
Алла Горська, Іван Світличний, Іван Дзюба, Леонід Коваленко, Микола
Вінграновський. Ліворуч – Юрій Смолянський.

Джерело: <https://h7.cl/1kwNe>

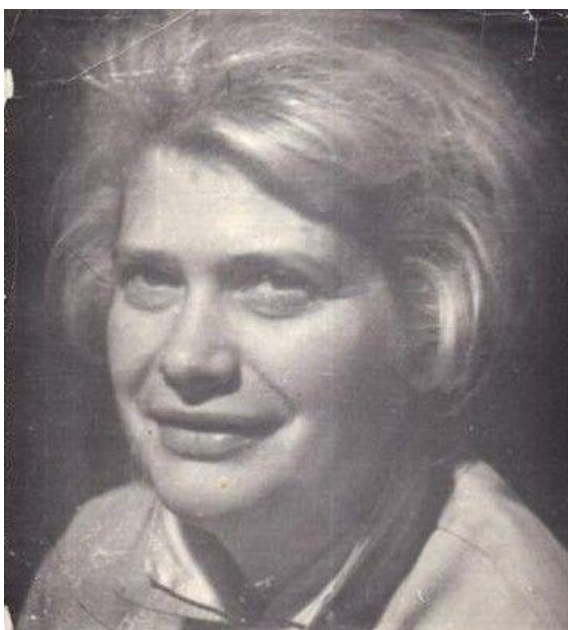
Додаток Ц. Фотографії А. Горської другої половини 1960-х років

Додаток Ц.1

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pislya-ktm/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ц.2

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pislya-ktm/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ц.3

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pislya-ktm/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ц.4

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pislya-ktm/> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ч

Лист А. Горської з особової справи СХ УРСР стосовно підписаного нею «Листа-139».

55

До президії правління
та меншій
співки художників
України

Від художника
Горської А.В.

Заява

Лист адресований на ім'я товаришів
Н.І. Брежнєва, О.М. Косичина та В.М. Громова
я підписав з чужих імінь
Рішуче засуджую той проєкт, що
метою якого був викрадення за кордон
ворогів нашої Батьківщини, і рішуче
засуджую тих людей, які це зробили

Я глибоко радянська людина, і з
моєю совістю зробив для себе самі
серйозні висновки і тому звертаюсь до
товаришів, мені в правління і президії СХУ
з проханням повірити мені і зати
моїм вірності своєю творчою роботою довести
свою гідність ідеалам нашої Радянської
Держави, нашої Радянської соціалістичної
системи, і працювати не шкодячи
своїм сил.

10-11-68р 3 повістю А.Тодоренко

Джерело: <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/file-viewer/139625> (дата
звернення: 11.10.2025).

Додаток Ш. Прощання з А. Горською.

Додаток Ш.1

Фото з похорону А. Горської. 7 грудня 1970 р.

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pohoron/#gid=2&pid=14> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ш.2

Майстерня А. Горської у день її похорону

Джерело: <https://horska-zaretskyi.com/alla-gorska/fotoarhiv-ally-gorskoyi/pohoron/#gid=2&pid=14> (дата звернення: 11.10.2025).

Додаток Ш.3

Василь Стус з портретом Алли Горської на її похороні. Київ.

Берковецький цвинтар. 7 грудня 1970 р.

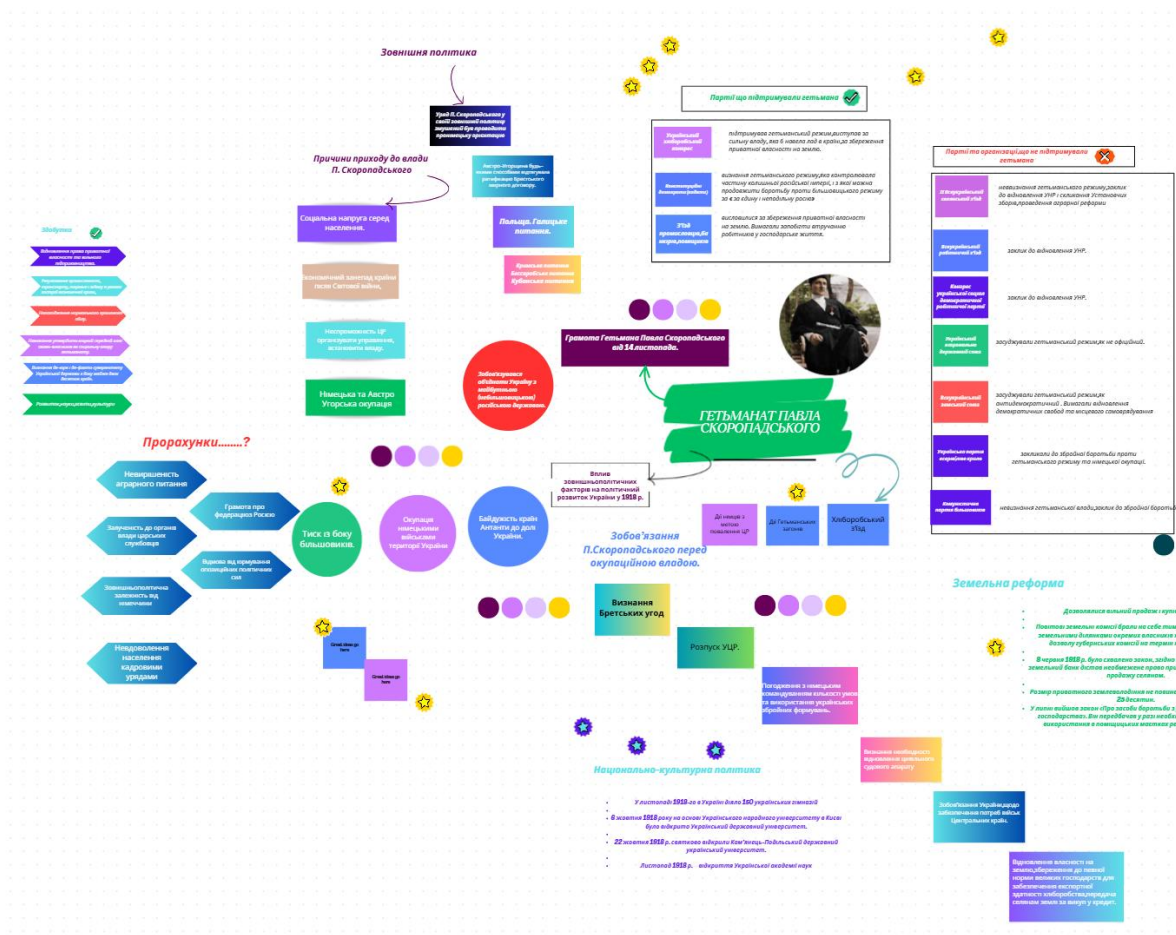

Джерело: <https://stus.center/p/iarii-dushe-iarii-a-ne-ridai-20146> (дата звернення: 11.10.2025).

**Додаток Щ. Розробки кінцевих матеріалізованих продуктів методу
проектів для 10 класу**

Додаток Щ.1

«1918 р. Гетьманат Павла Скоропадського: Здобутки та прорахунки»
Інтерактивна дошка:

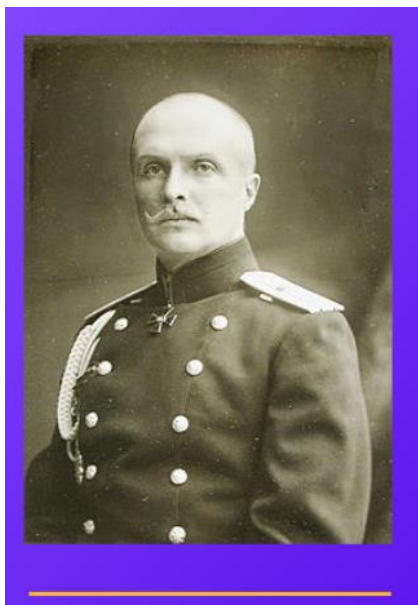

Джерело: <https://h7.cl/1fFET> (дата звернення:21.09.2025).

Додаток Щ.2

«П. Скоропадський: шлях від генерала до гетьмана»

Інформаційний лист-біографія:

НАРОДЖЕННЯ:

Народився 15 травня 1873 року у німецькому місті Вісбадені в родині офіцера армії Російської імперії Петра Скоропадського

ДИТЯЧІ РОКИ:

Дитячі роки провів у родовому маєтку Тростянець Харківської губернії.

ОСВІТА:

СВІТУ ПАВЛО РОЗПОЧАВ З СТАРОДУБЕСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ. 1886 РОКУ ПАВЛО ВСТУПИВ ДО ПЕТЕРБУРЗЬКОГО ПАЖЕСЬКОГО КОРПУСУ, УСПІШНО ЗАКІНЧИВ ЙОГО У 1893 РОЦІ.

ЧАСИ РЕВОЛЮЦІЇ:

Після більшовицького перевороту в листопаді 1917 року Скоропадський визнав зверхність наказів Центральної Ради і виконував накази командувача Українського фронту генерал-полковника Дмитра Щербачова

29 КВІТНЯ 1918 РОКУ ВНАСЛІДОК ДЕРЖАВНОГО ПЕРЕВОРОТУ ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ВЗЯВ ВЛАДУ В УКРАЇНІ. УКРАЇНА БУЛА ПРОГЛОШЕНА ГЕТЬМАНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ НА ЧОЛІ З ПАВЛОМ СКОРОПАДСЬКИМ.

УКРАЇНА ДОСЯГЛА ПЕВНИХ УСПІХІВ У ГАЛУЗІ НАУКИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ. УНІВЕРСАЛАМИ СКОРОПАДСЬКОГО БУЛИ СТВОРЕНІ:

- УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
- , УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ — В КИЄВІ ТА КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ,
- 150 УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙ.
- ТАКОЖ, ВИЙШЛО ДРУКОМ КІЛЬКА МІЛЬЙОНІВ ПРИМІРНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКІВ; ЗАСНОВАНО ШИРОКУ МЕРЕЖУ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УСТАНОВ (НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ, НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА ТА ІНШІ ЗАКЛАДИ).

Усе ще потребувало розв'язання земельне питання. 29 квітня Гетьман скасував закони про конфіскацію великих маєтків, прийняті Центральною Радою, але план їхнього викупу та розподілу між селянами було ухвалено лише в листопаді (його так і не вдалося виконати).

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ 14 ЛИСТОПАДА 1918 РОКУ ПІДПИСАВ ГРАМОТУ-МАНІФЕСТ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ЯКИЙ ФАКТИЧНО ЗЛІКВІДОВУВАВ ІДЕЮ ПОБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ПРОТИВАГУ РОЗБУДОВІ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ ЯКОЇ ПОВИННА БУЛА СТАТИ УКРАЇНА

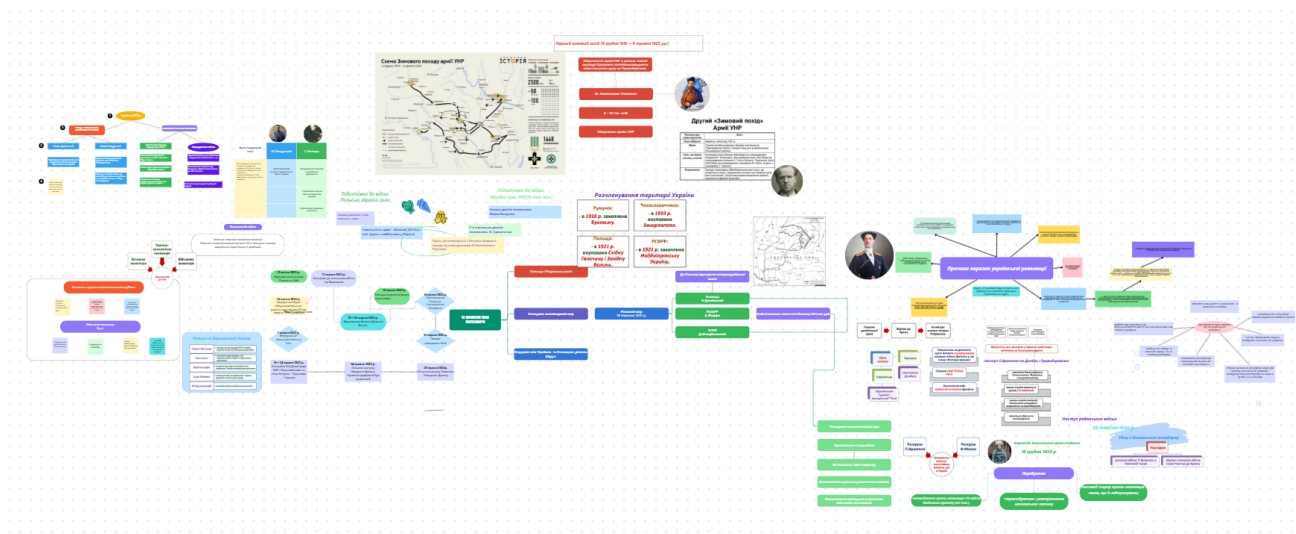
ПІСЛЯ ЗРЕЧЕННЯ ВЛАДИ, СКОРОПАДСЬКИЙ ІЗ РОДИНОЮ ПЕРЕБРАВСЯ ДО БЕРЛІНА, ПОТІМ ДО ШВЕЙЦАРІЇ, ЗРЕШТОЮ ОСЕЛИВСЯ В М. ВАНЗЕЕ ПОБЛИЗУ БЕРЛІНА.

Джерело: https://www.canva.com/design/DAFgvSyRDm8/9hjJCO54wZdGeZzEhsD5yg/edit?utm_content=DAFgvSyRDm8&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.3

«Україна у вирі 1920 – 1921 рр.»

Ментальна карта:

Джерело: <https://h7.cl/1kwNC> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.4

«Порівняльний аналіз політики А. Денікіна та П. Врангеля, щодо України»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ ДЕНІКІНА І ВРАНГЕЛЯ

- Український рух оголошено зрадницьким, назву «Україна» замінено на «Південь Росії» або «Малоросія»
- Державною мовою визнавалася російська. Всі українські навчальні заклади й установи було ліквідовано, замість них засновано російські, розпочалися репресії проти національної інтелігенції

Закон про землю

- обмеження поміщицького землеволодіння 400 десятинами
- придбання селянами землі за викуп у розмірі до 45 десятин на сім'ю
- «Білий терор»
- встановлення терористичної диктатури;

Аграрна політика:

- відновлення поміщицької влади на землю;
- стягнення з селян примусових контрибуцій за допомогою каральних загонів;
- проведення насильної мобілізації селян.

Відновлення приватної власності:

- введення цензури;
- посилення шовінізму, національної ворожнечі (єврейські погроми);
- уведення смертної кари за участь у бунтах, більшовицьких організаціях та дезертирство в армії.

Денікін

Врангель

Аграрна політика:

- за селянами закріплювалися захоплені після Жовтневої революції 1917 землі, які переходили у довічну спадкову власність нового хазяїна

Напрямки політики Врангеля:

- збройна боротьба з більшовиками;
- створення правопорядку, який підтримували б найширші верстви населення, в тому числі дрібні селяни-власники.

Аграрна реформа П. Врангеля намагався прихилити до себе українське селянство й використати повстанський рух у боротьбі з більшовиками, а також поповнити свою армію і забезпечити стабільність тилу. Робітникам уряд обіцяв захист від зловживань підприємців, французьким союзникам – концесію на всі українські залізниці, три чверті видобутку нафти і чверть донець вугілля.

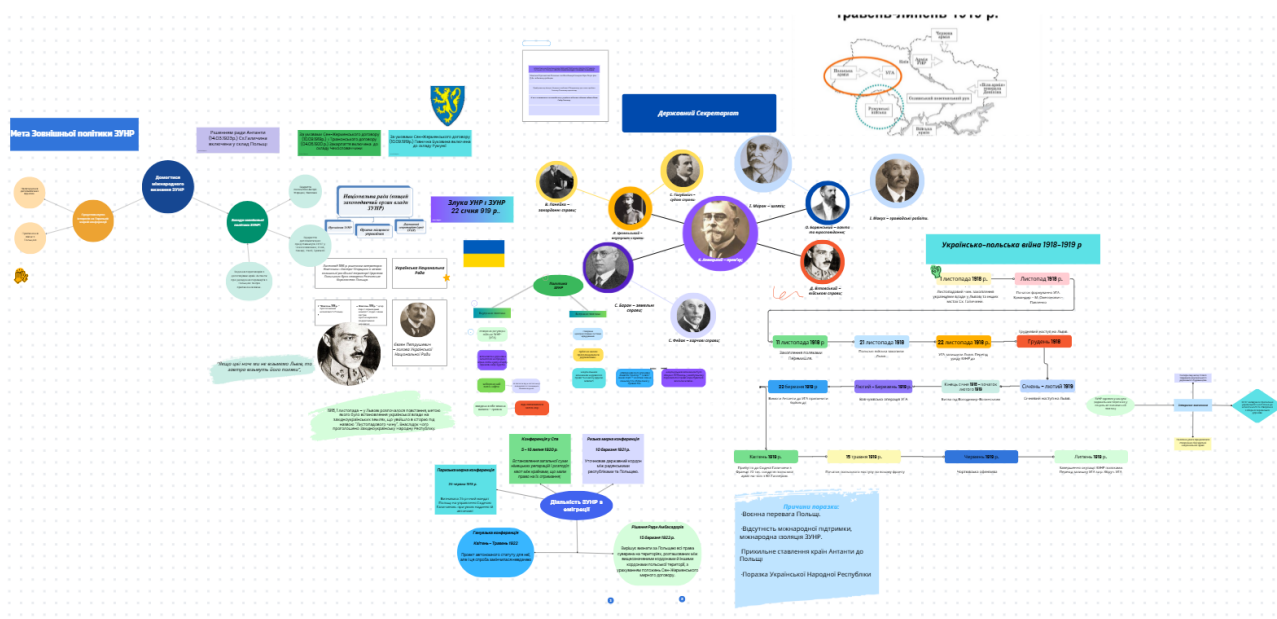
Як і інші політичні і військові сили, уряд Півдня Росії нещадно грабував український народ народ, вивозячи за кордон сільсько-господарську продукцію, сировину, історичні і культурні цінності.

Джерело: <https://h7.cl/1kwNT> (дата звернення:21.09.2025).

Додаток Щ.5

«ЗУНР – одірвана частина України»

Інтелект схема

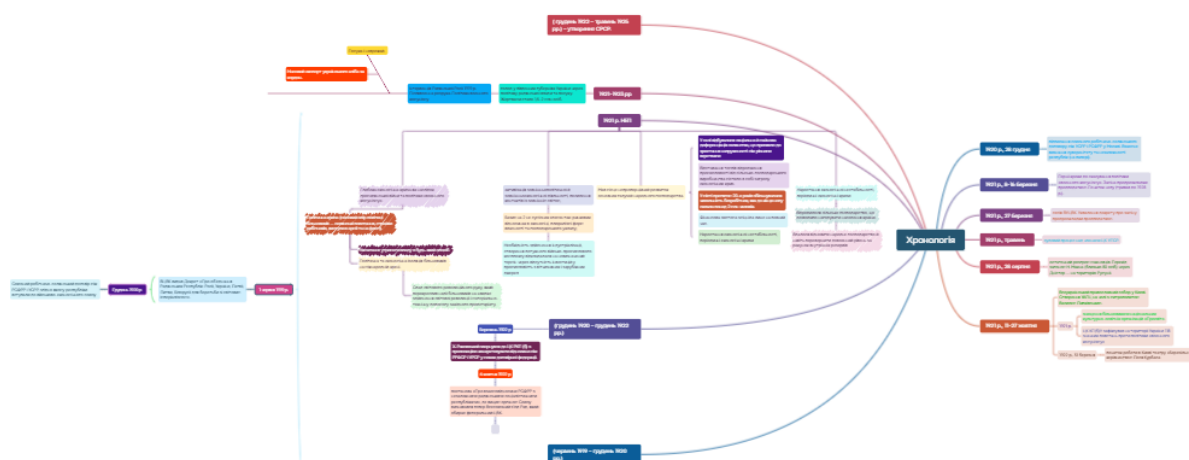

Джерело: <https://numl.org/1h1u> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.6

«НЕП як новий напрямок економічної політики: хронологія запровадження».

Майн карти:

Джерело: <https://xmind.app/m/QKBbzS> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.7

«Розстріляне Відродження: трагічна сторінка української культури»
(історична довідка - 9 сторінок)

Джерело: <https://h7.cl/1kwOr> (дата звернення: 21.09.2025).

«Чи була «лагідна» українізація ?»

Історична довідка – 8 сторінок

Джерело: <https://h7.cl/1kwOJ> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.9

«Колективізація. Голодомор: до дня пам'яті жертв Голодомору.»
(брошура пам'яті – 12 сторінок)

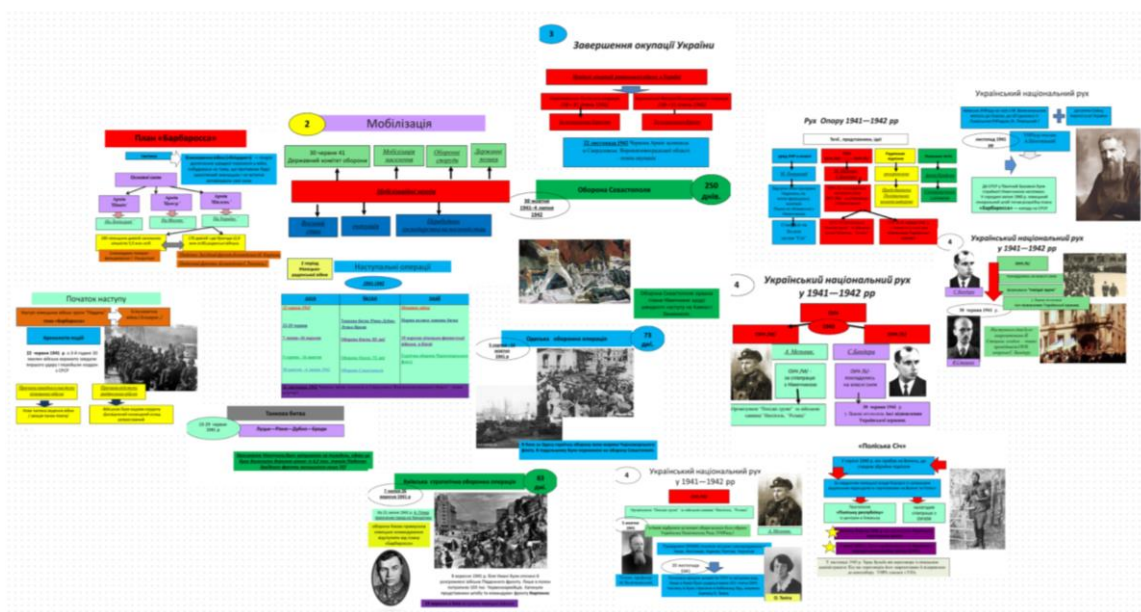

Джерело: <https://h7.cl/1fFGn> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.10

«Український Рух Опору під час воєнних дій 1941-1942 рр.»

(блок схема)

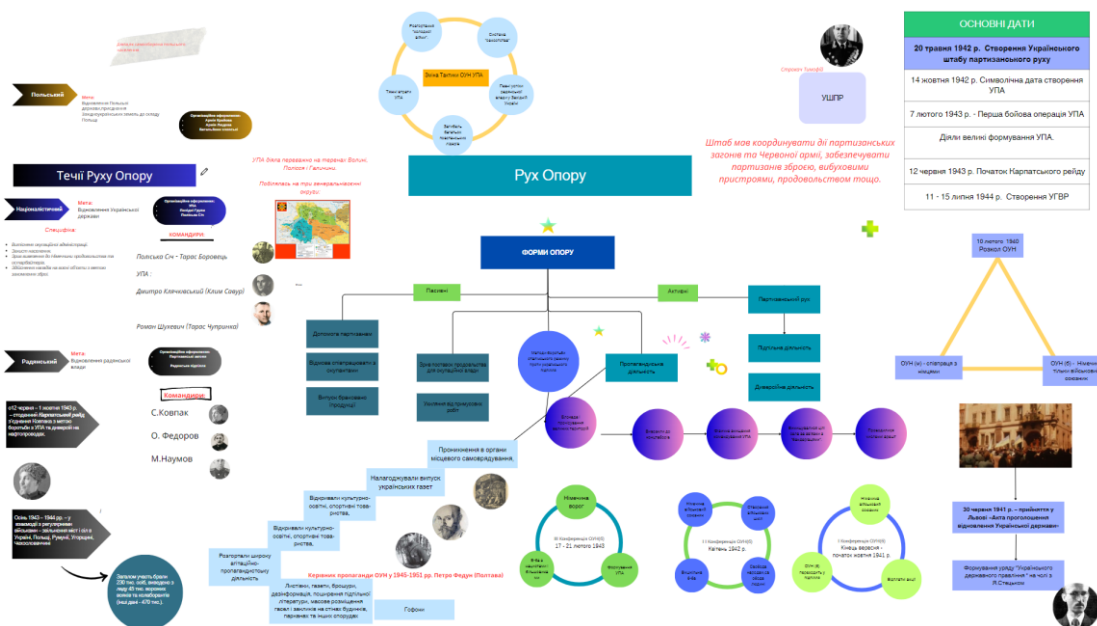

Джерело: <https://h7.cl/1kwQu> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Щ.11

Український національно-визвольний рух в 1941-1943 рр.

Інтерактивна дошка:

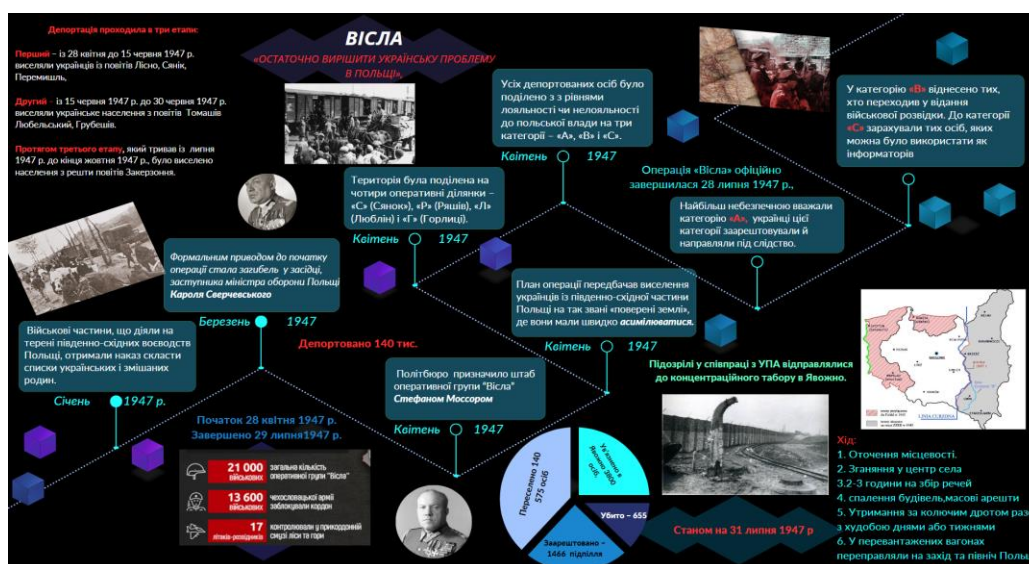
Джерело: <https://numl.org/1h1v> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю. Розробки кінцевих матеріалізованих продуктів методу проєктів для 10 класу

Додаток Ю.1

«Вирішення українського питання комуністичними режимами: Вісла і Захід»

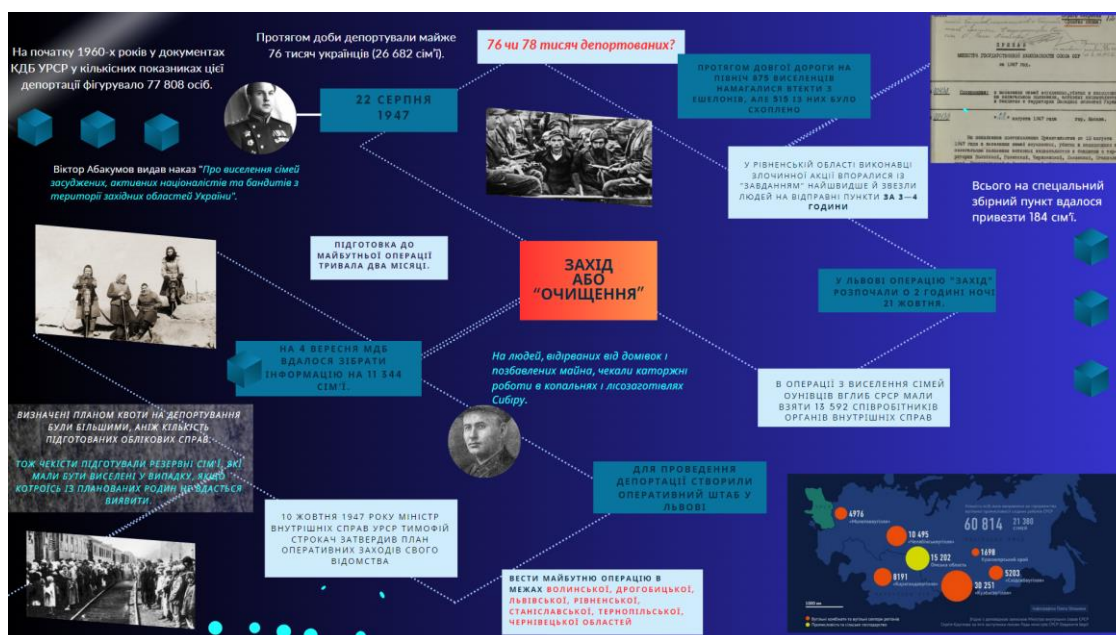
«Вісла». Схема:

Джерело: <https://h7.cl/1kwRo> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.2

«Захід». Схема:

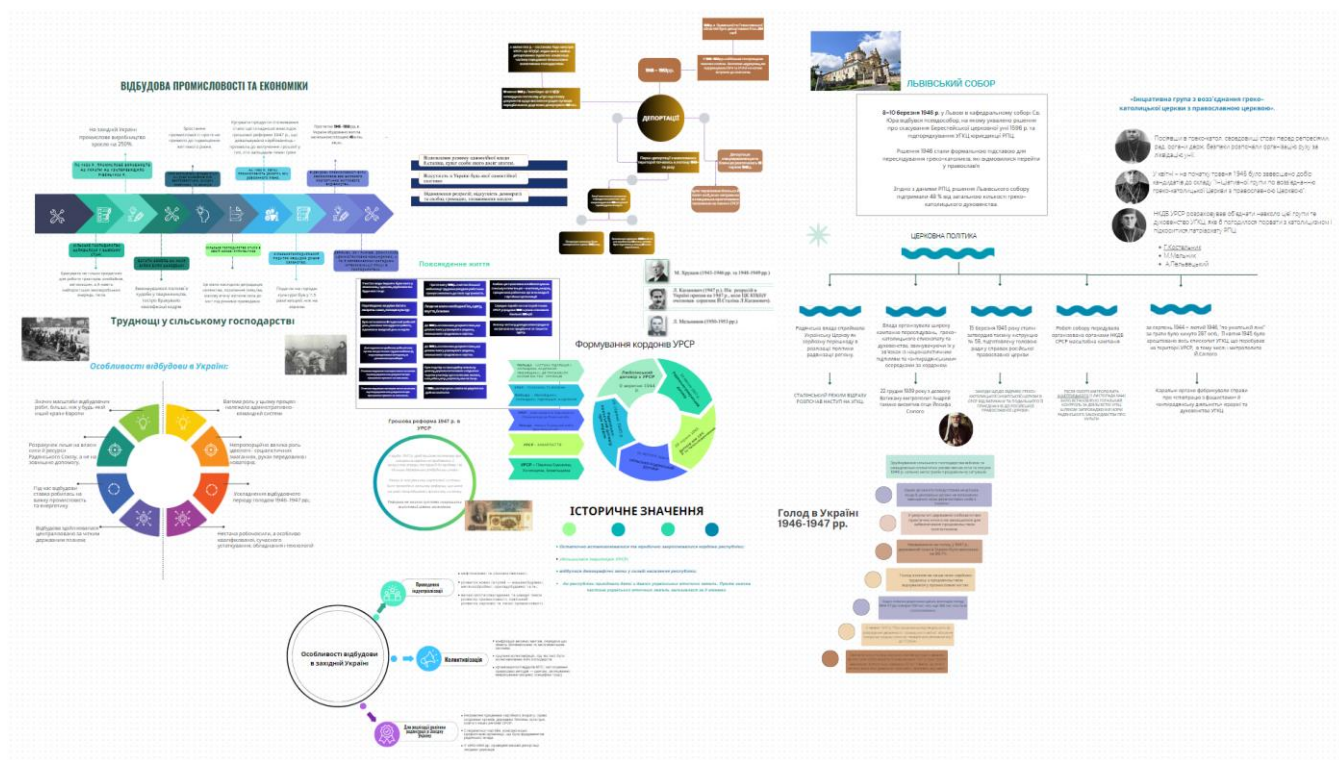

Джерело: <https://h7.cl/1kwRK> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.3

«Поміж репресій та депортацій: життя у повоєнний період»

Інтерактивна дошка:

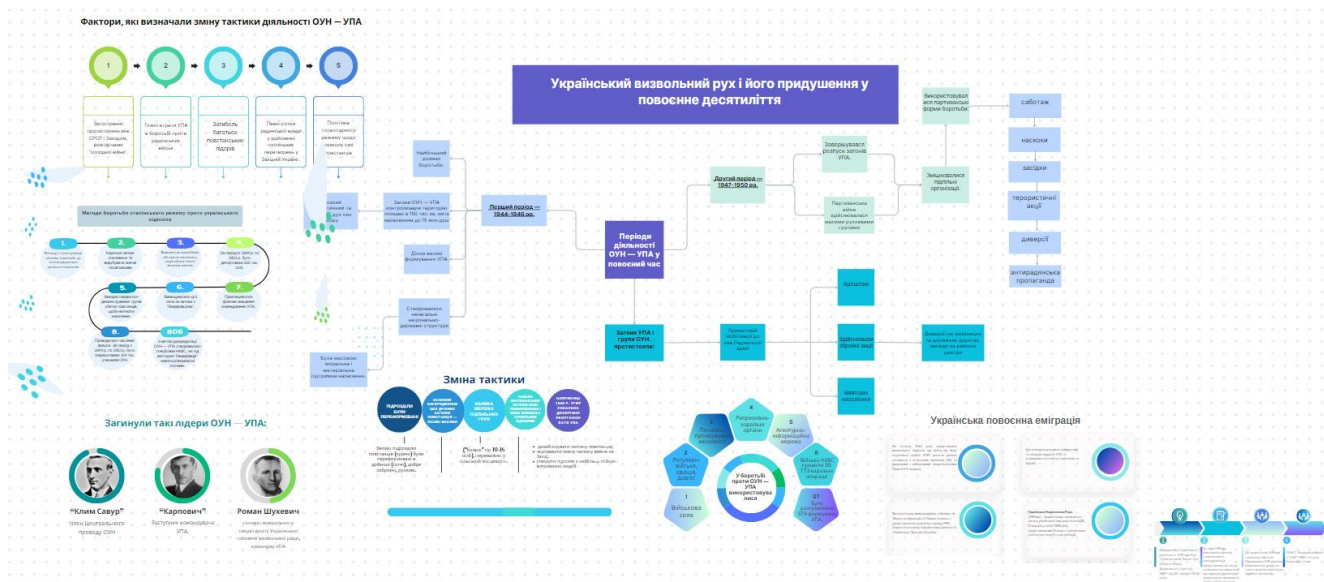

Джерело: <https://h7.cl/1kwSH> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.4

«Тактика придушення українського визвольного руху протягом повоєнного десятиліття»

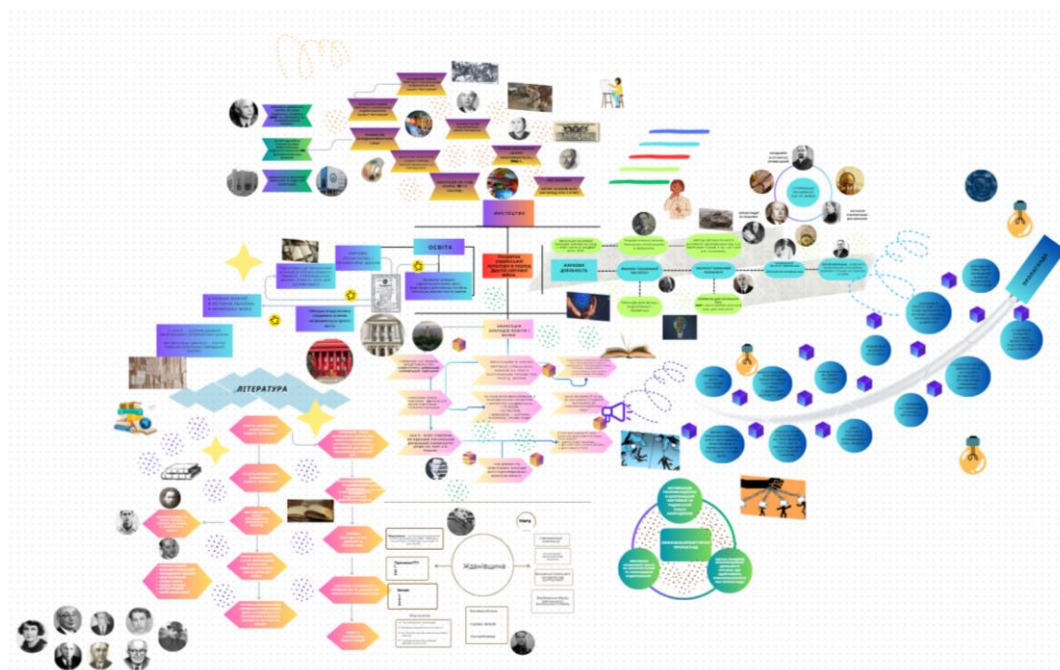
Блок – схема:

Джерело: <https://numl.org/1h1w> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.5

«Культура повоєнної доби»

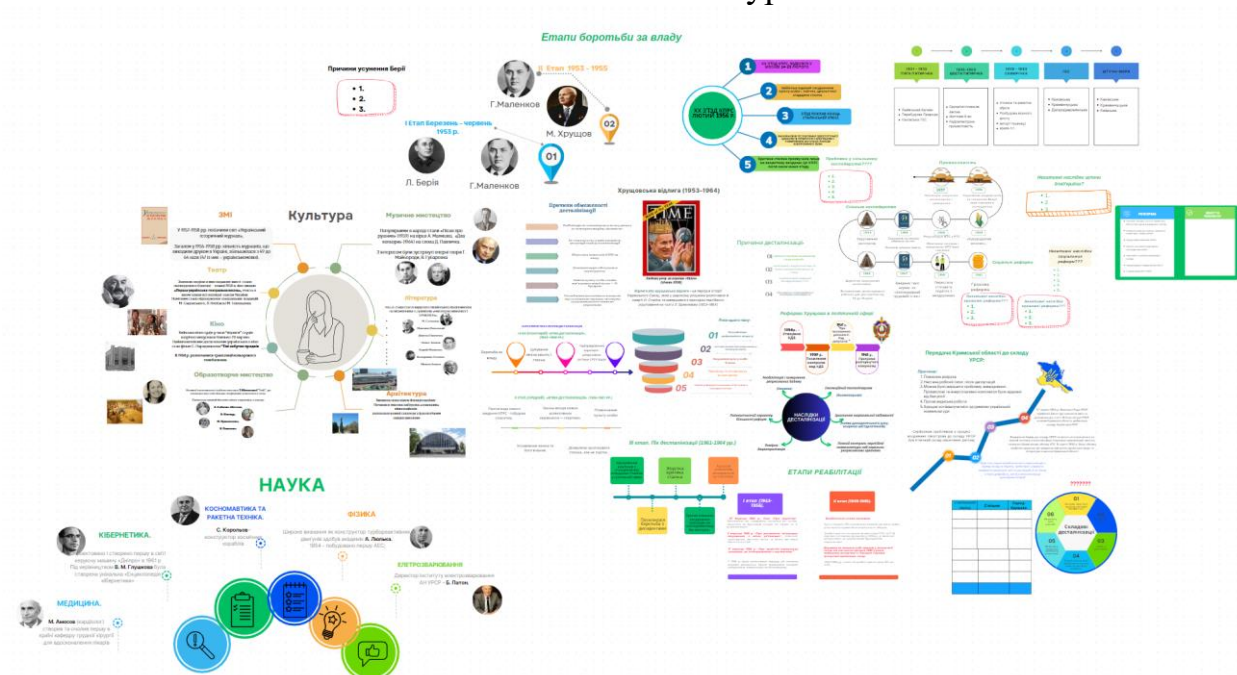
Блок – схема:

Джерело: <https://numl.org/1h1x> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.6

«Еволюційний тоталітаризм»

Мозковий штурм:

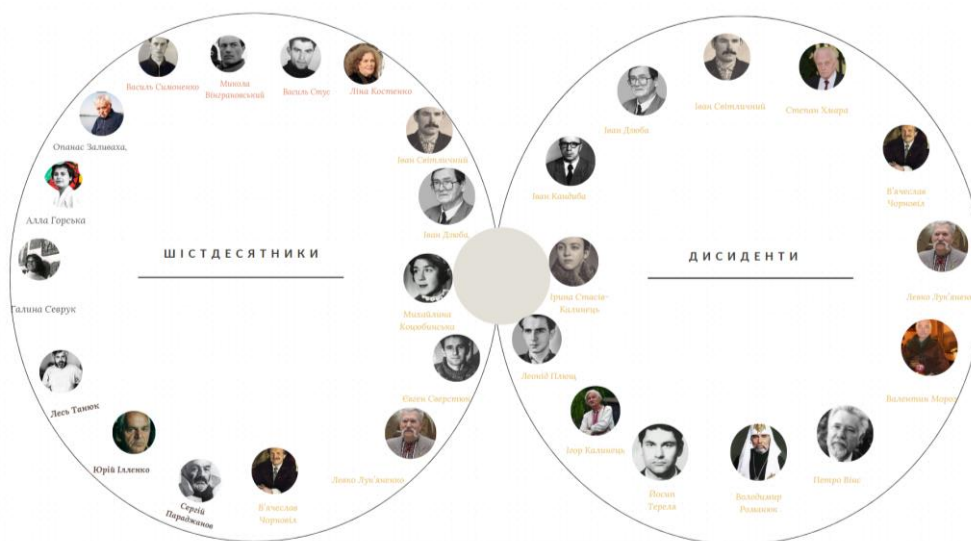

Джерело: <https://h7.cl/1kwSZ> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.7

«Шістдесятники та дисиденти: крах відлиги – надія застою»

(фотоальбом, схеми, таблиці)

Джерело: <https://h7.cl/1fFKD> (дата звернення: 21.09.2025).

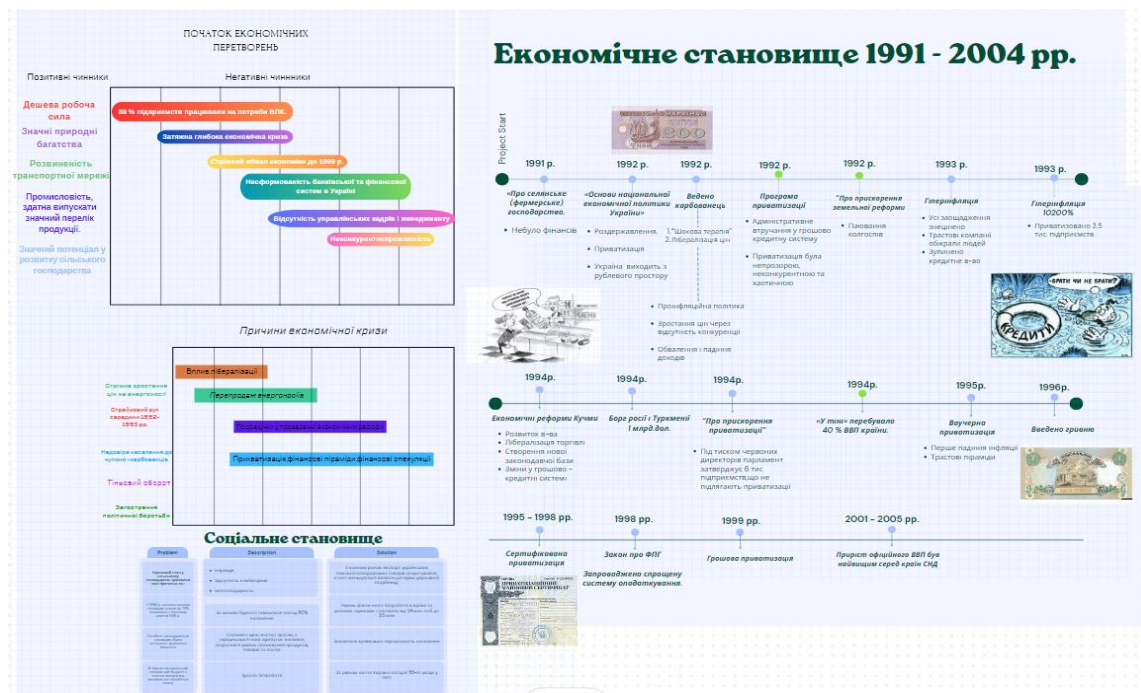
[illegible]

<https://www.canva.com/design/DAF2->

[QrTMXg/s_kVVweRB935Xy551_CTmw/edit](#) (дата звернення:21.09.2025).

«Перші соціально- економічні зміни незалежної України: 1991-2004 рр.»

Схема:

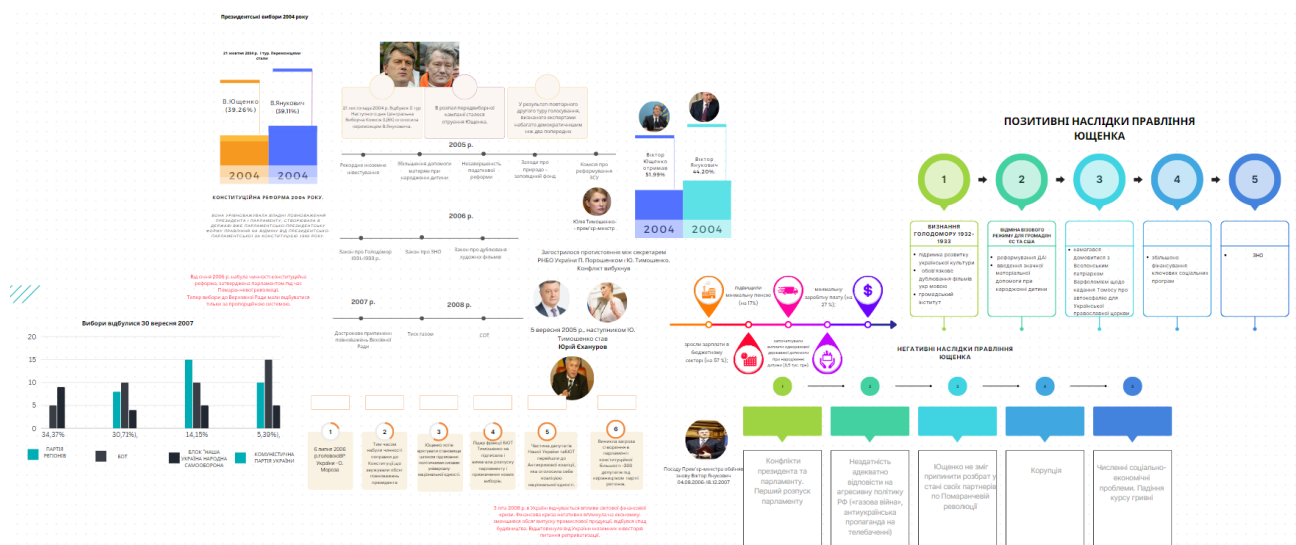

Джерело: <https://h7.cl/1kwVg> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.12

«Президентська діяльність В. Ющенка»

Круглий стіл:

Джерело: <https://h7.cl/1fFNh> (дата звернення: 21.09.2025).

21 листопада 2013. Початок.

Президент М. Азаров намагається отримати припинення антипротестних дій силами нацистських і фашистських угруповань в ЕС. На знак протесту виходять Євромайдан і початок боротьби за Майдан Незалежності.

26 листопада 2013. Студентський страйк.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

1 грудня 2013. Євромайдан.

На протест вийшло понад 10 тисяч осіб. На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності.

18 грудня 2013. Перший штурм.

Майдан вийшов проти штурму, яку вела поліція. Після штурму відбувся Євромайдан в ЕС. З'явився Євромайдан. На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності.

30 січня 2014. «Фінал» Євромайдану.

На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності. Після штурму відбувся Євромайдан в ЕС. З'явився Євромайдан. На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності.

23 січня 2014. Захоплення ОДА в області.

Поліцейський загін вийшов на Майдан Незалежності. Після штурму відбувся Євромайдан в ЕС. З'явився Євромайдан. На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності.

16 лютого 2014.

Захоплення ОДА в області. Після штурму відбувся Євромайдан в ЕС. З'явився Євромайдан. На знак протесту вийшли на Майдан Незалежності.

20 лютого 2014. Висхідний день Майдану. Герой Інтерв'ю.

Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

24 лютого 2014.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

30 лютого 2014. Різдво Євромайдану.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

6 березня 2014. «Відрив» Євромайдану.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

16 березня 2014. «Відрив» Євромайдану.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

22 березня 2014. Перший штурм Герою.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

28 березня 2014. Висхідний день Майдану.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

22 квітня 2014. Висхідний день Майдану. Герой Інтерв'ю.

Початок студентського повстання на Майдані Незалежності. Випередивши об'єднання двох майданів – громадський студентський і поліцейський.

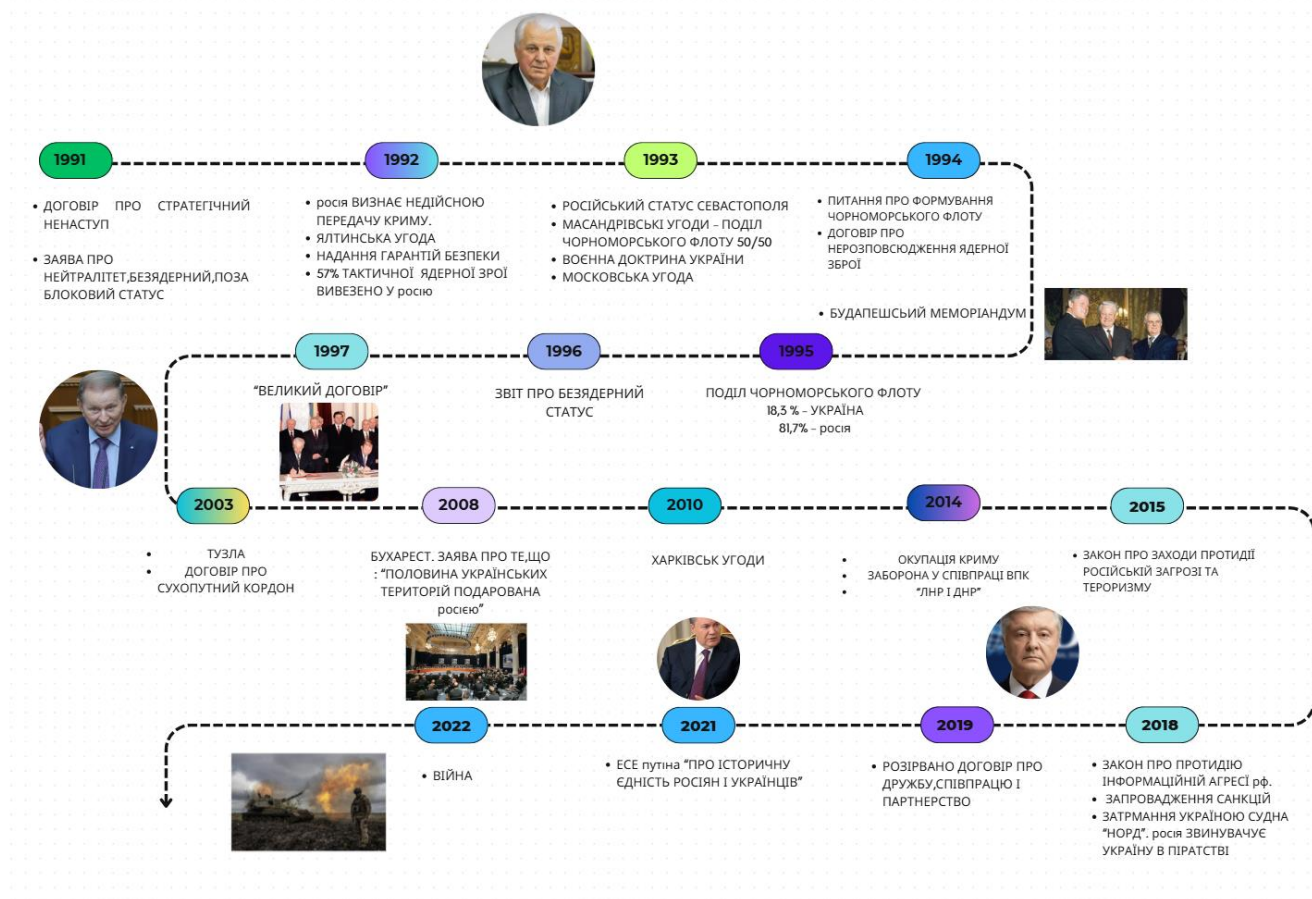
Джерело: <https://h7.cl/1kwWh> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Ю.14

«Еволюція російсько-українських відносин»

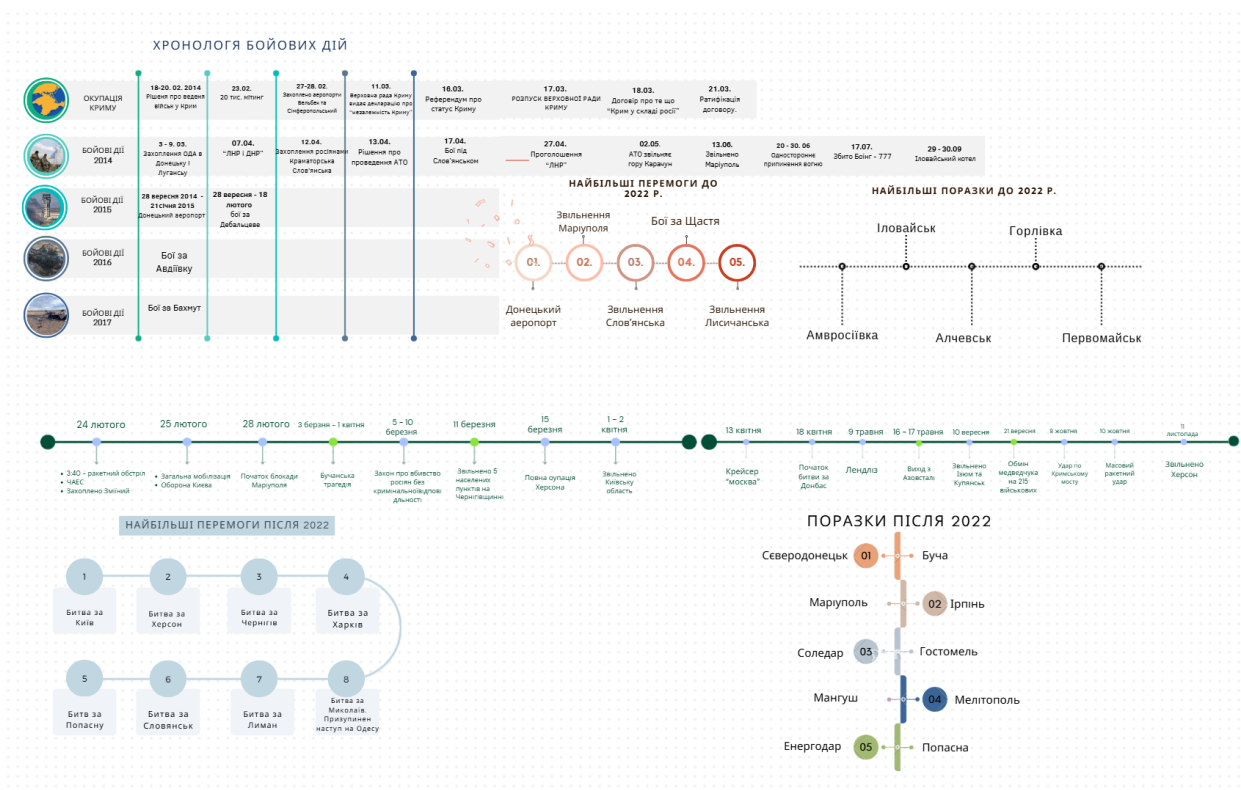
Стрічка часу:

Українсько - російські відносини

Джерело: <https://h7.cl/1kwWy> (дата звернення: 21.09.2025).

«Від АТО до повномаштабного вторгнення»

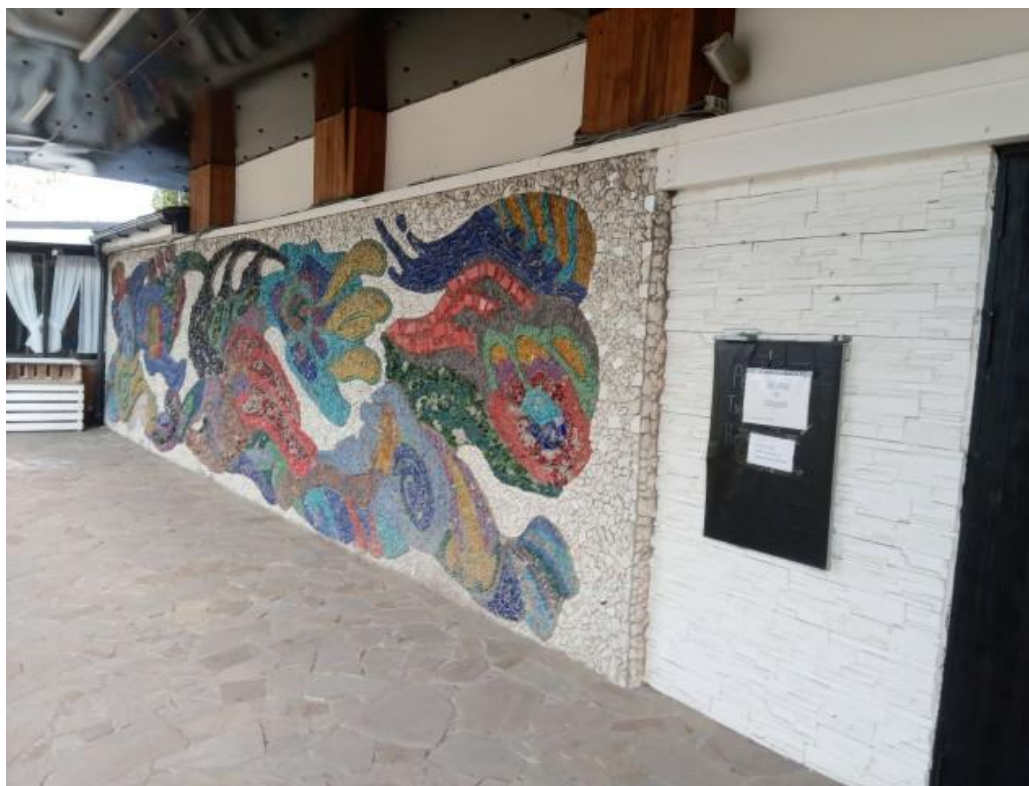
Інтерактивна хронологія:

Джерело: <https://h7.cl/1kwWI> (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток Я

Петиція для захисту і збереження мозаїки Алли Горської та будівлі ресторану "Вітряк"

Джерело: <https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=13281> (дата звернення: 11.11.2025).

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок 11

Дата 21.10. 2025

11 клас

Тема: Практичне заняття: «Феномен українського шістдесятництва»**Мета:****Навчальна:**

- Визначити роль та значення Клубу творчої молоді (КТМ) «Сучасник» як легального осередку національного відродження;*/інформаційна, аксіологічна, логічна*
- Охарактеризувати діяльність ключових постатей руху, зокрема Алли Горської та Івана Світличного, як моральних авторитетів та організаторів;*/аксіологічна, інформаційна*
- Узагальнити фактичні дані про протистояння режиму (викриття злочинів у Биківні, "Меморандум №2", тиск КДБ на А. Горську) та зрозуміти його наслідки для суспільно-політичного життя УРСР); *інформаційна, громадянська*
- Визначити чому шістдесятники й сьогодні залишаються взірцями незламності в боротьбі, та носіями високої ідейності? (на прикладі А. Горської); */ інформаційна, аксіологічна*

Розвивальна:

- Закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі проєктного завдання, усних відповідей, роботі з картою);*/логічна, інформаційна, хронологічна, просторова*
- Розвиток предметних і ключових компетентностей(у ході виконання проєктного завдання);*/логічна, хронологічна, аксіологічна, інформаційна, просторова; спілкування державною мовою, вміння вчитись упродовж життя, інформаційно-комунікаційна, соціальна і громадянська, культурна обізнаність*

- Розвивати вміння характеризувати історичні постаті (постать А. Горської, В. Симоненка, Л. Танюка, І. Світличного і тд.);/аксіологічна
- Розвивати вміння працювати з історичними джерелами(на основі історичних джерел у підручнику-с. 96-99);/інформаційна, логічна
- Розвивати в учнів уміння аналізувати історичний матеріал, виділяти головне й другорядне, робити висновки («Мікрофон», на основі супровідних запитань винесених у проєктній технології);/ інформаційно-логічна
- Розвивати навички тайм менеджменту (на основі матеріалу з підручника формулювати чіткі відповіді на поставлені завдання в окреслених часових рамках);/логічна
- Розвивати критичне та аналітичне мислення (на основі усних запитань і поточних завдань);/логічна, інформаційна, особистісна
- Розвивати громадянську компетентність (на основі висвітлення інформації про діяльність КТМ «Сучасник» у відродженні української культури, а також діяльності А. Горської);/ громадянська, інформаційна
- Розвивати комунікативну компетентність (шляхом усних відповідей, міркувань результатів роботи у групі);/соціальна, комунікативна
- Розвивати навички візуалізації зв'язків між історичними явищами та персоналіями, перетворюючи текстову інформацію на зрозумілий графічний продукт;/інформаційна, логічна, аксіологічна, хронологічна, цифрова

Виховна:

- Виховувати громадянську свідомість (на основі діяльності А. Горської, зокрема свідомого переходу мисткині з російської мови на українську у зрілому віці; аналізі суспільно-політичних умов, в яких діяли митці – шляхом з'ясування, як «Меморандум №2» призвів до тиску на А. Горську, В. Симоненка та Л. Танюка);/громадянська, аксіологічна

- Виховувати почуття національної гідності та відповідальності за культурну спадщину, усвідомлення внеску Клубу творчої молоді в розвиток українського мистецтва; (на основі усвідомлення значення КТМ та причин того, як він став центром культурного життя, попри тиск з боку влади);/громадянська, аксіологічна, культурна обізнаність
- **Сприяти виробленню моральної стійкості та розумінню важливості особистої позиції**, (через розгляд ролі А. Горської, В. Симоненка, Л. Танюка у відкритті правди про поховання в Биківні) громадянська, аксіологічна
- **Формувати критичне ставлення до проявів репресивної політики** (на основі уривків з джерел підручника, які вказують на механізми тиску на інтелігенцію);/ громадянська, аксіологічна, культурна обізнаність
- **Виховувати здатність** провідних особистостей у культурному й громадському житті (опираючись на добір фактів зі спогадів учасників руху, які підтверджують провідну роль А. Горської та І. Світличного у шістдесятницькому середовищі);/аксіологічна
- **Сприяти усвідомленню цінності свободи творчості**, через приклад переслідувань митців за їхню культурну діяльність (на основі розбиття вітражу «Шевченко. Мати» 1964 р.);/ громадянська, аксіологічна, культурна обізнаність
- **Виховувати повагу до думки інших**, уміння аргументовано відстоювати власну позицію та слухати партнерів під час спільної роботи;/комунікативна, соціальна
- **Сприяти розвитку комунікативних та командних навичок**, уміння презентувати результати колективної роботи (на основі створення групового плаката або майн-карти та її публічний захист);логічна, цифрова, інформаційна

Вид уроку: Урок формування та вдосконалення навичок і вмінь

Обладнання:

⇒ Підручник - Історія України (Власов) 11 клас 2024

⇒ Наочний матеріал :

<https://my.visme.co/editor/b0hjeTFBdmhLMEFrBmJnY1VtWUxQZz09Ojp4NHhNb3gxeC9JU0YyQm1KcXYrbWZ3PT0=/data>

⇒ **Роздатковий матеріал:**

⇒ Інформаційний лист, що повідомляє про хід виконання проєктної діяльності під час уроку -

<https://www.canva.com/design/DAG6ouwrJ7U/V-Fjri7aOJHcym54t5aFlg/edit?ui=eyJBIjp7fX0>

⇒ Завдання проєктної діяльності -

https://www.canva.com/design/DAG6pbU933M/ejl6ks4VXlAMnWqFHYJwQg/edit?utm_content=DAG6pbU933M&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton

⇒ Анкета самооцінювання -

https://www.canva.com/design/DAG6pbU933M/ejl6ks4VXlAMnWqFHYJwQg/edit?utm_content=DAG6pbU933M&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=sharebutton

Основні дати:

- ☐ Початок 1960-х років — діяльність шістдесятників, створення та робота Клубу творчої молоді.
- ☐ 1960-ті роки — період активності Алли Горської, Івана Світличного, формування руху.

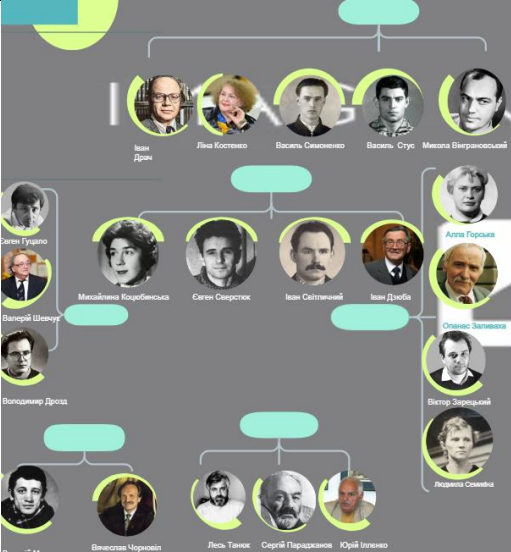
Основні терміни:

- ⇒ Шістдесятники — покоління молоді української інтелігенції, яка виступала за свободу творчості, моральну позицію та національну гідність.
- ⇒ Клуб творчої молоді «Сучасник» — центр, де формувалося середовище шістдесятників; місце творчості, дискусій, самоосвіти.
- ⇒ Громадські ініціативи — форми діяльності молоді в клубі.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки

3 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх, організація учнів до роботи на уроці. 		
1 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<u>Дошка</u> <u>«...відіграв ключову роль у громадсько-політичному житті Києва, став уособленням шістдесятництва.»</u> ⇒ Про, що йде мова у наведеному уривку? ⇒ Окресліть хронологічні рамки шістдесятництва. <u>Усна відповідь</u> ⇒ Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів залежно від їхньої ролі в подіях доби «відлиги»: А. Горська, Л. Танюк, В. Симоненко, О. Заливаха, І. Світличний, Є. Сверстюк. <u>Карта:</u> ⇒ У якому місті зосереджувалася найбільша кількість культурних ініціатив шістдесятників?	<i>інформаційна, логічна, хронологічна</i> <i>інформаційна, аксіологічна, логічна</i> <i>просторова, інформаційна, логічна</i>

			⇒ З яких регіонів походили найвідоміші представники шістдесятницького руху? ⇒ КТМ «Сучасник» був осередком шістдесятництва у якому місті? ⇒ Організаційний центр шістдесятників відомий, як КТМ «Пролісок» діяв у місті?	<i>просторова,</i> <i>інформаційна,</i> <i>логічна</i>
3 хв	III. Мотиваційний		<u>«Мікрофон»</u> ⇒ Який термін (слово) є центральним на цій схемі? ⇒ За якими основними напрямками (професіями) поділені ці люди? ⇒ Як ви гадаєте, чому на мапі зображені не лише письменники (Поети, Прозаїки), а й митці інших сфер? Про що це свідчить?	<i>інформаційна,</i> <i>логічна,</i> <i>культурна</i> <i>обізнаність</i>
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		⇒ Яку епоху ми вивчаємо? ⇒ Які характерні риси цієї епохи?	<i>хронологічна,</i> <i>просторова,</i> <i>інформаційна,</i> <i>логічна</i>

- РОЗПОДІЛІТЬ РОЛІ ЗА ТАКИМИ НАПРЯМАМИ:

АДСАЛАННИК-ІСТОРІК КТМ

ЗНАХОДИТЬ ТА ФОРМУЛЮЄ ТЕЗИ ЩОДО РОЛІ КТМ, ЙОГО
ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЗНАЧЕННЯ НЕОАНОРІАНСТІ ДЛЯ РУХУ

ДОСЛІДНИК-ІСТОРИК ПРЕДСТАВНИКІВ ШІСТАДЕСЯТНИКІВ
АНАЛІЗУЄ ДЖЕРЕЛА, ФОРМУЄ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОРСЬКОЇ ТА
СВІТАНИНОГО, ВНОСИМАЄ СПОГАДИ ПРО ЇХНЕ ЛІДЕРСТВО.

ДОСЛІДНИК-ІСТОРИК СПРОТИВУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ
ДОСЛІДЖУЄ ФАКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВІКІВНЕЮ ТА «МЕМОРАНДУМОМ №2»
АНАЛІЗУЄ, ЯК ЦІ ПОДІЇ ТА ВИНАЧЕННЯ ЗАПРОШЕНІ ХАРАКТЕРИЗУЮТ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΑ ΡΕΛΑΚΤΟΡΑ

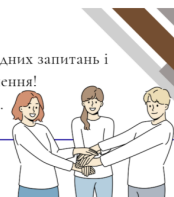
РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ СТВОРЮЄ ВІЗУАЛЬНИЙ МАКЕТ (МАЙН-КАРТУ/ ПЛАКАТ). ЗВОДИТЬ ЗНАЙДЕНІ ТІЗН 1, 2, 3 ДО АЛКОНІЧНИХ, ГРАМОТНИХ ВІЗУАЛЬНО ПРИКЛЕПАНИХ ФОРМУЛЮВАНЬ.

СПИКЕР-АНАΛΙΤΗΚ

УЗАГАЛЬНЮЄ ВСІ ЗНАЙДЕНІ ФАКТИ (1, 2, 3) У ВИГЛЯДІ 3-4 КЛЮЧОВИХ АРГУМЕНТІВ, ЯКІ ПРЯМО ВІДПОВІДАЮТЬ НА КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ. ГОТУЄ ТА ПРОВІДИТИ ПРЕЗЕНТАЦІЮ.

Хід роботи

- **Крок 1: Дослідницький Етап**
- **Усі Дослідники:** Розгорніть підручник на сторінках 96–99.
- Кожен дослідник шукає відповіді лише на свій блок супровідних запитань і формує їх як короткі тези (3-5 слів). Не пишати великі речення!
- **Редактор і спікер** допомагають дослідникам формувати тези.

- **Крок 2: Етап Створення Продукту.**
- **Дослідники:** Передайте свої тези Редактору.
- **Редактор:** Швидко наносьте тези на плакат, використовуючи стрілки та гілки майн-карти, і контролюйте грамотність.

Дослідники разом з редактором і спікером працюють над дизайном

- **Спікер-Аналітик:** Спираючись на готовий макет, остаточно формулюйте аргументи для відповіді на головне питання.

Ваше завдання — створити не просто збірку фактів, а аргументовану відповідь на головне питання. Ключове запитання є висновком, а супровідні завдання – це докази, на яких ґрунтується цей висновок.

До інформаційного листа, вчитель додає роздатковий матеріал із завданнями, які учні повинні виконати у ході уроку, для отримання кінцевого продукту:

Супровідні запитання

Дослідник-історик КТМ

- ☒ На вашу думку виділіть
☐ найважливіші факти, що
☒ стосуються діяльності КТМ
☐ "Сучасник";

- ☐ Як за спогадами Леся Танюка,
- ☒ КТМ «Сучасник» перетворився
- ☐ на осередок українського
- ☒ культурного життя?

- ☐ Яке значення мала неоднорідність складу учасників для розвитку клубу?

Дослідник-історик
представників шістдесятників

- ☒ На основі джерел дайте
- ☐ характеристику діяльності А.
- ☐ Горської та І. Світличного;

- Виокремить спогоди учасників руху.
- які підтверджуватимуть, що А. Горська та І. Світличний були душею шістдесятницького руху?

Дослідник-історик спротиву
шістдесятників

- ☒ Якою була роль А. Горської у відкритті
☐ правди поховання у Биківнянському
лісі?

- Як «Меморандуму №2» сприяв тому, що А. Горська, В. Симоненко і А. Танюк відчували на собі тиск?

- Що саме сприяло тому, що під час одного з Шешенківських вечорів, вилучали запрошення розроблені А. Горськоїю?

- Чому А. Горська особливо
"дратувала" КДБ?

КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ:

- Чому шістдесятники й сьогодні залишаються взірцями незламності в боротьбі та носіями високої ідейності? (на прикладі А. Горської)

Homamku

інформаційна,
хронологічна,
логічна,
просторова,
аксіологічна

спілкування
державною
мовою,

вміння
вчитись
упродовж
життя,
інформаційно

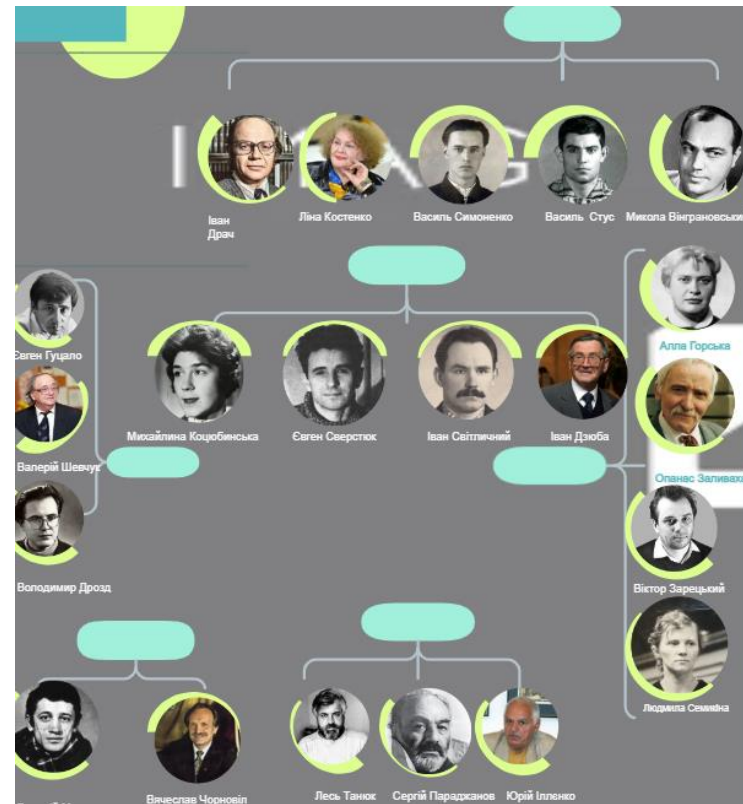
		 КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ (МАКСИМУМ 12 БАЛІВ) <u>Змістовність та Точність Інформації (4 бали)</u> 4 бали: Усі супровідні запитання висвітлені точно, базуються на тексті сторінок 96–99 і сформульовані лаконічними тезами. 3 бали: Більшість запитань висвітлено, але є невеликі неточності або пропущені важливі деталі з тексту. 2 бали: Висвітлено лише половину запитань, або інформація не відповідає змісту підручника. <u>Відповідь на Головне Питання (4 бали)</u> 4 бали: Сформульовано 3–4 потужні аргументи, які логічно пов'язують факти з підручника. 3 бали: Відповідь сформульована, але аргументи недостатньо підкріплені історичними фактами з плакату. 2 бали: Відповідь є декларативною, зв'язок із фактами відсутній. <u>Оформлення та Листинг (2 бали)</u> 2 бали: Продукт візуально привабливий, має логічну структуру (чітка мабн-карта), текст грамотний. 1 бал: Продукт має структуру, але містить поодинокі помилки або недбале оформлення. <u>Презентація та Співпраця (2 бали)</u> 2 бали: Спікер презентує матеріал впевнено та в межах часу (2–3 хв). Чітко артикулює відповідь на головне питання. Усі члени групи активно співпрацювали та виконали свої ролі. 1 бал: Презентація нечітка, перевищено час, або помітно, що не всі члени групи брали участь у роботі. 		- комунікаційна соціальна, громадянська, культурна обізнаність.
10 хв	VI. Систематизація знань		<u>Захист проєкту кожної групи. Презентація результатів.</u>	
3 хв	VII. Висновки		Учні заповнюють анкету самооцінювання:	аксіологічна, уміння навчатись упродовж життя

			  <u>Анкета-самооцінювання</u> Група №: _____ Мое Ім'я: _____ Моя Роль у Групі: _____ <u>Частина 1:</u> Оцініть свою роботу за шкалою від 1 до 5, де 5 — Чудово, 3 — Задовільно, 1 — Потрібно покращити. 1. Я повністю виконав/ла завдання своєї ролі і вчасно передав/ла інформацію. 2. Мої тези/макет/аргументи були точними, ґрунтувалися на матеріалі підручника та були корисними для групи. 3. Я був/ла активним членом команди, допомагав/ла іншим і ефективно брав/ла участь в обговоренні. _____ 4. Я проявляв/ла ініціативу, пропонував/ла ідеї або знаходив/ла рішення проблем, що виникали. 5. Результат/Завдяки моїй роботі покращився фінальний продукт (плакат/презентація).РАЗОМ БАЛІВ ЗА ВНЕСОК... <u>Частина 2:</u> Оцінка Навчального Процесу. Дайте відповіді на наступні запитання. - Який із фактів про шістдесятників був для мене найважливішим для розуміння їхньої незламності? Відповідь: _____ - Що було найскладнішим для мене в цьому проєкті (пошук інформації, формулювання тез, робота в групі)? _____ - Який елемент проєкту (тези, оформлення, презентація) наша група виконала найкраще? Відповідь: _____ <u>Частина 3:</u> ПропозиціїЩо мені потрібно покращити в наступній груповій роботі? Відповідь: _____ - Як я оцінюю рівень засвоєння матеріалу по темі «Шістдесятницький рух» після цієї роботи? Відповідь: _____ 	
3 хв	VIII. Домашнє завдання		За допомогою ШІ від імені А. Горської розробіть офіційний лист-звернення з вимогою дотримання законності під час ведення судових справ О. Заливахи,	цифрова

			В. Чорновіла, В. Мороза (на вибір), лист згенеруйте у вигляді зображення.	
--	--	--	---	--

Додаток 1

Інтелект карта: «Представники руху шістдесятників»

URL: <https://my.visme.co/editor/b0hjeTFBdmhLMEFrbmJnY1VtWUxQZz09Ojp4NHhNb3gxeC9JU0YyQm1KcXYrbWZ3PT0=/data>

Додаток 2

Інформаційний лист з поясненням: завдання, які стоять перед учнями, хід його виконання та критерії за якими буде оцінюватись матеріалізований продукт проектної діяльності.

Хід роботи

- **ФОРМУВАННЯ ГРУП: ОБ'ЄДНАЙТЕСЬ У ГРУПИ ПО 5 ОСІБ.**

РОЗПОДІЛІТЬ РОЛІ ЗА ТАКИМИ НАПРЯМАМИ:

ДОСЛІДНИК-ІСТОРИК КТМ

ЗНАХОДИТЬ ТА ФОРМУЮЄ ТЕЗИ ЩОДО РОЛІ КТМ, ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЗНАЧЕННЯ НЕОДНОРІДНОСТІ ДЛЯ РУХУ.

ДОСЛІДНИК-ІСТОРИК ПРЕДСТАВНИКІВ ШІСТАЄСЯТНИКІВ

АНАЛІЗУЄ АЖЕРЕЛА, ФОРМУЄ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОРСЬКОЇ ТА СВІТАННОГО, ВИОКРЕМАЮЄ СПОГАДИ ПРО ЇХНЕ ЛІДЕРСТВО.

ДОСЛІДНИК-ІСТОРИК СПРОТИВУ ШІСТАЄСЯТНИКІВ

ДОСЛІДЖУЄ ФАКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВІКІВНЕЮ ТА «МЕМОРАНДУМ №2». АНАЛІЗУЄ, ЯК ЦІ ПОДІЇ ТА ВИЛУЧЕННЯ ЗАПРОШЕНЬ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ.

ДИЗАЙНЕР ТА РЕДАКТОР

РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУСТВОРОБ ВІЗУАЛЬНИЙ МАКЕТ (МАЙН-КАРТУ/ ПЛАКАТ). ЗВОДИТЬ ЗНАЙДЕНІ ТЕЗИ 1, 2, 3 ДО АЛГОРИТМІВ, ГРАМОТНИХ І ВІЗУАЛЬНО ПРИВІДАННИХ ФОРМУЛЮВАНЬ.

СПІКЕР-АНАЛІТИК

УЗАГАЛЬНЮЄ ВСІ ЗНАЙДЕНІ ФАКТИ (1, 2, 3) У ВИГЛЯДІ 3-4 КЛЮЧОВИХ АРГУМЕНТІВ, ЯКІ ПРЯМО ВІДПОВІДАЮТЬ НА КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ. ГОТУЄ ТА ПРОВІДИТЬ ПРЕЗЕНТАЦІЮ.

- Крок 1: Дослідницький Етап
- Усі Дослідники: Розгорніть підручник на сторінках 96–99.
- Кожен дослідник шукає відповіді лише на свій блок супровідних запитань і формулює їх як короткі тези (3-5 слів). Не пишіть великі речення!
- Редактор і спікер допомагають дослідникам формувати тези.

- Крок 2: Етап Створення Продукту

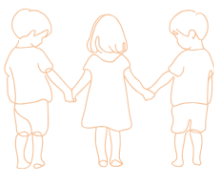
- Дослідники: Передайте свої тези Редактору.
- Редактор: Швидко наносьте тези на плакат, використовуючи стрілки та гілки майн-карти, і контролюйте грамотність.

Дослідники разом з редактором і спікером працюють над дизайном

- Спікер-Аналітик: Спираючись на готовий макет, остаточно формулюйте аргументи для відповіді на головне питання.

Ваше завдання — створити не просто збірку фактів, а аргументовану відповідь на головне питання. Ключове запитання є висновком, а супровідні завдання – це докази, на яких ґрунтується цей висновок.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ (МАКСИМУМ 12 БАЛІВ)

Змістовність та Точність Інформації (4 бали)

- 4 бали: Усі супровідні запитання висвітлені точно, базуються на тексті сторінок 96–99 і сформульовані лаконічними тезами.
- 3 бали: Більшість запитань висвітлено, але є невеликі неточності або пропущені важливі деталі з тексту.
- 2 бали: Висвітлено лише половину запитань, або інформація не відповідає змісту підручника.

Відповідь на Головне Питання (4 бали)

- 4 бали: Сформульовано 3–4 потужні аргументи, які логічно пов'язують факти з підручника.
- 3 бали: Відповідь сформульована, але аргументи недостатньо підкріплені історичними фактами з плакату.
- 2 бали: Відповідь є декларативною, зв'язок із фактами відсутній.

Оформлення та Дизайн (2 бали)

- 2 бали: Продукт візуально привабливий, має логічну структуру (чітка майн-карта), текст грамотний.
- 1 бал: Продукт має структуру, але містить поодинокі помилки або недбале оформлення.

Презентація та Співпраця (2 бали)

- 2 бали: Спікер презентує матеріал впевнено та в межах часу (2–3 хв). Чітко артикулює відповідь на головне питання. Усі члени групи активно співпрацювали та виконали свої ролі.
- 1 бал: Презентація нечітка, перевищено час, або помітно, що не всі члени групи брали участь у роботі.

URL: <https://www.canva.com/design/DAG6ouwrJ7U/V-Fjri7aOJHcyms4t5aFlg/edit?ui=eyJBIjp7fX0>

Додаток 3

Роздатковий матеріал із поточними завданнями, які учні повинні виконати у ході уроку, для отримання кінцевого продукту:

Супровідні запитання

Дослідник-історик КТМ

- На вашу думку виділіть
- найважливіші факти, що стосуються діяльності КТМ
- «Сучасник»;

Як за спогадами Ася Танюка, КТМ «Сучасник» перетворився на осередок українського культурного життя?

Яке значення мала неоднорідність складу учасників для розвитку клубу?

Дослідник-історик представників шістдесятників

- На основі джерел дайте
- характеристику діяльності А. Горської та І. Світличного;

Викресліть спогади учасників руху, які підтверджували, що А. Горська та І. Світличний були душою шістдесятницького руху?

Дослідник-історик спротиву шістдесятників

- Якою була роль А. Горської у відкритті
- права поховання у Вигинянському лісі?

Як «Меморандум №2» сприяв тому, що А. Горська, В. Симоненко і А. Танюк відчували на собі тиск?

Що саме сприяло тому, що під час одного з Шевченківських вечорів, виклучили запрошення розробити А. Горською?

Чому А. Горська особливо «дратувала» КДБ?

КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ:

Чому шістдесятники й сьогодні залишаються віірцями незламності в боротьбі та носіями високої ідейності? (на прикладі А. Горської)

Немає

URL: <https://www.canva.com/design/DAG6onhFdww/gusCCCgWUmk56F6QFw0KQQ/edit?ui=eyJBIjp7fX0>

Додаток 4

Анкета самооцінювання

Анкета-самооцінювання

Група №: _____

Моє Ім'я: _____

Моя Роль у Групі: _____

Частина 1: Оцініть свою роботу за шкалою від 1 до 5, де 5 — Чудово, 3 — Задовільно, 1 — Потрібно покращити.

- 1. Я повністю виконав/ла завдання своєї ролі і вчасно передав/ла інформацію.
- 2. Мої тези/макет/аргументи були точними, ґрунтувалися на матеріалі підручника та були корисними для групи.
- 3. Я був/ла активним членом команди, допомагав/ла іншим і ефективно брав/ла участь в обговоренні. _____
- 4. Я проявляв/ла ініціативу, пропонував/ла ідеї або знаходив/ла рішення проблем, що виникали.
- 5. РезультатЗавдяки моїй роботі покращився фінальний продукт (плакат/презентація).РАЗОМ БАЛІВ ЗА ВНЕСОК...

Частина 2: Оцінка Навчального Процесу. Дайте відповіді на наступні запитання.

- Який із фактів про шістдесятників був для мене найважливішим для розуміння їхньої незламності? Відповідь: _____
- Що було найскладнішим для мене в цьому проєкті (пошук інформації, формулювання тез, робота в групі)? _____
- Який елемент проєкту (тези, оформлення, презентація) наша група виконала найкраще? Відповідь: _____

Частина 3: ПропозиціїЩо мені потрібно покращити в наступній груповій роботі?

Відповідь: _____

- Як я оцінюю рівень засвоєння матеріалу по темі «Шістдесятницький рух» після цієї роботи?

Відповідь: _____

URL: <https://www.canva.com/design/DAG6pbU933M/ejl6ks4VXlAMnWqFHYJwQg/edit?ui=eyJBIjp7fX0>